

OLAV NÆS

NORSK
SPRÅK
LÆRE

TIL SKOLEBRUK
OG SJØLSTUDIUM

FABRITIUS

BUREAU INTERNATIONAL D'ÉDUCATION	
Date 8 OCT. 1963	N° Inv.
Cote 375-1(481)	Renvoi langue
PAYS NORVEGE	

OLAV NÆS

NORSK
SPRÅKLÆRE

TIL SKOLEBRUK OG
SJØLSTUDIUM

F&S

FABRITIUS & SØNNERS FORLAG

Fabritius & Sønners Forlag

Godkjent av
Kirke- og Undervisningsdepartementet
til bruk i lærerskolen
i skriv 22. august 1955

Trykt i A. W. Brøgers Boktrykkeri
Oslo 1956

RETTELSE

Nr. 62, punkt I side 65 skal lyde:

- I. Genitiven har adjektivisk funksjon. Det er da alltid nær sammenheng mellom genitiven og det ordet den står til. (a) Definerende genitiv: *gårdens folk, skogens trær, alle verdens kanter, prestens datter, kongens mann, tingens natur, folkets makt, arbeidets lønn.* (b) Nevnende genitiv: *musikkens kunst, akkordens ånd, frekkhetens nådegave, Bergens by* (men Stavanger by, Oslo by). (c) Genitiv i tids- og målsledd: *et års tid, to dagers venting, et par graders frost.*

INNHold

Tallene i parentes viser
til avsnittsnummerne

	Side
I. <i>Innledning</i> (1-6)	7
II. <i>Setninger</i> (7-10)	11
III. <i>Setningsanalyse</i> .	
A. Tradisjonell analyse (11-18)	15
Subjekt og predikat (11-12). Objekt (13-14). Aktiv og passiv (15). Omsynsledd (16). Adverbiale tillegg (17). Tillegg til subst. (18).	
B. Analysemetoder (19-20)	20
C. Analyse etter ordstillingen (21-24)	22
IV. <i>Bisetninger</i> .	
Substantiviske (26). Adjektiviske (27). Adverbiale (28). Ordning etter form (29).	
Innledning til V-IX (30)	32
V. <i>Verbet</i> .	
Verbalformene (31-34)	33
Svake verber (35-40, modale i 40)	36
Sterke verber (41-46)	42
Parverber (47)	47
S-former, refleksive og passive (48-49)	48
Omskrevne former, aktive (50-51)	50
Omskrevne former, passive (52)	53
Infinitiv og partisipp (53)	54
Sammensatte verber (54)	55
VI. <i>Substantivet</i> .	
Grammatisk kjønn (55-56)	57
Flertall (57-58)	60
Bundet eller bestemt form (59-60)	63
Genitiv (61-63)	64
VII. <i>Adjektivet</i> .	
Kongruens- eller samsvarbøyning (64)	67
Gradbøyning (65)	69

	Side
VIII. <i>Pronomenet.</i>	
Personlige pronomener (66-67)	72
Eiendomspronomen (68)	74
Påpekende eller demonstrative pronomener (69)	75
Spørrende pronomener (70)	77
Ubundne eller ubestemte pronomener (71).....	78
Tallord (72)	79
IX. <i>Artiklene (73-74)</i>	81
X. <i>Ubøyde ord.</i>	
Adverbier (75-76)	84
Preposisjoner og konjunksjoner (77)	86
[Her også om <i>og</i> og <i>å</i> .]	
XI. <i>Lydlære.</i>	
Stavingsfonetikk (78-79)	88
Vokaler og konsonanter (80—81)	90
Lydartikulasjon (82)	91
XII. <i>Rettskrivning.</i>	
Innledning (83)	93
Vokaler (84)	94
Konsonanter (85-86)	95
Fremmedord (87)	98
Skriveregler og tegnsetning (88-89)	99
XIII. <i>Språkhistorie.</i>	
Innledning (90)	102
Kronologisk oversyn og kjelder (91)	103
Eldste nordisk (92)	104
Dansk og svensk (93)	104
Gammelnorsk [og islandsk] (94)	106
Målprøver (95)	107
Mellomnorsk og nynorsk (96-98)	111
Målføre (99)	117
Lånord (100)	119
XIV. <i>Språk og stil.</i>	
Språk og språkforandring (101)	122
Talemål og skriftspråk (102-103)	124
Stilarter (104)	126
Stilfigurer (105)	128
Diktarter (106)	130
Versformer (107-108)	131

FORORD

Denne boka er skrevet på oppfordring og ment til bruk i lærerskoler, foruten til sjølstudium for lærere og andre som ønsker grammatisk rettleiing. Ferdige resepter er derfor ikke på sin plass, men hjelp til å skjønne og vurdere problemene. I språket er det språkbruken som avgjør hva som er riktig eller galt. Bare når det gjelder rettskrivning og formverk, kan det gis bindende forskrifter, og de må enda romme mye valgfrihet, slik vår språktilstand er. I analysen er de prinsippene vi sjøl legger til grunn, avgjørende. Det som er riktig etter én metode, kan være galt etter en annen. I det minste er uklarhet ikke til å unngå når synspunktene blandes, som når komplement (en konstruksjon eller en ordgruppe) sidestilles med objekt (et setningsledd).

I lærerskolen er norsktimene så få at det ikke kan bli tale om å gjennomgå boka leksevis (om ordet er tillatt) fra først til sist. Det skulle heller ikke være nødvendig ut over de fire første kapitlene, som er vigd den grammatiske teorien. Dette stoffet er både det viktigste og det mest forsømte hos oss. Ordklassebegrepet har derfor fått litt bakgrunn i kap. I, og i kap. II er setningsbegrepet behandlet utførligere enn vanlig. Under »tradisjonell analyse« i kap. III er det foretatt en varsom opprydning og forenkling; bl. a. er uttrykket »adverbial apposisjon« gått ut (se nr. 11). Det absolutt nødvendige om ordstillingen er gitt i nr. 21. De som ikke er spesielt interessert, kan springe over framstillingen i nr. 22—24, som følger Paul Diderichsen (Elementær dansk grammatik, 1946), men med et par nye navn for å unngå begrepet »neksus«.

De åtte kapitlene som dernest følger, er mer håndbok enn lærebok. Særlig gjelder dette for kapitlene om bøyningsformene, hvor en så vidt mulig skal finne alt en har bruk for både i bokmål og i nynorsk. De to målformene er behandlet side om side, og likevel slik at det skal være lett å ta ut opplysningene om den ene eller den andre etter behov. Helt kort kunne det ikke gjøres — også av den grunn at en grammatikk for den som er eller skal bli lærer, ikke bør være avgrenset til en lærebok-normal, men vise bredden i det som er gjeldende norsk. Stundom er det også gjort oppmerksom på eldre (ikke lenger gjeldende) former, som en vil møte i litteraturen.

De to siste kapitlene om språkhistorie og stil er lesestoff, som skal avrunde og utfylle bildet av norsk språk i dag. Her er å merke at lydlæren i kap. XI bør leses som innledning til språkhistorien. Det ville sprengte rammen om disse sluttkapitlene skulle gjøres noenlunde fullstendige. Istedet viser jeg til min norske grammatikk, bd. I, for historien dessuten til D. A. Seip, En liten norsk språkhistorie, for stillæren til R. Iversen, Norsk stillære i grunddrag.

Til slutt noen ord om terminologien. De latinske navnene løser langt på vei spørsmålet om en felles navngivning. De har også den fordel at de kan defineres etter behov. (For det ene ordet »imperfektum« burde det likevel finnes en avløser, t. eks. »preteritum«.) Av de norske uttrykkene som er kommet i bruk, bør »omsynsledd« snarest byttes med noe bedre, helst »indirekte objekt« eller »biobjekt«. Videre er »predikativ« å foretrekke for »predikatsord«, som lett vekker forestillingen om et enkelt ord. På de punktene hvor to eller tre nevninger er i bruk, har jeg i teksten gjort oppmerksom på begge eller alle. Tilfellene er så få at det ikke skal volde noen vansker. Dessuten er det stundom ønskelig å holde navngivningen flytende ennå en stund. Den grammatiske teorien er overalt i støpeskjeen, noe som vil få avgjørende betydning for alle terminologiske spørsmål.

Lektor Trygve Bull har lest igjennom manuskriptet og gitt mange verdifulle råd, som er kommet boka til gode.

Trondheim i desember, 1954.

INNLEDNING

Menneskelig kultur hviler på bruk av redskaper og bruk av ord. Ordene er signaler mennesker imellom. Ved hjelp av dem kan oppmerksomheten rettes mot en utvalt del av erfaringsområdet, enten denne delen er nærværende eller ikke. Ved hjelp av dem blir det også mulig å forme slike retts- og moralregler og religiøse tanker som ingen kultur kan unnvære. Språkfelleskap er da en sterk samlende makt, kanskje den sterkeste vi kjenner. Til gjengjeld skiller språklig ulikhet mennesker i grupper, stammer, folk. 1.

Av språk er det mange. Språkvitenskapen regner 2000 eller flere. Noe bestemt tall er det ikke mulig å gi så lenge det ikke i hvert enkelt tilfelle rår enighet om hva som er et språk, og hva som bare er en dialekt. 2.

Språkene faller i store og små slektskapsgrupper eller språkætter, som t. eks. den kinesiske, den semittiske, den finsk-ugriske (ungarsk, estisk, finsk, s a m i s k). Vårt eget språk hører til en av de største av dem, den indo-europeiske språkætt, som omfatter:

- (a) Sanskrit og en rekke yngre indiske språk. (I India er det også mange språk som ikke er indo-europeiske.)
- (b) Persisk og andre iranske språk.
- (c) Armensk.
- (d) Slavisk (russisk, polsk, tsjekkisk, slovensk, serbo-kroatisk, bulgarsk o. fl.).
- (e) Baltisk (litauisk, lettisk).
- (f) Albansk.
- (g) Gresk (gammel- og nygresk).

- (h) Latin, som de romanske språkene stammer fra (italiensk, rumensk, fransk, spansk, portugisisk).
- (i) Keltisk, som nå bare tales i Vest-Irland, Nord-Skottland (av et fåtall), Wales, Bretagne.
- (j) Germansk (høgtysk, nedertysk, nederlandsk, engelsk, nordisk).

Gotisk er et utdødd germansk språk, som kjennes fra Wulfilas bibel (ca. 350 e. Kr.).

De nordiske språkene kommer vi tilbake til i kap. XIII.

3. Sanskrit, gresk og latin var store kulturspråk alt i tusenåret før Kristi fødsel. Verdifull litteratur på gresk og latin er vår viktigste nøkkel til en kultur som vår egen er vokst opp av, på samme måten som sanskrit-litteraturen er nøkkelen til indisk kultur. Språkvitenskapen interesserer seg dessuten for disse språkene fordi de tillater slutninger om det opphavlige indo-europeiske språkfellesskapet.

Men allerede de som hadde sanskrit, gresk eller latin til morsmål, ble interessert i grammatikk, fordi den kunne hjelpe dem til å skjønne eldre diktverk (som Homers) og til å bruke det nedarvede kulturspråket korrekt. Den grammatiske analysen nådde lengst i India, men indisk grammatikk ble først i ny tid kjent i Europa. Derimot er den analysen som ble skapt av grekerne og overtatt av romerne, den dag i dag grunnlaget for vanlig skolegrammatikk. De latinske navnene vi bruker, er i de fleste tilfelle ordrett oversatt fra gresk.

4. Så langt vi kan se tilbake, har det i alle indo-europeiske språk vært et klart skille mellom det tidbøyde verbet på den ene siden og kasusbøyde ord (substantiv, adjektiv, pronomen) på den andre. Det var derfor naturlig at gresk analyse kom til å hvile på skjelningen mellom predikatsverket og nominale ledd som subjekt og objekt. Dertil kom attributtet. Subjektet sto i nominativ, objektet i akkusativ, dativ eller en annen »oblikk« kasus. Attributtet rettet seg i kasus etter det ordet det sto til.

Av ordklasser regnet grekerne og romerne med nomen (= substantiv og adjektiv), pronomen, verb, adverb, preposisjon, konjunksjon.

Det var ikke nødvendig å skjelne mellom substantiv og adjektiv, for disse ordklassene hadde samme bøyning i gresk og latin, bortsett fra at adjektivet kunne brukes i alle tre kjønn, substantivet som regel bare i ett. Gresk hadde (som gammel-norsk) en bestemt artikkel. Den fikk et navn som romerne oversatte med »artikkel«, enda latin greidde seg uten artikler (som russisk den dag i dag).

Den skolastiske vitenskapen i mellomalderen delte ordklassen »nomen« i to, og laget navnene substantiv og adjektiv. Denne skjelningen var viktig for skolastisk filosofi, fordi den bygde på begreper som »substans« og »aksidens« (tilfeldig eller i det minste foranderlig egenskap ved substansen).

I skolegrammatikkene setter vi nå tallet på ordklasser til ti: **5.**

1. Substantiv.
2. Adjektiv.
3. Pronomen.
4. Artikkel (bestemt og ubestemt).
5. Tallord (grunntall og ordenstall).
6. Verb.
7. Adverb.
8. Preposisjon, som danner komplement.
9. Konjunksjon (sideordnende og underordnende).
10. Svarord og interjeksjon.

Tallet kunne vært både større og mindre. Det ville t. eks. ikke være noe i veien for å regne egnavn og fellesnavn for skilte ordklasser. Likeså kunne pronomen deles i substantiviske og adjektiviske. På den andre siden er det ikke noen formell grense mellom adverb og preposisjon, jfr. *utenfor huset* og *han sto utenfor*.

Ordklassene skiller seg dels etter bøyningen, dels etter bruken, **6.** dels etter betydningen. Etter bøyningsformene kan substantiver, adjektiver og verber, til dels også pronomen, skilles fra hverandre, men mange ordklasser er ubøyelige. Etter

bruken (funksjonen) kan t. eks. adjektiver og adverbier skilles: De første står til substantiver, de siste til verber — men dessverre ikke alltid. Et adverb kan også stå til et adjektiv, et substantiv eller et pronomer: *Mye større. Bare barnet. Ikke du.* Det kan dessuten stå til hele setningen (setningsadverb): *Regnestykket er dessverre galt.* Etter betydningen kan et verb eller et adjektiv skilles fra et konkret substantiv: *Lese en god bok.* *Lese* står for en aktivitet, *god* for en egenskap, *bok* for en ting. Men både verbet og adjektivet kan gjøres om til abstrakte substantiver: *lesning, godhet.* De fleste abstraktene vil vise seg å være substantiverte verber og adjektiver. Til gjengjeld kan vi lage adjektiver og verber av konkretene: *stein — steinet, hus — huse.*

Helt sikre skillemerker mellom ordklassene fins ikke, om vi så kommer langt med å kombinere dem vi har. Men aller mest gjelder det her som ellers i grammatikken å øve opp vår ubevisste språkkjenne til å bli et bevisst grammatisk skjønn, uten at vi derfor glømmer at mye i grammatikken er mer eller mindre vilkårlige vedtekter.

SETNINGER

I skrift og trykk er setninger (perioder) avmerket med stor bokstav og punktum. I talen har vi hjelp av tonefallet (setningsmelodien). Vi hører som regel om den talende stanser midt i setningen, eller om han er ferdig med den. Men å uttrykke i ord hva en setning er, er ikke så lett. Det fins mellom 100 og 200 ulike setningsdefinisjoner, ingen av dem helt tilfredsstillende. Stort sett faller disse definisjonene i to grupper etter som meningen eller formen blir lagt til grunn.

- (a) I en definisjon etter meningen prøver vi å uttrykke at setningen skal ha en sjølstendig, avsluttet mening, at »den kan stå alene«. Men hva så med setningen: *Derfor tok vi paraply med*, som forutsetter en sammenheng som denne: »Det så ut til å bli regn. Derfor tok vi paraply med.« Mange setninger får først sin mening ut av sammenhengen, kan nettopp ikke stå alene.
- (b) I en definisjon etter formen prøver vi å uttrykke at en setning må ha en bestemt bygning (struktur). Tonefallet er alt nevnt, men er vanskelig å beskrive nøyaktig og har vært lite brukt til grunnlag for analysen. Ofte blir det krevd at en setning skal ha subjekt og predikat. Men hva så med et ordtak som dette: *Øst vest, heime best*. Eller med et spørsmål som dette: *Allerede ferdig?* Eller med et svar som dette: (Var det i går han ringte?) *Ikke i går, men dagen før*.

Vi blir nødt til å nøye oss med at våre setningsforklaringer dekker de fleste, men slett ikke alle tilfelle. I siste instans avgjør vår språkkjensle, når den blir oppøvd og sikker.

8. Når vi skal orientere oss nærmere om setningene, kommer vi lengst med klassifiseringer.

Språklige uttrykk kan for det første ordnes i:

1. Utsagn.

Ja. Nei. Bra nok. Ikke noe å gjøre med det.

(Hvor mange epler har du?) Tre.

(Hvem er diktet av?) Wergeland.

Sola skinner. Sola står opp i øst og går ned i vest.

Wergeland ble født i 1808.

Summen av vinklene i en trekant er lik to rette.

2. Spørsmål.

Allerede ferdig? Så snart?

Kommer du? Kommer du snart?

Hva skal vi gjøre nå? Hvem skal hente posten?

3. Ønske- og viljeuttrykk.

Vekk! Vekk med deg! Vann! Lys! God jul!

Kom! Kom hit! Ring opp i morgen!

Komme ditt rike! Signe dagen! Gud signe vårt dyre fedreland!

Bare han ville komme! Om det kunne hjelpe!

Den som var rik! Den som hadde tid!

La oss gå på kino! Vær så snill å se innom!

4. Utrop.

Au! Fy! Hysj! Hurra!

Brann! Fælt!

I alle fire grupper finner vi uttrykk som ikke er setninger etter strengt grammatiske krav. I fjerde gruppe er dette til og med regelen. De uttrykkene i de tre første gruppene som fyller kravene til grammatiske setninger, vil vi kalle:

1. Utsagnssetninger eller fortellende setninger.
2. Spørresetninger.
3. Ønske- og viljesetninger.

De uttrykkene som ikke fyller kravene, blir ofte kalt ufullstendige setninger fordi de kan utvides til fullstendige: *Det er bra nok. Er du allerede ferdig? Tenn-lys! Det brenner!* Svarord (*ja, nei*) og interjeksjoner (*au, fy*) er i seg sjøl likeverdige med setninger, de er setningsekvivalenter.

I tredje gruppe mangler ofte subjektet, uten at vi kan si at setningen er ufullstendig. Subjektet er den eller de vi taler til.

Setninger kan bindes sammen med konjunksjoner som *og*, **9.** *eller, men, for*.

Den ene lo, og den andre gråt.

Vil du gå på kino, eller skal vi gå en tur?

Setninger kan også bindes sammen på annet vis:

Den ene lo fordi den andre gråt.

Hvis du ikke vil gå på kino, kan vi gå en tur.

Vil du ikke gå tur, kan vi gå på kino.

I de to første eksemplene har vi (grammatisk) sideordning, i de tre siste har vi (grammatisk) underordning. En underordnet setning kaller vi bisetning, andre navn er undersetning eller leddsetning, se kap. IV. Den overordnede setningen er etter vanlig navngivning en hovedsetning (når bisetningen ikke er underordnet en annen bisetning). Bisetningen fyller alle grammatiske krav, men kan likevel ikke »stå alene«. Den kan være et helt nødvendig setningsledd i hovedsetningen, som da blir ufullstendig:

At jorda er rund, er sikkert.

Vi vet at jorda er rund.

I det første eksemplet er »hovedsetningen« bare et predikat som ikke kan skilles fra at-setningen = subjektet; i den andre inneholder den både subjekt og predikat; men objektet, som er lik bisetningen, kan ikke unnværes om det hele skal gi mening. De to eksemplene er *h e l s e t n i n g e r*, jfr. neste nr.

Fremmedordene for sideordning og underordning er *paratakse* og *hypotakse*. Bruk av sideordnende konjunksjoner mellom setninger

(el. setningsdeler el. ord) kalles (poly)syndese, mens asyndese er å stille setningene (leddene, ordene) ved siden av hverandre uten slik sammenbinding. Barn bruker mye syndese (med *og* eller *og så*). I et nyansert skriftspråk er derimot underordning (hypotakse) et viktig hjelpemiddel.

Hypotaktisk stil viser ikke bare bisetninger som er underordnet hovedsetninger, men også bisetninger som er underordnet andre bisetninger: *Huset, som var gammelt da han kjøpte det, var nå rent forfallent.*

10. Bisetninger kan deles i nødvendige og unødvendige, ettersom de er nødvendige eller unødvendige for sammenhengen i hovedsetningen. En nødvendig bisetning innskrenker meningen, en unødvendig bisetning utvider meningen.

De kunnskapene vi ikke har fått, har vi ikke noen nytte av. Skolen gir oss kunnskaper, som vi kan ha nytte av siden.

Vi vet at jorda er rund.

Vi vet at jorda er rund, fordi vi kan seile rundt den.

En større setningssammenheng som begynner med stor bokstav og slutter med punktum, blir gjerne kalt en periode. Dette ordet vil vi nå gi en mer presis mening, idet vi lar det stå for to eller flere sammenbundne hovedsetninger (paratakse), eller for hovedsetning sammen med en eller flere unødvendige bisetninger (hypotakse) — eller for begge deler. En periode vil vi også kalle en storsetning. En hovedsetning + en nødvendig bisetning vil vi derimot kalle en helsetning.

Vi får da en ny klassifisering av setningene:

1. Storsetning eller periode.
2. Helsetning.
3. (Enkel) hovedsetning.
4. Bisetning, nødvendig eller unødvendig.

Dersom hovedsetningen ikke er fullstendig når vi tar bort bisetningen, kan vi kalle den en restsetning.

SETNINGSANALYSE

A. TRADISJONELL ANALYSE

Det gjelder å finne de setningsleddene en setning er bygd opp av. Et setningsledd kan være mer enn ett ord og må ikke blandes sammen med en ordklasse. 11.

Av de mulige setningsleddene blir subjekt og predikat stadig holdt for å være så viktige at en normal setning må ha begge deler: *Mannen går. Bilen kjører. Boka blir lest. Brevet er sendt. — Snøen fell. Vinteren er komen.*

Ønske- og viljesetninger mangler som regel subjekt når predikatet har imperativs form (jfr. nr. 34): *Kom! Hent den boka!*

Verbene *være, bli, hete, synes, kalles* (*vera, verta* el. *bli, heita, synast, kallast* el. *verta kalla*) er usjølstendige. Det sies om dem at de er så tomme for innhold at de ikke kan danne predikat alene, men må stå med predikatsord (predikativ). Nøyerer: predikatet er lik verb + predikatsord. *Mannen er gardbruker. Han blir gammel nå. Han heter Per, men blir ofte kalt Sørgards-Per etter garden. Tam kallast dagen, men natti er vill* (Vinje). *Det synes merkelig for oss.* Jfr. også *Vi er heime. Vi er på skolen.*

Når predikatsordet er et adjektiv, retter det seg etter subjektet i form: *Himmelen er blå. Havet er blått.*

Det er andre verber som også kan stå med predikatsord, enda de ikke alltid gjør det, som *ligge, sitte, stå, gå*: *Snøen lå kvit over alle marker. Hun satt enke i mange år. Vi sat tagale* (satt tause). *Han sto vakt. Han sto fadder. De gikk sørgmodige bort.*

Slike tillegg til verbet blir stundom kalt »adverbiale apposisjoner«, men vi ser at et adjektiv retter seg etter subjektet på

samme måten som ovenfor: *Snøen lå kvit — snøflekkene lå kvite. Skogen sto grønn — graset sto grønt.*

12. Når det gjelder subjektet, skal vi først merke oss at u personlige verber står med et formelt subjekt (det) på subjekt-plassen: *Det snør. Det regner. Det mørkner. Det dages. Det banker. Det hender.* På denne måten blir grammatikkens krav oppfylt i moderne norsk, mens gammelnorsk enda greidde seg uten noe »det«: *Snyr. Rignir.*

Mange setninger som har et virkelig subjekt, har eller kan ha et tilsvarende foreløpig subjekt på subjekt-plassen, helst når det virkelige subjektet er en infinitiv eller en at-setning.

Å tegne er morsomt.

Det er morsomt å tegne.

At jorda er rund, er sikkert.

Det er sikkert at jorda er rund.

Det er sannsynlig at han kommer.

Det gleder meg å høre det.

Det ble vedtatt å utsette saka.

I andre tilfelle kan det foreløpige subjektet være »det« eller »der«: *Det (der) var mange folk til stede. Det (der) kom noen gutter springende. Det (der) bygges mye her i byen.* »Der« er ikke unorsk, men dialektisk avgrenset til den søre delen av landet (og Bergen); jfr. språkbruken i Skar: Gamalt or Sætesdal.

Som regel er subjektet det psykologisk viktigste leddet i setningen (»det vi taler om«). Stilistisk gjelder det derfor å passe på subjektsidentiteten, og unngå avsporinger som gjør at vi uvilket kommer til »å tale om noe annet«: *Etter en grundig oppussing kan jeg nå anbefale mitt hotell på det beste.*

13. Ved siden av subjekt og predikat har mange setninger et tredje hovedledd eller et objekt, som tjener til å utfylle eller avgrense predikatsverbets mening.

Vi bygger et hus. Det har tre rom, kjøkken og bad. Pengene har vi lånt, og betaler tre prosent i rente. Kunnskap skal styra rike og land, og yrke skal båten bera. Jeg liker å lese. Vi vet at jorda er rund. Våre forfedre mente den var flat.

Verber som kan ta objekt, er transitive. Verber som ikke kan ta objekt, er intransitive. Grensa er ikke skarp; det fins verber som er begge deler: *Sola smelter snøen. Snøen smelter om våren.* Dertil kommer at intransitive verber stundom står med et »indre« objekt av samme ordstammen: *å sove en søvn, å gå en tung gang. Han levde et lykkelig liv.* Et transitivt verb kan også få objekt av samme ordstammen: *å synge en sang — å synge ei vise.*

En særgruppe av transitive verber er de refleksive: *Jeg slo meg. Han øver seg. Vi gleder oss. Dei førebudde seg til eksamen.* Objektet gjentar her subjektet. Jfr. også »jeg undres« og »jeg undrer meg«.

I noen tilfelle er objektet to leddet: *Jeg fant huset tomt.* 14.
Det jeg fant, var ikke »huset«, men »huset tomt«.

Hele natta hørte vi fuglene synge. Vi så den åpne bygda ligge nedenfor oss. Han bad meg gjøre det. Han lot dem snakke. Kongen let eit skip setja på vatnet.

Han hadde to hester stående på stallen. Han hadde mange bøker liggende foran seg. Dei fann han sovande.

De kalte ham en villstyring. Jeg gjorde arbeidet ferdig. De fant huset tomt. De fant ham skyldig i underslag. Han måla uthusa raude. Eg var longe und' moldi moka, ha' eg tatt den dauden god (Draumkvædet).

Legger vi merke til at forholdet mellom de to leddene er som mellom et subjekt og et predikat, kan vi istedenfor »toleddet objekt« si »objekt med objektspredikat«. Vi har funnet tre typer:

- (a) Objektspredikatet er en infinitiv. Her bruker vanlig talemål heller en at-setning: *Jeg så ham komme — jeg så at han kom.*
- (b) Objektspredikatet er et presens partisipp.
- (c) Objektspredikatet er etter meningen et predikatsord til objektet: *De fant huset tomt — huset var tomt.*

15. En aktiv setning som har både subjekt og objekt, kan vendes til en passiv setning:

Mange leser Bibelen.	Bibelen blir lest av mange.
Vi har skrevet stil.	Stilen er skrevet (av oss).
Sola hadde svidd graset brunt.	Graset var brunsvidd av sola.
Stortinget skal vedta lover.	Lover skal vedtas av Stortinget.

Objektet i den aktive setningen blir subjekt i den passive. Subjektet i den aktive setningen blir derimot et komplement med *av* — om det kommer med i det hele tatt. Dette komplementet blir gjerne kalt »logisk subjekt« til skilnad fra det grammatiske subjektet. (Vi legger merke til at i aktiv faller logisk og grammatisk subjekt sammen.)

Endelig må predikatet i den aktive setningen få passiv form, se nr. 52.

Det er to grunner til å velge passiv uttrykksmåte. Den ene ligger i det som er sagt mot slutten av nr. 11, at subjektet helst skal være det psykologisk viktigste i setningen. Når vi sier »han ble drept av skredet«, er det fordi vi er mer interessert i mannen enn i skredet.

Den andre er at det aktive eller logiske subjektet kan være ukjent, jfr. »han ble drept i krigen«. Det kan også være for sjølsagt i sammenhengen til å nevnes. I disse tilfellene må logisk subjekt falle bort: *Huset ble bygd i 1947. Åkeren var skoren. Saka blir snart avgjort.* I aktiv kan uttrykk med *en (ein)* eller *man* brukes, men det er bedre å si »det ble vedtatt mot to stemmer« enn »en vedtok mot to stemmer«. NN »det vart vedteki mot to røyster«.

Dersom den aktive setningen har både objekt og predikatsord til objektet, får vi i passiv en setning med vanlig predikatsord: *Han ble kalt en villstyring. Arbeidet ble gjort ferdig. Han ble funnet skyldig i underslag. Uthusa vart raudmåla.*

16. Vi kommer nå til det setningsleddet som i våre skolegrammatikker heter *o m s y n s l e d d*. Navnet er ikke godt. Biobjekt,

personobjekt, indirekte objekt, som alle er i bruk (det siste i engelsk), understreker at også omsynsleddet er et objekt. Skilnaden mellom et vanlig objekt og et omsynsledd var i eldre tid at det første sto i akkusativ, det siste i dativ. Slik er det ennå i tysk (jfr. enkelte norske målføre som har holdt oppe dativformer). Som regel nevner omsynsleddet en person:

Faren gav gutten en ball. Du får sende oss et brev så snart du kan. Han gjorde oss små tjenester. Si ham hva han skal gjøre! Det kan eg fortelja deg. Bonden baud han god løn.

Hun er meg kjær. Det ble ham en velfortjent lærepenge. Garden vart han for dyr. (Jfr. Garden fall han for dyr.) Det er oss en glede å høre det. Det syntes henne lite rimelig.

Det gjorde meg vondt. Det gikk ham godt. Det kommer ikke deg ved. De som står meg nærmest. Det ligg han i blodet. Du står meg i veien.

Vi ser at omsynsleddet står ved siden av et objekt, et predikatsord, et adverb eller et komplement. I moderne språk står det sjelden alene, slik som i dette eksemplet: *Det lyktes meg.*

Omsynsleddet kan nesten alltid byttes med et komplement: *Faren gav en ball til gutten. Det ble en lærepenge for ham. Det gikk godt for ham. Det lyktes for meg.*

Etter gammel regel kunne omsynsleddet ikke bli subjekt i passiv, men moderne språk er ikke så nøye: *Han ble lovd stilling når han var ferdig med eksamen. Han vart boden god løn.*

Adverbiale tillegg er tillegg til predikatsverbet utenom predikatsord, objekt, omsynsledd. De viktigste av dem er: 17.

(a) Stedsledd (NN stadled): *Han sto utenfor. Han sto utenfor huset. Han reiste bort. Han reiste til byen.*

(b) Tidsledd (NN tidled): *Han kommer snart. Han kom i går. Reisen varte i tre dager. Det hendte for hundre år sia.*

(c) Målsledd (NN målled): *Han gikk hele veien. Han gikk tre mil. Boka koster 5 kroner. Fjellet var 1800 m høgt.*

(d) Måtesledd (NN måteled): *Skriv pent! Skriv med blyant! Det gikk fort. Det gikk altfor fort. Det gikk med full fart.*

Vi ser at det adverbiale tillegget oftest er et adverb eller et komplement, stundom et substantiv (med tillegg). Se ellers nr. 20 (c).

18. Når et substantiv er subjekt, objekt osv., står det ofte med et eller annet tillegg:
- (a) Et adjektiv, som da kalles et attributt: *Stor gard. Den store garden.* Attributtet kan være et substantiv: *Lektor Hansen. Dikteren Holberg.*
 - (b) En apposisjon, som er et løsere tillegg enn attributtet: *Gamle hus, brunbrente av sola — —. Oslo, Norges hovedstad — —.*
 - (c) Til et mengdeord et substantiv som sier hva mengden gjelder: *Et stykke brød. En kopp kaffe. Et par sko. En sekk poteter.* Engelsk har preposisjonen »of«: *A piece of bread. A pair of shoes.* Vi bruker stundom preposisjonen »med«: *En sekk med poteter.* Gammelnorsk hadde genitiv: *Skeppa byggs.*
 - (d) En genitiv: *Vinjes dikt. Fars reise. Fem graders kulde. En mils vei. En lærers arbeid er ansvarsfullt.* Genitiven kan ofte byttes med komplement: *Guttens nye klær — de nye klærne til gutten.*
 - (e) Et komplement: *Mannen på garden.*
 - (f) En relativ bisetning: *Mannen vi møtte. Den mannen vi talte om.*

B. ANALYSEMETODER

19. Pedagogisk verdifull er spørremetoden. Vi går da ut fra at vi kan finne predikatet direkte, og lager så et spørsmål med »hvem« eller »hva« sammen med predikatet og finner subjektet:

Onkel har sendt oss en kasse epler.

Hvem har sendt (epler)? Onkel.

Så lager vi et nytt spørsmål med »hva« eller »hvem« sammen med subjekt og predikat og finner objektet:

Hva har onkel sendt? En kasse epler.

Her må vi lage enda et spørsmål for å finne omsynsleddet:

Hvem har onkel sendt epler til? Oss.

I samsvar med det som er sagt i nr. 16 om komplement istedenfor omsynsledd, har vi satt til en preposisjon i spørsmålet, og det er denne preposisjonen som viser at »oss« er omsynsledd.

Spørsmål om stedsledd må formes med »hvor«, om tidsledd med »når« eller »hvor lenge«, om målsledd med »hvor langt« eller »hvor mye«, om måtesledd med »hvordan« (»hvorledes, hossen, åssen«). NN kvar, når, kor lenge, kor langt, kor mykje, korleis, hoss(en).

Substitusjonsmetoden har både vitenskapelig og 20. pedagogisk verdi. Den går ut på ombytte av ord eller uttrykk i en gitt rammesetning. Her skal vi bruke den til å finne substantiviske, adjektiviske og adverbiale ledd.

(a) Kunst er utviklende.

Krevende arbeid —>—

Det —>—

Hva —>— ?

Det vakre —>—

Det krevende —>—

Å reise —>—

At vi øver oss, —>—

Førsteplassen i denne rammesetningen kan fylles med et substantiv, et pronomen, et adjektiv (derunder partisipp), en infinitiv, en at-setning. Utenom substantivet er alt dette substantiviske ledd.

(b) Sterke menn er til gagn for landet.

Skapende —>—

Opplyste —>—

Noen —>—

Tjue —>—

Slitets —>—

Eller med plass etter substantivet:

Menn med tiltak er til gagn for landet.

Menn som gjør nytte for seg, —>—

Menn vi kan lite på, —>—

Vi finner at et partisipp, et pronomen, et tallord, en genitiv, et komplement, en relativ bisetning kan være adjektiviske ledd.

(c) Han kjørte fort. (Eller: altfor fort, ikke fort).

- » » uvørent.
- » » hovedveien.
- » » denne veien.
- » » fra oss.
- » » for å hente post.
- » » da det var blitt mørkt.
- » » enda føret var dårlig.

I denne rammesetningen finner vi at et substantiv, et komplement, en bisetning kan være adverbiale ledd, med samme funksjon som adverbiet.

Læren om substantiviske, adjektiviske og adverbiale ledd bygger bru over skillet mellom ordklasser og skillet mellom enkeltord og ordgrupper (blant dem bisetninger). Funksjonen er felles for det som ellers er ulikt.

Substitusjonsmetoden kan også nyttes på denne måten: *Vi bygger et hus.* — *Kjøpmannen bygger et hus.* — *Kjøpmannen bygger en garasje.* — *Kjøpmannen leier en garasje.* Den første og den siste setningen har samme strukturen.

C. ANALYSE ETTER ORDSTILLINGEN

21. Tradisjonell analyse går ut fra at setningsledd kan skilles etter sin form. I moderne formfattede språk som norsk og engelsk er stillingen i setningen viktigere enn formen, og læren om ordstillingen blir derfor et hovedstykke i grammatikken.

I grove drag finner vi lett to hovedskjemaer for ordstilling i sjølstendige setninger.

(a)	1.	2.	3.
	Bonden	har	to hester.
	Han	gir	hestene havre.
	Han	leiter	etter hestene.
	Han	har	ikke funnet dem ennå.

Dette er normal ordstilling med subjektet først, der-
 nest predikatsverbet (i finitt form, se nr. 31) og til slutt alle
 predikatstilleggene, blant dem også omsynsledd, objekt og hoved-
 verbet i omskrevne former.

(b)	3 a.	2.	1.	3 b.
		Har	han	hester?
Hvor mange hester	har	han?		
		Skal	han	kjøpe en hest til?
Hestene	har	han		ikke funnet.
Så	leiter	han		nok ennå.
Heime	venter	de		på ham.

Dette er omvendt ordstilling (inversjon), som
 vi har:

1. I spørsmål. Men ordstillingen er normal når et spørreord
 er subjekt: *Hvem kommer?*
2. Når et annet ledd enn subjektet kommer på første plass.
 Oftest er det adverbene *så, nå, da*.

Felles for normal og omvendt ordstilling er predikatsverbet på
 andre plassen i setningen. Unntatt er da »ja- og nei-« spørsmål.

Bisetninger har sitt eget skjema:

(c)	1.	2.	3.	4.
(Jeg skulle ønske)	at	han		var kommet.
(Jeg vet)	hvorfor	han	ikke	er kommet.
(En hending)	som	han	aldri	skulle glømme.
(Han sa)	at	det	visst	var sant.

Ordstillingen er alltid normal, jfr. hovedsetningen »Da kom
 han« med bisetningen »da han kom«. Visse adverbier (som
ikke, aldri, alltid) har sin faste plass mellom subjekt og predi-
 katsverb.

Da norsk er et ordstillingsspråk, kan vi bygge hele analysen **22.**
 på ordstillingen. Det krever at vi først gjør skjemaene våre
 finere. I motsetning til tradisjonell analyse, som godt kunne gå

ut fra korte og enkle setninger, må vi her ta vårt utgangspunkt i så lange og fullstendige setninger som mulig. Til gjengjeld vil vi finne at ikke alle plasser i skjemaet trenger å være utfylt («de tomme plassers prinsipp»).

Vi kommer da til et skjema som forener (a) og (b) ovenfor.

Basis.	Sentralfelt.			Innholdsfelt.		
	v	n	a	V	N	A
Bonden	gir				hestene havre.	
Han	har			gitt	dem havre.	
Han	har		ikke	funnet	dem	ennå.
Hestene	har	han	ikke	funnet.		
Så	leiter	han	nok		etter dem	ennå.
Utenfor huset	sto	det			et stort tre.	
Litt etter	ble	det		tent	lys	i stua.
Ellers	ville	han	nok ikke	ha sagt	det.	
Kanskje	skal	jeg		fortelle	deg om det	seinere en gang.
Det	blir	alltid	det		tid	til.

Vi har funnet sju plasser, fordelt på tre felter (basisfelt, sentralfelt, innholdsfelt). v, n, a (små bokstaver) betyr verbal, nominal og adverbial i sentralfeltet, V, N, A (store bokstaver) betyr verbal, nominal og adverbial i innholdsfeltet. Et nominal er et substantiv (med eller uten tillegg) eller et substantivisk ledd. Et adverbial er et adverb eller et adverbialt ledd. Om verbal se punkt 2 nedenfor.

23. Vi kan nå slå fast:

1. Når ordstillingen er normal, har subjektet sin plass i basisfeltet. Med inversjon kommer det under n, men under N hvis setningen også har et foreløpig subjekt.

2. Predikatsverbet står i sentralfeltet (under v). Er predikatet omskrevet, står hjelpeverbet (bare ett) i sentralfeltet, hovedverbet i innholdsfeltet (under V).
3. Objektet (og omsynsleddet) har sin normale plass i innholdsfeltet under N, men kan komme i basisfeltet ved inversjon. Predikatsordet har samme plasering som objektet (som det bare skiller seg fra når det er et adjektiv med samsvarbøyning).
4. Vi må skille mellom sentraladverbial (a) og innholdsadverbial (A). Det er det siste som kan komme i basisfeltet ved inversjon. Basisstilling av t. eks. »ikke« er sagastil: *Ikke har det hendt at — —*, og blir lite brukt i moderne språk.

Et par merknader er her nyttige:

En (nødvendig) bisetning fyller bare én plass i skjemaet. Det samme er t. eks. tilfellet med et adjektiv med utfyllende infinitiv (»lett å lese«, »noe å tenke på«), jfr. nr. 53.

Likeså fyller et toleddet objekt bare én plass (normalt plassen under N): *De fant huset tomt. De fant ham sovende.*

Men dette mønsteret følger språket også i setninger med foreløpig subjekt av typen: *Det kom noen gutter springende.* Det ser vi best når vi skyter inn et sentraladverbial: *Det kom aldri noen gutter springende den veien.* »Noen gutter springende« må altså stå under N.

Et par særtilfelle skal vi ennå se på. Det ene gjelder stillingen **24.** ved trykktap i hovedsetninger, det andre gjelder ordstillingen i bisetninger.

Basis	v	n	a	V	N	A
Jeg	fant		ikke		boka.	
Jeg	fant	den	ikke.			
Jeg	har		ikke	funnet	den.	
	Hent		inn		veden!	
	Vil	du		hente inn	veden?	

Basis	v	n	a	V	N	A
	Vil	du		hente	den	inn?
Han	gav		bort		eplet.	
Han	gav	det	bort.			
Han	har		(ikke)	gitt bort	eplet.	
Han	har		(ikke)	gitt	det	bort.

1. Et lett (pronominalt) objekt følger verbet og står derfor under n når verbalformen er enkel.
2. Et adverb (eller en preposisjon) i løs sammensetning med verbet følger også verbet og står under a når verbalformen er enkel, men må stå sammen med infinitiv eller partisipp under V når verbalformen er omskrevet. Adverbiet viker likevel plassen for et lett objekt og kommer da under A.

Konj.	n	a	v	V	N	A
at	vi	ikke	kunne	komme		tidsnok.
fordi	jeg		gav bort		eplet.	
fordi	jeg	(ikke)	har	gitt bort	eplet.	
fordi	jeg	(ikke)	har	gitt	det	bort.
som	jeg	så ofte	har	sagt.		
som	vi		har	talt		om så ofte.

Vi ser at basis faller bort i bisetninger, og at plassene i sentralfeltet har fått en annen rekkefølge: n, a, v. Ellers gjelder reglene for hovedsetninger, også den at lette ledd følger verbet.

BISETNINGER

I nr. 10 har vi delt bisetningene i nødvendige og unødvendige. 25. Denne inndelingen er viktig både grammatisk og stilistisk. En bisetning som er en nødvendig del av hovedsetningen, er langt vanligere i naturlig talemål enn en bisetning som er løsere tilhengt. Hovedsetning + unødvendig bisetning (storsetning) er setningssammenbinding ut fra et logisk synspunkt, og er nettopp derfor karakteristisk for — og uunnværlig for — litterært språk.

Jeg spurte ordføreren, og han svarte — —.

Jeg spurte ordføreren, som svarte — —.

Huset var gammelt da han kjøpte det. Nå var det rent forfallent.

Huset, som var gammelt da han kjøpte det, var nå rent forfallent.

Det så ut til regn. Derfor tok jeg paraply med.

Fordi det så ut til regn, tok jeg paraply med.

Det ser mørkt ut. Likevel må vi tro på bedre tider.

Enda det ser mørkt ut, må vi tro på bedre tider.

I den skriftlige sammenhengen skaper rimelig bruk av bisetninger bedre orden i tankegangen. Det kan overdrives begge veier. For mange bisetninger gjør stilen innviklet, mens for mange enkle hovedsetninger gjør den opphøgd og kortpustet.

Merknad om navn. »Bisetning« er den tradisjonelle nevningen, »leddsetning« følger gjerne med moderne analyse, »undersetning« blir mest brukt i nynorsk. Den første nevningen er mest nøytral, den andre understreker at bisetningen er ledd i helsetningen, den tredje at bisetningen er underordnet hovedsetningen. At bisetningen er et ledd eller er underordnet, slår best til når den er nødvendig. Er den unødvendig, er ledd-

stillingen eller underordningen en grammatisk vedtekt som ikke alltid betyr virkelig underordning. Det er gjerne best å velge den nevningen som sier minst, derfor »bisetning« her i boka.

26. Går vi ut fra at bisetninger er setningsledd (se merknad til foregående nr.), får vi en gruppering i substantiviske, adjektiviske og adverbiale bisetninger.

Av substantiviske bisetninger er det tre typer:

1. Substantiviske utsagnssetninger med eller uten at: *Vi vet at jorda er rund. Jeg merker at det gjør vondt. Han sa han gjerne ville komme.* Ikke bare utsagn, men også viljesuttrykk blir at-setninger: *Jeg vil at du skal gå.* I det hele er at-setninger en av de vanligste bisetningstypene vi har.
2. Substantiviske spørresetninger med om, svarende til spørsmål uten spørreord: *Jeg vet ikke om det er sant.*
3. Substantiviske spørresetninger med spørreord: *Jeg spurte hvem han var, hvor han kom fra, og hva han ville. Jeg skulle gjerne vite hvorfor du er så gretten.*

27. Av adjektiviske bisetninger er det tre levende typer, og en eller to som mer hører eldre litterært språk til.

1. Vanlige relativsetninger med som. De skiller seg nokså tydelig i nødvendige og unødvendige. Relativsetningen viser til et ord eller korrelat i hovedsetningen. Er relativsetningen nødvendig, står dette ordet (korrelatet) som regel med foranstilt artikkel eller et annet bestemende ord. Dessuten kan *som* alltid utelates når det ikke er subjekt i relativsetningen.

Den mannen som kommer der. Den mannen vi møtte. Den mannen vi talte om. Den oppfatning som er mest utbredt. Den oppfatningen vi kritiserte. En mulighet vi ikke kan se bort fra. Vi som går kjøkkenveien. Veien vi ikke går (eller: Den veien —). Vi legger merke til at en preposisjon som styrer relativet, står sist i relativsetningen: Det slagsmålet du fortalte om.

Er relativsetningen unødvendig, kan *som* ikke utelates. Til gjengjeld står korrelatet uten bestemmende ord: *Skolen gir oss kunnskaper, som vi kan ha nytte av siden.*

2. Almene eller ubundne relativsetninger står til pronomenet *den, det, de*: *Den som vil fram i verden. Det som er stort og godt. De som sier det, taler mot bedre vitende.* Legger vi vekten på at »den som«, »det som«, »de som« danner enheter, blir disse setningene i virkeligheten substantiviske, men det kan være praktisk å ta dem med her. Stundom finner vi også »hvem som helst som«, »hva som helst som«, »alt det« eller bare »alt«: *Alt jeg eier og har.*
3. Litterære er *hvem, hva, hvilken, hvilket* som relativ. Det viktigste tilfellet er *hva*, visende til en hel setning: *Han ville ikke høre på et slikt tilbud, hva jeg i grunnen finner rimelig.* I fornorskende stil kan vi her sette »noe« istedenfor »hva«. (Jfr. »alt det« el. »alt« ist.f. »alt hva«: *Alt hva jeg eier — alt det jeg eier.*) Litterært er også *hvis* som relativ: *En mann hvis skyld man ikke kjenner, skal man ikke dømme.*
4. Relative stedssetninger innledes med adverbene *der, hvor, der hvor*. Nynorsk bruker bare *der* (egentlig forkortet av målførenes *der som*); også brukt i bokmål: *Vi kom til veikrysset der vi skulle ta av til høyre* (»hvor vi skulle — «).

Av adverbiale bisetninger regner vi gjerne sju typer:

28.

1. Tidssetninger.

Konjunksjoner i BM: *da, når, etter at, fra, før, før enn, innen, idet, mens eller me(a), siden eller sia, så snart, så lenge, til og stundom som.*

Konjunksjoner i NN: *da eller då, når, etter at, frå, før, før enn, inna(n), med(an) eller [mea], sidan eller [sia], så snart, så lenge, til, til dess, den tid.*

Mer k bruken av *da* og *når*: *den gang da, hver gang når, en gang når* (framtid).

2. Årsakssetninger.

Konjunksjoner i BM: fordi, da, når, siden.

Konjunksjoner i NN: av di, for di, når, sidan.

Merk: *Da Per har skadd foten, kan han ikke ha gymnastikk* (brukes mindre i NN). *Når det ikke lar seg gjøre, får vi finne på noe annet.*

3. Betingelsessetninger (NN vilkårssetningar).

Konjunksjoner i BM: dersom, hvis, ifall, når, om, bare; hvis ikke, medmindre, uten. Boklige er: så fremt, forsåvidt.

Konjunksjoner i NN: dersom, i fall, når, om, berre, så framt; dersom ikkje, minder, utan.

Merk: *hvis* skal ikke brukes i NN (målføre omtyder stundom til »visst«). Om en særskilt form for betingelsessetning se nr. 29 D 3.

4. Innrømmelsessetninger (NN vedgåingssetningar).

Konjunksjoner i BM: (a) om et virkelig tilfelle: enda, skjønt (foreldet: enskjønt, uaktet); (b) om et tenkt tilfelle: enda om, selv om, om — enn, om — så, hva — så, hvor — enn.

Konjunksjoner i NN: (a) enda eller endå; (b) enda (endå) om, jamvel om, om — enn, om — så, kva — så, kor — så.

Merk: *skjønt* blir ikke brukt i NN; *sjølv om* blir brukt, men regnes som BM *sjøl om* for å være mindre godt mål.

5. Hensiktssetninger (NN føremålssetningar).

Konjunksjon i BM: forat.

Konjunksjon i NN: for at (for det at, så mykje).

6. Følgesetninger.

Konjunksjoner i BM: så at, så — at, at, så, uten at.

Konjunksjoner i NN: så at, så — at, at, så, utan at.

Både hensikt og følge kan uttrykkes ved prep.+inf., se nr. 53, 1.

7. Sammenlikningssetninger.

Konjunksjoner i BM: (a) om et virkelig tilfelle: som, så — som (eller bare så), likså — som, enn (etter komparativ);

(b) om et tenkt tilfelle: som om, som.

Konjunksjoner i NN: (a) som, så — som (eller bare så), likså — som, liksom, enn (etter komparativ); (b) som om, som.

Merk: Konjunksjonene *som* (liksom) og *enn* står ofte bare med et enkelt setningsledd (»2. sammenlikningsledd«), og ikke med noen fullstendig setning: *Så flat som en pannekake, høgre enn Galdhøpiggen*. Det er ikke alltid noen sammenlikning heller: *Heldigere var han som politiker. Han møtte som representant for bøndene. Han fungerte som formann*. Her er »som« = »i egenskap av«, »i egenskap av«. I begge mål bør foretrekkes: *Han ble valt til formann, han vart vald til formann*. Jfr. også: *Heldigere/ heldigare var han i politikken*.

Istedenfor å ordne bisetningene etter bruk kan vi ordne dem **29.** etter form:

A. Bisetninger innledet med pronomen.

1. Substantiviske spørresetninger med *hvem, hva — kven, kva* osv.
2. Relative setninger med *som*. Relativet »som« regnes for pronomen, men var opphavlig samme ordet som det sammenliknende »som«.
3. Relative setninger med *hva, hvis* i BM, se nr. 27, 3.

B. Bisetninger innledet med adverbier.

1. Substantiviske spørresetninger med *hvor, hvorfor, hvordan, hvorledes* (hossen, åssen) — *kvar, kvifor, korleis* (koss, hoss(en)).
2. Relative setninger med *der* (begge mål), *hvor* (bare BM).

C. Bisetninger innledet med konjunksjoner (konjunksjonsbisetninger).

1. Substantiviske utsagnssetninger med *at*.
2. Substantiviske spørresetninger med *om*.
3. Adverbiale setninger. Flere av de konjunksjonene som er oppregnet i nr. 28, er ellers samtidig adverbier og preposisjoner.

D. Bisetninger uten innledende ord.

1. Substantiviske utsagnssetninger uten *at*.
2. Relative setninger uten *som*.
3. En betingelsessetning kan stå uten konjunksjon, men får da samme ordstilling som en spørrende hovedsetning: *Blir været fint, drar vi til fjells i morgen.*

INNLEDNING TIL V—IX

30. I de følgende kapitlene er formene i bokmål og i nynorsk behandlet side om side. Bokmålsformene er merket BM, nynorskformene NN.

Under bøyning sammenfatter vi flere slag av formskifter.

- (a) Ordet kan for det første få en tillagt ending eller utgang:
li — lier, gro — grodde.
- (b) Dernest kan ordet få vokalskifte, enten o m lyd, a — e:
strand — strender, å — æ: få — færre, o — ø: stor — større, u — y: ung — yngre; eller a v lyd, som vi i bøyningsslæren bare finner i de sterke verbene, BM finne — fant — funnet, NN finna — fann — funni.
- (c) Motsetningen i tonelag eller toneføring mellom 'sol (aksent 1 eller enstavings tonelag) og måne (aksent 2 eller tostavings tonelag) gir mest historiske opplysninger. 'Strender, 'geiter, 'bønder går tilbake på enstavingsformer i gammelnorsk: strendr, geitr, bøndr; 'bygder, 'lier, 'sønner (BM) eller søner (NN) går tilbake på tostavingsformer: bygdir, liðir, sønir (synir).
- (d) Hjelpeord: BM finner — har funnet, NN finn — har funni. Artikkelutgangen var opphavlig et sjølstendig ord og har derfor ikke forandret tonelaget: 'hesten, 'hanen.

VERBET

VERBALFORMENE

faller i to grupper:

31.

(a) Finitte former eller predikatsformer:

1. Presens (indikativ)	BM lyser	NN lyser
2. Imperfekt (indikativ)	lyste	lyste
3. Imperativ	lys	lys
4. Konjunktiv	lyse	lyse

(b) Infinitte former:

5. Infinitiv	lyse	lysa (e)
6. Presens partisipp	lysende	lysande
7. Perfekt partisipp	lyst	lyst

Mens de finitte formene alltid er predikatsformer, kan de infinitte bare danne predikat sammen med et hjelpeverb i finitt form: BM *jeg har lest, jeg skal lese, boka blir lest*, NN *eg har lesi, eg skal lesa, boka vert el. blir lesen*.

En predikatsform som består av et hjelpeverb i presens eller imperfekt sammen med et hovedverb i infinitiv eller perfekt partisipp, heter *s a m m e n s a t t* eller *o m s k r e v e t*. (Et sammensatt verb er noe annet, nemlig et verb sammen med et adverb eller en preposisjon, se nr. 54.)

Presens, imperfekt og perfekt partisipp skiller seg i flere bøyningsskinner etter den måten de er laget på. De andre formene kan vi derimot behandle under ett.

32. Infinitiv.

- (a) Infinitiv med utgang ender i BM på -e: lyse, finne, være, komme.

[»Kløyvd« infinitiv som i NN er tillatt.]

I NN kan vi velge mellom

1. infinitiv på -a: lysa, finna, vera, koma;
2. infinitiv på -e og -a (»kløyvd« infinitiv): lyse, finne, vera, koma. Dette systemet er østnorsk, jfr. nr. 99. Regelen er -e etter gno. lang staving (lýsa, finna), -a etter gno. kort staving (vera, koma). Den første typen viser bortfall i trøndsk (lys, finn). Den andre typen, som ofte kalles jamvektord, varierer mye i dialektene: væra, vara, vår(r)å; komma, komma. En regel er å sette -a når stammen viser a, e eller o med å-uttale + én konsonant: laga, fara, vera, veta (vita), lova, koma. Dertil kommer ord som skila, skipa, gruna, skjøna, skula, kunna, og noen med -ja som fortelja, spørja, sitja, setja, jfr. [sitta, setta] og flytta (før flytja), seia (før segja). I dialektene er det noe ujamt med ord på -ja; både spørja og spørje fins.
3. [Infinitiv på -e er tillatt: lyse, finne, vere, kome].

- (b) Infinitiv uten utgang i begge mål (kortverber): få, gå, stå, nå, le, skje, te, sy, snu, gro, ro o. fl. I NN sjå (BM se) ligger utgangen gjømt: sjå av séa. Ikke sjelden er en utlydende stammekonsonant falt bort, oftest ð: rå, ska, va, be, kle, gli, ri, by, fø, stø (gno. ráða, skaða, vaða, biðja, klæða, glíða, ríða, bjóða, fœða, styðja). NN har også de lengre formene råda, skada, føda osv., med stum d. BM har råde, skade, føde (barn) osv., med uttalt d. Med bortfall av andre kons.: BM la, ta, dra, gi — NN la el. lata, ta el. taka, dra el. draga, [gi] el. gje el. gjeva. (Jfr. eldre former i NN: ganga, standa.)

I begge mål fins det verber med utgang etter vokal: bie, vie, greie, BM si(e), NN seia o. fl.

Presens partisipp ender i BM på -ende, i NN på -ande: 33.
lysende, lysande. I mange målføre kan det være utvidet med s:
»han kom kjørendes«.

Presens partisipp er som regel et adjektiv i norsk. Merk likevel er + pres. part. med aktiv betydning: NN *han visste ikkje om han var vakande eller berre drøymande, kulden var bitande, han vart heitande*; BM *kulden var bitende, han ble hetende*. Med passiv betydning: NN *han er ventande heim, isen er køyrande, vatnet er drikkande, her er ikkje verande*; BM *her er ikke værende*. Se vidare nr. 53, 2.

(a) Konjunktiv er en presensform som ender på -e i begge 34.
mål; i BM faller den derfor sammen med infinitiv. Utenom faste vendinger er den lite brukt: *Komme ditt rike. Gud signe vårt dyre fedreland*.

Somme bygdemål har rester av imperfekt konjunktiv i sterke verber: *Når eg finge den eg ville* (Aasen). I NN er bare *vøre* (av *vera*) brukelig nå: *Vøre det så vel* (både NN og BM *var det så vel*).

(b) Imperativ er også en presensform. Den er lik stammen av verbet: *Gå! Vent! Kast! Skyt!* I NN kan den i 1. svake bøyingsklasse ende på -a: *Kasta! Venta no!* I tilsvarende verber kan den i BM ende på -e om det er nødvendig for uttalen: *Åpne bøkene!*

I NN er dessuten en flertallsform på -e mulig, men ikke nødvendig: *Kome no og få mat!*

I bøyingsklassene, som nå følger, er oppført infinitiv, presens, imperfekt, perfekt partisipp. I NN er inf. satt med -a, fulgt av (e) dersom verbet har -e i systemet med »kløyvd« inf.

SVAKE VERBER

35. 1. klasse. Imperfekt på -et el. -a i BM, -a i NN.

	BM	kaste	kaster	kastet	kastet
				kasta	kasta
		lage	lager	laget	laget
				laga	laga
	NN	kasta (e)	kastar	kasta	kasta
		laga	lagar	laga	laga

Jfr. gno. kastaði — kastat, sv. kastade — kastat, da. kastede — kastet.

I BM er det især verber med særnorsk lydform som skal ha -a i de to siste formene: bogne, freste, kviskre, loge o. fl. Men alle kan ha bøyning med -a, eller nesten alle dersom en holder på -et i særlig litterære ord som behandle, bevege, lede, formode.

Dette er den største bøyingsklassen i norsk, med verber som NN dyrka (e), minka (e), spakna (e), opna (e), blomstra (e), flaksa (e), venta (e), hoppa (e), rulla (e), våga (e), eggja (e), bryggja (e); BM dyrke, minke, spakne, åpne, blomstre, flakse, vente, hoppe, rulle, våge, egge, brygge (de tre siste også etter 3. klasse). Videre NN jaga, saga, lova, herja, verja, byrja, fremja, hemja; BM jage, sage, love (disse tre også etter 3., love stundom etter 2. klasse), herje, verge el. verje, fremme, hemme.

Hit hører i NN dessuten kalla (e), ropa (e), leita (e), leika (e), tvila (e), tala, svara, baka, spela, skjøna — mens BM kalle, rope, lete el. leite, leke el. leike, tvile, tale, svare, bake, spille, skjønne blir bøyd etter 2. klasse.

36. 2. klasse. Med imperfekt på -te.

	BM	lyse	lyser	lyste	lyst
		tenke	tenker	tenkte	tenkt
	NN	lysa (e)	lyser	lyste	lyst
		tenkja (e)	tenkjer	tenkte	tenkt

I NN har verber av denne klassen j etter k i inf. og pres.: merkja (e), ynskja (e), søkja (e), søkkja (e), vekkja (e). Unntak er vaka, som opphavlig hadde en annen bøyning.

Hit hører i begge mål verber som NN kjøpa (e), møta (e), reisa (e), flira (e), smila (e), fylla (e), stella (e), tena (e), syna (e), løna (e), minna (e); BM kjøpe, møte, reise, flire, smile, fylle, stelle, tjene, syne, lønne, minne. Merk skrivemåten fylte, stelte, minte osv. Hit hører også alle verber på -ere: studera (e) — studere.

I BM dessuten verber som dømme, skremme, temme, gjemme el. gjømme, glemme el. glømme, drømme, strømme, nevne, kjenne, skjønne, venne, sende, skynde, stenge, vrenge, tåle, melde, skylde, volde, føre, vøre, høre, kjøre. I NN går døma (e), skræma (e), gøyma (e), gløyma (e), drøyma (e), strøyma (e), nemna (e), kjenna (e), senda (e), stengja (e), vringja (e), tola, melda (e), føra (e), vyrda (e), høyra (e), køyra (e) etter 3. klassen. (Merk disse formene i imperfekt: sende, melde, vyrde.) Tillatte sideformer etter denne klassen er [dømma (e) — dømte], [skremma (e) — skremte], [kjente], [sendte], [meldte], [stengte], [vringte], [tolte], [førte], [vøra (e) — vørte]. — Skunda (e) el. skynda (e), skulda (e) el. skylda (e), valda (e) og skjøna går etter 1. klasse, temja og venja etter 5. — i formen [temma (e)], [venna (e)] derimot etter denne: [temte], [vente].

I NN må videre nevnes flytta (e), ynskja (e), hjelpa (e), treffa (e). I BM går flytte, ønske etter 1. klasse, men hjelpe, treffe er sterke. Omvendt hører BM ende, ense, helse el. hilse hit, mens NN enda (e), ensa (e), helsa (e) hører til 1. klasse. NN regna (e) og sigla (e) bøyes etter denne eller etter 1. klasse; segla (e) bare etter 1. klasse. BM regne oftest etter 1. klasse, seile alltid etter denne.

Alternativt etter denne eller etter 1. klasse går i NN: drøfta (e), gifta (e), hefta (e), lyfta (e), skifta (e), elta (e), velta (e), festa (e), — av fast, rista (e), fretta (e), retta (e) ut o. fl. I imperfekt drøfte el. drøfta osv. I BM hører de alle til 1. klassen.

Tidligere sterke verber som har fått bøyning etter denne klassen i BM, er: ake, blåse, drepe, gale, lese, trenge, vokse. I NN er de ennå sterke (merk veksa (e) — voks).

37. 3. klasse. Med imperfekt på -de.

BM	leve	lever	levde	levd
	bygge	bygger	bygde	bygd
NN	leva	lever	levde	levd el. levt
	byggja (e)	byggjer	bygde	bygd el. bygt
	[byggja (e)	bygger]		

I NN har verber av denne klassen j etter g i inf. og pres.: fylgja (e), syrgja (e), stengja (e), tyngja (e), skyggja (e), tryggja (e). [Etter gg kan j falle bort: skygga, trygga.] Unntak er duga, som opphavlig hadde en annen bøyning.

I BM er det især verber med v, g og uttalt d som hører hit: kreve, streve, øve, prøve, love (også etter 1. eller 2. kl.), duge, skygge, tygge, nøde, arbeide (før oftest etter 1. kl.). Føde, øde, bre(de), stede viser overgang til 2. kl.: fødte, ødte, bredte, stedte. I foregående nr. er vist at det også ellers er mye overgang til 2. kl. i BM, og at den samme overgangen i flere tilfelle er tillatt i NN.

I NN har vi de samme verbaltypene: øva (e), prøva (e), duga, føda (e), øyda (e), nøyda (e) — jfr. *nøydd til* —, og dessuten de som er regnet opp under foregående nr. Alternativt etter denne eller 1. klasse går: avhenda (e), elda (e), gjerda (e), gyrda (e), brydda (e) — i imperfekt avhende el. avhenda osv. Til NN syrgja og fylgja som nevnt ovenfor svarer BM sørge, mest etter 1. klasse, og følge, med imperfekt fulgte, el. [følge — fulgte].

I NN må disse verbene merkes:

bøya (e)	bøyer	bøygde	bøygd el. bøygt
smøya (e)	smøyer	smøygde	smøygd el. smøygt
tøya (e)	tøyer	tøygde	tøygd el. tøygt
nøya (e)	nøyer	nøgde	nøgd el. nøgt — jfr. <i>nøgd med</i>
pløya (e)	pløyer	pløgde	pløgd el. pløgt
drya (e)	dryer	drygde	drygd el. drygt
via (e)	vier	vigde	vigd el. vigt

I BM blir de fem første alltid bøyd uten g (bøyde el. bøydde), se neste nr. De to siste går slik: drye el. dryge — drygde, vie — vigde (før gjerne etter 1. kl.).

4. klasse. Med imperfekt på -dde.

38.

BM	nå	når	nådde	nådd
	greie	greier	greidde	greidd
NN	nå	når	nådde	nådd el. nått
	greia (e)	greier	greidde	greidd el. greitt

Samme bøyning i svensk: nådde; men i gno. náđi, i dansk nåede.

I begge mål hører alle de svake kortverbene hit. Dersom de lengre formene med d blir brukt, får vi i BM råde — rådde — rådd (før gjerne rådet — rådet), i NN råda (e) — rådde — rådd el. rådt (merk dt). Som greie/greia går bie/bia o. fl., i BM dessuten tie (NN teia, se nr. 40).

Når g er falt bort etter vokalen, kan vi i BM velge mellom -de og -dde: eie — eide el. eide (el. åtte), leie — leide el. leide, veie — veide el. veide, svarende til NN eiga (e) — åtte, leiga (e) — leigde, vega — vog. Hit hører også bøye, smøye, tøye, pløye, nøye, som er nevnt i foregående nr., og dessuten lånordet pleie (svarende til NN pla — plar, som også er et lånord).

Særskilt må merkes (a) *ha* — har — hadde — hatt (i begge mål). En bortfalt v kommer igjen i begge mål i pres. part.: havende, havande, i NN dessuten i den lengre infinitiven hava og i perf. part. felleskjønn havd, før også i presens hev.

(b) BM *dø* — *dør* — *døde* — er *død* el. *dødde* — har *dødd*. Imperfekt *døde* svarer til *døe*, som fins i dialekter. NN *døy* — *døyr* — *døydde* — *døydd* el. *døytt* (før stundom sterkt: *do* — *dåen*).

39. 5. klasse. Uregelrette svake verber.

(a) NN	fortelja	fortel	fortalde	fortalt
	spørja	spør	spurde	spurt
	symja	sym	sumde	sumt

Som *fortelja* går *dvelja*, *krevja*, *semja*, *telja*, *velja* og dessuten *temja* og *venja* som har sideformer etter 2. klasse: [temma (e)], [venna (e)]. Som *spørja* går *dølja*, *smørja*. Som *symja*, eller med sideformer etter 2. klasse: *drysjja* el. [dryssa (e)], *drynja* el. [drønna (e)], *dynja* el. [dønna (e)], [gryppja] el. *grøppa* (e), *stynja* el. [stønna (e)], *yrja* el. *yra* (e). *Grøssa* (e) går etter 2. klasse, sideformen [grysjja] som *symja*.

Uten vokalskifte (omlyd) bøyes *selja* — *sel* — *selde* — *selt*, *skilja* — *skil* — *skilde* — *skilt* (og like ens *skylja*), *setja* — *set* — *sette* — *sett*, eller helt ut etter 2. klasse: [setta (e) — setter] — *sette* — *sett*.

For seg sjøl står *gjera* el. [gjøra] — *gjer* el. [gjør] — *gjorde* — *gjort*, *leggja* (e) el. [legga (e)] — *legg* — *la(gde)* — *lagt*, *seia* — *seier* — *sa(gde)* — *sagt*, *teia* — *teier* — *tagde* — *tagt*.

BM	fortelle	forteller	fortalte	fortalt
	smøre	smører	smurte	smurt
	velge	velger	valte	valt
	(velje)	(veljer)		
	dølge	dølger	dulte	dult
	(dølje)	(døljer)		
	selle	seller	sol(1)te	sol(1)t
	(selge)	(selger)	(solgte)	(solgt)

Som *fortelle* går *telle* (*talte* — *talt* el. *telte* — *telt*), *sette* (med vokalskifte: *satte* — *satt*), og dessuten *kvele*. Med kortform i imperfekt: *legge* — *legger* — *la* — *lagt*, *si(e)* — *sier* —

sa — sagt. Jfr. tie, sjelden tagde — tagt, vanlig tidde — tidd. Enstavingsformer i presens har gjøre — gjør — gjorde (stum d) — gjort, spørre — spør — spurte — spurt.

Vokalskifte i BM har dessuten rekke — rakte, strekke — strakte, vekke — vekte el. vakte (i religiøs betydning), bringe — brakte, følge — fulgte el. [følge — følgte], tre el. trå — trådte (NN trø el. trå er regelrette). NN har strekkja (e) — strakte el. strekte og vekkja (e) — vekte el. vakte (i religiøs betydning).

(b) NN eiga (e)	eig	åtte	ått
vita el. veta	veit	visste	visst

BM *eie* er vanlig regelrett (se nr. 38); *vite* bøyes: vet el. veit — visste — visst.

Hit hører videre en del modale hjelpeverber:

40.

NN kunna (e)	kan	kunne	kunna
skula	skal	skulle	skula
vilja	vil	ville	vilja
måtta (e)	må	måtte	mått
turva (e)	tarv	turvte	turvt
BM kunne	kan	kunne	kunnet
skulle	skal	skulle	skullet
ville	vil	ville	villet
måtte	må	måtte	måttet

Modale hjelpeverber er dessuten i BM burde — bør — burde og tore — tør — torde — tort, i NN (uten inf.) bør — burde og tora (e) — torer — torde — tort.

Modale kalles disse verbene fordi de uttrykker modus eller måte (det som er nødvendig, villet, mulig, tvilsomt osv.): *Du skal gjøre det* (en annens pålegg), *jeg vil gjøre det* (egen vilje), *det må gjøres* (nødvendighet), *det kan gjøres* (mulighet) osv. Det modale kan også ligge i hovedverbets form: konjunktiv, imperativ, eller uttrykkes ved tidsskifte (se nr. 51,4).

STERKE VERBER

har i regelen avlyd i imperfekt, ofte også i perf. part. (I 6. klasse er avlyden for en stor del utjevnet.) Foruten sterkt perf. part. fins også partisipp av svak type, noen få i NN, mange i BM.

Med omsyn til presens gjelder at både NN bit og BM biter (aksent 1) går tilbake på gno. bíttr.

41. 1. klasse. Imperfekt med e el. ei i BM, ei i NN.

NN	bita (e)	bit	beit	biti el. [bite]
	rida (e) el. ri	rid el. rir	reid	ridi el. [ride]

Med »kløyvd« inf. ender alle verbene i denne klassen på -e, som derfor ikke er særskilt avmerket nedenfor.

Som *bita*: bida (= finnes), bliva (= drukne), driva, grina, gripa, klipa, kliva, kvina, lita, pipa, risa, riva, siga, skina, skrida, skrika, skriva, slita, stiga, svika, sviva, triva, vika.

Som *rida* el. *ri*: gli(da), lida, svi(da), vri(da). Merk dessuten bli — blir — blei — blitt.

BM	drive	driver	drev el. dreiv	drevet
	bite	biter	bet el. beit	bitt
	ri	rir	red el. rei	ridd

Som *drive* med sterkt perf. part.: gripe, klive (part. klevet el. klivd), knipe, pipe, rive, skrike, skrive, snike, stige, svike, vike (også etter 2. svake kl.), og dessuten sige, trive, som etter 1938 skal ha ei i imperfekt. Som *bite* med svakt perf. part.: grine (imperf. også grinte), hive (imperfekt også hivde), kvine (imperf. kvein), skinne (imperf. skinte el. skjén el. skein), slite, svive. Som *ri*: li el. lide (perf. part. lidd, eldre lidt), og dessuten gli, gni, stri(de), svi, vri, som alle kan være svake kortverber.

42. 2. klasse. Imperfekt med ø el. au i BM, au i NN.

NN	bryta (e)	bryt	braut	broti el. [brote]
	bjoda (e) el. by	byd el. byr	baud	bodi el. [bode]

Med »kløyvd« inf. ender alle verbene i denne klassen på -e. Som *bryta*, før eller ennå med jo i inf.: flyta, frysa, gyta, ljota, nysa, nyta, skyta el. skjota, tryta, tyta. Før eller ennå med ju i inf.: drypa, flyga, fyka, gyva, klyva, krypa, lyga el. ljuga, smyga, stryka. Med u i inf.: skuva el. skyva (skuva også etter 1. svake kl.), suga. Som *bjoda* el. *by* bare sjoda el. sy.

BM fyke fyker føk el. fauk føket
flyte flyter fløt el. flaut flytt

Som *fyke* med sterkt perf. part.: fryse (part. frosset), gyve (imperf. også gyvde), klyve, krype, ryke, skyve, smyge, stryke. Som *flyte* med svakt perf. part.: byde el. by (bød el. bau el. bydde — budt el. bydd), bryte (part. brutt), fortryte (fortrøt — fortrutt), gyse (gjøs el. gyste), gyte (gjøt el. gytte), lyde (lød el. lydde — lydd el. lydt), nype (nøp el. nypte), nyse (imperf. også nyste), nyte, skryte (skrøt el. skrytte), skyte (part. skutt), snyte (snøt el. snytte), tryte, tyte. Merk særskilt: fly(ge) — fløy el. flaug — fløyet, lyge el. ljuge — løy el. laug — løyet. Disse verbene het før flyve, lyve.

3. klasse. Imperfekt med a + to konsonanter.

43.

NN finna (e) finn fann funni el. [funne]
bresta (e) brest brast brosti el. [broste]
søkka (e) søkk sokk sokki el. [sokke]

Med »kløyvd« inf. ender alle verbene av denne klassen på -e. Som *finna* med u i perf. part.: drikka, klinga, spinna, springa, stikka, vinna; brenna, renna. Med tt av nt av nd eller kk av nk av ng i imperfekt (og i imperativ): binda (batt), vinda (vatt), stinga (stakk). Som *bresta* med o i perf. part.: detta, gleppa, gnella, knekka, knesta, knetta, kvekka, kverva, rekka, skjelva (skalv), skrella, skvetta, sleppa, smella, smetta, snerta, sprekka, spretta, strekka, svella, svelta, velta, verpa, verta. Med lt av ld i imperfekt: gjelda (galdt). Som *søkka*, med o av opphavlig a i imperf. og o i perf. part.: støkka, tyggja, — med u i perf. part.: slenga, trenga, syngja.

BM	brekke	brekker	brakk	brukket
	briste	brister	brast	bristet
	henge	henger	hang	hengt

Som *brekke* med u i perf. part.: drikke, springe, stikke, tvinge (svakt i NN); hjelpe (svakt i NN), rekke, sleppe el. slippe (part. sloppet), sprekke, strekke, treffe (svakt i NN), trekke; synge, synke (jfr. søkke nedenfor). Med nt av nd i imperfekt: binde (bandt), vinde (vandt; jfr. eng. wind). Etter samme mønster: finne (fant), spinne (spant), svinne (svant), tvinne (tvant; el. etter 1. svake klasse), vinne (vant; jfr. eng. win). Gno. fantu < fann þú har også virket med. Tillatt er [fann, spann, vann]. Som *briste*, med samme vokal i inf. og perf. part.: gidde, klinge, sitte, svinge (part. svinget el. svunget; også etter 2. svake klasse), tigge (oftest svakt); dette, fornemme, gleppe (før glippe), knekke (part. ofte knekt), kneste, knette, kvekke, kveppe, lekke (også svakt), skjelve (skalv), skvette, sprette, smette, svelte (jfr. sulte), velte (oftest svakt), søkke (sideform til synke). Som *henge* med svakt perf. part.: brenne (brant el. brente), gjelde (gjaldt el. galdt), gnelle (gnall el. gnelte), renne (rant el. rente), skrelle (skrall el. skrelte), slenge, smelle (smalt), trenge (trang, oftere trengte). Tillatt er [brann, rann, small].

44. 4. klasse. Imperfekt med a + en konsonant.

NN	bera	ber	bar	bori el. [bore]
	lesa	les	las	lesi el. [lese]

Med »kløyvd« inf. ender de fleste verbene av denne klassen på -a. Som *bera* med o i perf. part.: skjera (skar), stela (stal), vera (er — var). Som *lesa* med samme vokal i inf. og perf. part.: beda el. be (bed el. ber — bad), drepa, gjeta (gat), gjeva el. gje (gjev — gav — gjevi) el. [gi — gir — gav — gitt], kreaka, kveda, leka (BM lekke), reka. Merk særskilt: sitja [sitta] — sit [sitter] — sat — seti, eta — et — åt — eti, liggja (e) el. [ligga (e)] — ligg — låg — legi, sjá — ser — såg — sett (hankj./hunkj. sedd). Låg og såg svarer til gno. lá, sá — med á av

a til erstatning for bortfalt konsonant. Østlandsk har ofte ø i sterke partisipper, så også løggi, søtti. »Slik har det søtti, sa kjerringa.«

BM	bære	bærer	bar	båret
	be	ber	ba(d)	bedt

Som *bære* med sterkt perf. part.: skjære (skar), stjele (stjal) el. stele (stal). Med samme vokal i inf. og i perf. part.: kvede, gide (jfr. gidde under foregående nr.). Lekke og sitte har dobbel kons. i alle former og er derfor overført til foregående nr. Som *be* med svakt part.: gi — ga(v) — gitt, være — er — var — vært, kreke — krak el. krekte — krek(e)t, reke — rak el. rekte — rek(e)t. Med å i imperfekt: ete — åt — ett, se — så — sett, ligge — lå — ligget.

5. klasse. Med lang o i imperfekt.

45.

NN	fara	fer	for	fari el. [fare]
	dra(ga)	dreg	drog	dregi el. [drege]

Med »kløyvd« inf. ender verbene i denne klassen på -a, hvis de ikke er kortverber. Unntak: veksa.

Som *fara* med a i perf. part.: ala (også svakt), gala (pres. gjel), grava, mala, skava (pres. skjev), veksa (e) — jfr. BM vokse, svakt. Som *dra(ga)* med e i perf. part.: aka, gnaga, skaka (skjek — skok — skjeki, el. svakt), ta(ka), vega. Tillatte presensformer er [drar, tar]. Avvikende er: slå — slår el. slær — slo — slått el. slegi, stå — står — stod — stått, två — tvær — tvo — tvegi, le — ler — lo — ledd el. lett, sverja — sver — svor — svori, veva — vev — vov — vovi. (Gammel bøyning av stå: standa — stend — stod — stade.)

BM	fare	farer	for	faret el. fart
	ta	tar	tok	tatt

Som *fare* med sterkt perf. part.: sverge el. sverje — svor — svoret. Som *ta* med svakt perf. part.: dra(ge) — dro(g) — dratt el. dradd, la — lot — latt, tillate — tillot — tillatt, slå —

slo — slått, stå — sto(d) — stått, le — lo — ledd. Mest etter 2. og 3. svake klasse, men med en sterk sideform i imperfekt: gale (gol), gnage (gnog), grave (grov), male (mol), skake (skok; sterkt part. oppskaket), veve (vov). Jfr. vege — vog ved siden av veie — veid(d)e.

46. 6. klasse. Verber uten avlyd eller med e i imperfekt (mest i NN).

NN	gråta (e)	græt	gret	gråti el. [gråte]
	sova	søv	sov	sovi el. [sove]

Med »kløyvd« inf. ender noen verber i denne klassen på -e, andre på -a.

Som *gråta*, alle med samme vokal i inf. og perf. part.: blåsa (e), låta (e), lata el. la (presens let el. [lar]). Med kk av nk av ng: få — får — fekk — fått (eldre form: fenge), gå — går — gjekk [gikk] — gått (eldre form: gjenge), hanga (e) — heng — hekk el. hang — hangi (eldre form: henge). Med lt av ld: halda (e) — held — heldt — haldi. Som *sova* uten avlyd: falla (e), hogga (e), koma — presens kjem. Merk til slutt heita (e) — heiter — het el. heitte — heitt.

BM har i regelen ikke avlyd:

sove	sover	sov	sovet
gråte	gråter	gråt	grått

Som *sove* med sterkt perf. part.: komme (kom), løpe (løp el. løpte — løpet el. løpt), hogge (hogg el. hogde — hogget el. hogd). Som *gråte* med svakt perf. part.: falle (falt — falt), holde (holdt — holdt), hete (het el. hette — hett), låte (låt). Imperfekt het er egentlig den gamle avlydsformen med e; stundom forekommer også gret, let (av låte). Til slutt har vi *få* — fikk [fek] — fått, *gå* — gikk — gått. Om verbet la(te) se foregående nr.

PARVERBER

Ved siden av et sterkt verb kan det stå et avledet svakt. Det 47. svake verbet går som regel ut fra samme vokalsteg som det sterke har i imperfekt (men med omlyd). Når det sterke verbet er intransitivt, er det svake gjerne transitivt, eller det har kausativ betydning: »få til å« (å *spreng*e er å få noe til å *springe*). Betydningen kan også bli så ulik at verbene skiller lag, jfr. »han trong mat« og »han trengde seg fram«. Omvendt faller verbene sammen når det sterke får svak bøyning, som når *brenne* i BM får imperfekt *brente* istedenfor *brant*.

Her følger et utvalg:

NN	bita (e)	beita (e)	BM	bite	beite
	risa (e)	reisa (e)			reise (noe opp)
	sviva (e)	sveiva (e)		svive	sveive
	bryta (e)	brøyta (e)		bryte	brøyte
	flyta (e)	fløyta (e)		flyte	fløyte, fløte
	klyva (e)	kløyva (e)		klyve	kløyve, kløve
	ryka (e)	røykja (e)		ryke	røyke, røke
	smyga (e)	smøya (e)		smyge	smøye
	brenna (e)	brenna (e)		brenne	brenne
	hanga (e)	hengja (e)		henge	henge
	knekka (e)	knekkja (e)		knekke	knekke
	rekka (e)	rekkja (e)		rekke	rekke (rakte)
	renna (e)	renna (e)		renne	renne
	skvetta (e)	skvetta (e)		skvette	skvette
	slenga (e)	slengja (e)		slenge	slenge
	sleppa (e)	sleppa (e)		sleppe	
	smella (e)	smella (e)		smelle	smelle
	sprekka (e)	sprekkja (e)		sprekke	sprekke
	springa (e)	sprengja (e)		springe	spreng
	strekka (e)	strekka (e)		strekke	strekke
	stokka (e)	stökkja (e)		stokke	stokke
	svelta (e)	svelta (e)		svelte	svelte (jfr. sulte)
	sökka (e)	sökkja (e)		søkke	søkke
				synke	senke
	velta (e)	velta (e)		velte	velte (begge svake)
	liggja (e)	leggja (e)		ligge	legge
	[ligga (e)]	[legga (e)]			

sitja	setja	sitte	sette
[sitta	setta]		
fara	føra (e)	fare	føre
falla (e)	fella (e)	falla	felle
gråta (e)	grøta (e)	gråte	
sova	svæva (e)	sove	(jfr. dial. sove)
svi(da (e))	svi(da (e))	svi	svi
vika (e)	vikja (e)	vike	vike

Laget på annen måte, egentlig til perf. part. med n (riven el. reven, sliten osv.), og med overgangsbetydning t. eks.:

NN riva (e)	rivna (e)	BM rive	revne
slita (e)	slitna (e)	slite	slitne
bryta (e)	brotna (e)	bryte	brotne
klyva (e)	klovna (e)	klyve	klovne
stå	stana (e)	stå	stane (jfr. stanse)
sova	sovna (e)	sove	sovne
vaka	vakna (e)	vake	vakne (jfr. vaken)
		våke	våkne (jfr. våken)
leva	livna (e)	leve	levne (opp)

Vaka/våke og leva/leve er svake verber.

S-FORMER (REFLEKSIVE OG PASSIVE)

48. er et særkjenne for nordiske språk. De er blitt til ved sammen-draing av verbet og pronomenet *seg*, gno. sik: kalla sik > kal-lask > kallas(t), kalles, jfr. undre seg — undres. Ikke alle verber kan få s-former, og de som har, mangler stundom perf. part. med s.

Eks. på s-former i BM:

å undres	undres	undres	har undres
		(eldre: undredes)	
å lykkes	lykkes	lyktes	har lykkes
å møtes	møtes	møttes	har møttes
å spørres	spørres (spørs)	spurtes	har spurtes
å finnes	finnes	fantas	har finnes
	fins	fans	
å ses	ses	sås	har ses
å slåss	slåss	sloss	har slåss

I NN har vi former på -st eller [-s]:

(a)	å undrast	undrast	undrast	har undrast
	å møtast	møtest	møttest	har møtst
	å spørjast	spørst	spurdest	har spurst
	å finnast	finst	fanst	har funnist [funnest]
	å sjåast	sest	sågst	(har setst)
	å slåst	slæst	slost	har slegist [slegest]
		slåst		el. slåst
(b)	[å undras	undras	undras	har undras
	å møtas	møtes	møttes	har møts
	å spørjas	spørs	spurdes	har spurts
	å finnas	fins	fans	har funnis [funnes]
	å sjåas	ses	sågs	(har sets)
	å slåss	slåss	sloss	har slåss]

Former med -st er vestlandske, former med -s er østlandske. Merk at infinitiv etter gjeldende regel alltid har -a i s-formen (ikke noen »kløyvd« inf. her).

Om betydning og bruk av s-verber kan merkes:

49.

1. **R e f l e k s i v e** er t. eks. BM samles, skilles, undres, harmes; NN samlast, skiljast, undrast, harmast. Noen er upersonlige: *det synes; men om det ikkje lagas so* (Vinje). Verbene kan oppløses: samle seg osv.
2. **R e s i p r o k e** er t. eks. BM møtes, følges, tales ved, slåss; NN møtast, fylgjast, talast ved, slåst. De kan byttes med verb + resiprokt pronomen: møte hverandre osv.
3. **A k t i v** betydning har t. eks. BM trives (trivdes), minnes, synes (i personlig bruk: jeg synes); NN trivast (treivst), minnast, synast (hvis en ikke foretrekker *tykkja*). Noen er upersonlige: BM finnes, kjennes, føles, lykkes; NN finnast, kjennast, lykkast el. lukkast. I denne gruppa fins ikke alltid noe eget grunnverb; merk t. eks. BM dages (også dage), våres, NN dagast (også daga), vårast, som er laget av subst.
4. Noen s-verber var **p a s s i v e** alt i gno.: byggjast, heyrast o. fl. Slike har vi også i moderne språk, mest upersonlige:

BM *det hørtet, det spurtes, det sies, det trengs*; NN *Det høyrdest ved nott eit dunder på dør* (Sivle), *det spurdest, det seiest, det trengst*. Etter modale hjelpeverber har alle slags s-infinitiver passiv betydning i begge mål: *Med lov skal land bygges og ikke med ulov ødes. Vår jord skal odlast og dyrkast på* (Vinje). *Garden skal seljast. Posten må hentes. Noe må gjøres. Feil kan unngås*. Dette er den viktigste og nyttigste bruken av s-form i norsk. Omskrivninger blir lange og ofte klønete: *Toget må bli stoppet, toget må verta stogga*. Bare etter *vil* kan s-form i regelen ikke brukes: *Saka vil bli avgjort*. BM bruker dessuten s-presens med generell betydning i motsetning til omskrevet presens med aktuell betydning: *Bensin antennes lett* (men blir ikke alltid antent). *Fluesoppen spises ikke* (men blir stundom spist ved et mistak). *Ordet brukes ikke i flertall. Poteter dyrkes overalt*. NN unngår denne bruken. Bortsett fra de førstnevnte, upersonlige verbene bør s-form alltid unngås i imperfekt: ble valt (ikke: valtes).

OMSKREVNE FORMER, AKTIVE

50. Norsk har bare to enkle tidformer, presens og imperfekt. Andre tidformer må lages med omskrivning.

1. Perfekt og pluskvamperfekt.

BM har ventet (venta), tenkt, bygd, nådd, funnet; hadde ventet (venta), tenkt osv.

NN har venta, tenkt, bygt (bygd), nått (nådd), funni; hadde venta, tenkt osv.

Ved bevegelses- og overgangsverber har »er«, »var« vært mye brukt, mer i BM enn i NN, men også der vanlig ved enkelte verber som *koma, verta (bli)* o. fl. BM Han er kommet. Han er blitt syk. Han er sovnet. Det er hendt. Mange var møtt fram. NN Han er komen. Han er vorten (er blitt) sjuk. Han er sovna. Det er hendt. Mange var frammøtte. (Merk at partisippet har samsvarbøying i NN.) Men »har«, »hadde« blir mer og mer brukt også ved

slike verber: BM har kommet, har blitt, har sovnet (sovna), har hendt, hadde møtt fram. NN har komi, har vorti (har blitt), har sovna, hadde møtt fram. (Ikke noen samsvarbøying.)

Jfr. svensk har kommit, har blivit, engelsk has come, has become.

2. Uttrykk for det framtidige.

- a. Presens: BM Han kommer snart. Han reiser i morgen.
NN Han kjem snart. Han reiser i morgen.
- b. Omskrivning med »skal« og »vil«, *skal* helst i 1. person, *vil* i 2. og 3. person: Som vi seinere skal se. Skal vi gå på kino? Du vil like denne boka. Han vil gjøre det godt. Nye oppgaver vil melde seg. Denne omskrivningen heter gjerne 1. futurum, den tilsvarende med »skulle« og »ville« 1. kondisjonalis: Jeg skulle være ferdig. Han sa han ville tenke på det. (Om 2. fut. og 2. kond. se tidsskjemaet, punkt 3 nedenfor.)
- c. Omskrivning med »får« og »fikk«: Vi får se. Det fikk være. Med perf. part. istedenfor inf. (2. fut. og 2. kond.): Når jeg får gjort arbeidet unna. Det ble seint før jeg fikk gjort det grøvste. Dei fekk ikkje flytt steinen.
- d. Omskrivning med »komme til å«: Det kommer til å ergre ham. Han kjem til å gjera det godt.

3. Hele tidsskjemaet pleier vi å stille opp slik:

Presens:	Jeg skriver.
Imperfekt:	Jeg skrev el. skreiv.
Perfekt:	Jeg har skrevet.
Pluskvamperfekt:	Jeg hadde skrevet.
1. futurum:	Jeg skal skrive. Jeg får skrive. Jeg kommer til å skrive.
2. futurum:	Jeg skal ha skrevet. Når jeg får skrevet — Merk: <i>Når jeg har skrevet</i> —.
1. kondisj.:	Jeg skulle skrive. Jeg fikk skrive.
2. kondisj.:	Jeg skulle skrevet. Når jeg fikk skrevet —.

Den hjelpeinfinitiven vi har i 2. futurum, »skal ha skrevet«, faller gjerne bort i 2. kondisjonalis: *Det skulle du tenkt på før. Han skulle nok gjort det.* Formen blir da kortere.

51. Om bruken av tidformene gjelder dette:

1. **Presens** uttrykker (a) nåtid: Jeg skriver nå. (b) det som pleier å skje eller alltid skjer (tidløst presens): Jeg skriver til min bror hver veke. Toget går bare om hverdagene. Jorda dreier seg om sin egen akse. (c) framtid, jfr. foregående nr., punkt 2. (d) stundom fortid, i livlig fortelling (historisk presens): Mens vi sitter der, kommer han brått inn og sier — —.
2. **Imperfekt, perfekt og pluskvamperfekt** uttrykker alle fortid. Imperfekt beretter, perfekt konstaterer: Jeg var i Roma. Jeg har vært i Roma. Jeg gikk over åsen. Jeg har ofte gått den veien. Stundom sier perfekt at noe ennå varer: Jeg har ventet en time (og venter ennå). Pluskv.perf. er »fortid sett fra fortida«: Per kjente han hadde tapt.
3. **Futurum og kondisjonalis.** 2. futurum er »fortid sett fra framtida«: *Kl. 8 skal jeg ha gjort alt unna.* Kondisjonalis-tidene svarer til futurum-tidene og er »framtid el. førframtid sett fra fortida«. De blir ellers mest brukt i setninger med tidsskifte.
4. **Ved tidsskifte** blir
presens til imperfekt,
perfekt til pluskvamperfekt,
futurum til kondisjonalis.

Tidsskifte er for det første tidbruken i indirekte tale: *Hver kveld sa han til seg sjøl at i morgen reiste han. Han sa han skulle ta stillingen* (»jeg skal ta — «). *Jeg sa han ville angre på det* (»du vil angre — «). *Jau, han skulle nok koma.* For det andre er tidsskifte vårt faste uttrykk for det mulige eller uvirkelige, noe som bare er ønsket eller tenkt (potensialis og irrealis): *Han kunne kanskje låne oss båten sin.*

Det var kanskje ikke så dumt å spørre. Du hadde nok ikke greidd det alene. Hadde han vært her, så hadde det ikke skjedd. Det skulle du tenkt på før. Dersom han var her, ville han nok seia frå (eller: ville nok han ha sagt frå). Irreale uttrykk som er avhengige av en betingelse (betinget utsagn), kalles ofte hypotetiske.

Merknad. En av grunnene til at fysikalsk tid og grammatisk tid (tempus) ikke alltid dekker hverandre, er aksjonsmåten. Hit hører bl. a. motsetningen mellom det som varer, og det som er (blir) avsluttet, eller motsetningen mellom det som hender nå, og det som pleier å hende. Jfr. disse eks. fra eng.: He was dying. He died. I am writing to my brother. I write to my brother every week. En annen grunn er modus (se nr. 40, slutten), som særlig har betydning for futurum. Bruker vi »skal« og »vil« mot regelen i 50,2b, kommer det modale tydelig fram. Tidsskiftet i potensiale og irreale uttrykk er også en modusform.

OMSKREVNE FORMER, PASSIVE

1. Omskrivning med »blir« og »ble (blei)« — NN »vert/vart« **52.** el. »blir/blei« — gir presens og imperfekt: *Hva heter det stykket som blir spilt nå? Det ble holdt et nytt møte om saka. Åkeren vert (blir) skoren. Åkeren vart (blei) skoren.* Merk at partisippet har samsvarbøyning i NN. I BM ble samsvarbøyningen oppgitt i 1907.
2. Omskrivning med »er« og »var« gir perfekt og pluskvamperfekt: *Et barn er født. Han er valt (NN vald) til stortingsmann. Noe vedtak var ikke gjort. Åkrane er skorne, var skorne.* Også her har NN samsvarbøyning.

Merknad. Brevet er kommet (er komi) — intransitivt verb, perf. aktiv. Brevet er skrevet (er skrivi) — transitivt verb, perf. passiv. Dette er den gamle passivomskrivningen, som i gno. kunne gi presens og imperfekt, slik den stadig gjør i engelsk (is written, was written). For å få sammenheng med presens og imperfektum setter vi nå ofte inn »blitt« (NN »vorten« el. »blitt«): *Stilen er blitt skrevet, stilen er vorten skriven.* Dette innskottet er som oftest unødvendig, men kan

noen ganger være nyttig til å få fram en overgang, jfr. *Huset er malt*, og *Huset er blitt malt*.

Til slutt skal vi merke oss den utvidede omskrivningen med »har vært«, »hadde vært«: *Skuespillet har vært oppført mange ganger. Han hadde vori bunden av ein gamal avtale.*

3. Til å uttrykke det framtidige har vi først omskrivningen med s-infinitiv, som er omtalt i nr. 49, 4. Dernest har vi omskrivning med hjelpeinfinitiven »bli« (NN »verta« el. »bli«), og den må brukes når vi har *vil*, *ville*: *Banen vil bli bygd, banen ville bli bygd hvis* —. *Spørsmålet vil verta* (el. *bli*) *drøfta*. I 2. futurum er hjelpeinfinitiven »være« (»vera«): *Stilen vil være skrevet kl. 8* (stundom *vil ha blitt*). I 2. kondisjonalis tilsvarende *ville vært skrevet* (eventuelt *ville blitt*).

INFINITIV OG PARTISIPP

53. 1. Om infinitiv i omskrevne former er atskillig sagt ovenfor. Etter modale hjelpeverber og noen andre verber og i toleddet objekt (se nr. 14) står infinitiv uten å. Med infinitivmerket å står den når den har substantivisk funksjon, men den kan likevel samtidig ta objekt: *Han likte å lese bøker. Å bygge hus er en samfunnsoppgave*. Fri bruk av infinitiv etter preposisjon er et nordisk særdrag, ukjent i engelsk og tysk: *Bonden lever av å dyrke jorda*. Merk særlig uttrykk for hensikt og følge: *Han gikk for å hente posten. Han var for ung til å gå til sjøs*. (I siste tilfellet kan vi også ha at-setning: *tydelig nok til å forstå* — *tydelig nok til at du kan forstå det*).
- Utfyllende infinitiv står særlig etter adjektiv og adjektivisk pronomen: *Boka er lett å lese. Vær så snill å se innom. Mye å gjøre. Noe å tenke på*. Stundom også etter substantiver: *Kunsten å gjøre seg forstått*.
2. Om kongruens- eller samsvarbøyning av perfekt partisipp se nr. 66, punkt 2 og 4.

Både presens og perfekt partisipp er ofte adjektiver: *En gående mann. En utgått sko. En lysende tanke. Et opplyst folk.* I adjektivisk bruk har presens partisipp aktiv betydning, perfekt partisipp av transitive verber passiv betydning, jfr. *et drepende sår og en drept fiende, en fortellende setning og en fortalt historie.* Perfekt partisipp av et intransitivt verb er sjeldnere i adjektivisk bruk, men har da passiv betydning, jfr. *en synkende båt og en sunket båt (søkkande, sokken).*

Presens partisipp står dessuten i toledet objekt (se nr. 14), etter »komme« og »bli«: *han kom gående, kjørende, synkende, han ble liggende i åtte dager,* og i slike særnorske uttrykk som er omtalt i nr. 33. Gransk også Garborgs bruk av presens partisipp i innledningen til »Fred« — jamført med engelsk bruk.

SAMMENSETTE VERBER

Verber kan stå i løs eller fast sammensetning med 54. adverbier og preposisjoner (ofte kalt »ekte« og »ekte« sammensetning):

Løs:	legge til	legger til	la til	har lagt til
Fast:	tilgi	tilgir	tilgav	har tilgitt

Løst sammensatte verber har alltid fast sammensetning i presens partisipp, ikke så sjelden i perfekt partisipp heller, mest etter »er« og »var«: *framtrédende (tre fram), tilhørende (høre til), utholdende (holde ut), er framført (føre fram), er påbygd (bygge på), hesten er atfunnen (finna att), han er heimkomen (koma heim).*

Eksempler på fast sammensetning er: *advare (åtvara), avgjøre, avhende, avlyse, avtale, avvise, etterlikne, frakjenne, førebu, innby, innstille, inneholde, områ seg, omvende, oppdra (oppseda), oppleve, opplyse, overdra, overdrive, påstå, påvise,*

sammenlikne, tilbe, tillate, tilrå, tilsette, underkue, undervise, utsette seg for, uttale, uttrykke, vedgå, vedkjenne seg, vedta osv.

Eksempler på løs sammensetning er: kaste bort, sette bort, by fram, bære fram, hjelpe fram, legge fram, møte fram, sette fram, si fram, vise fram, kjenne igjen, dele inn, kreve inn, melde inn, sende inn, øve inn, fryse inne, stå inne for, flytte opp, gi opp, lære opp, si opp, øve opp, gi ut, nytte ut, tenke ut, blande sammen, sette sammen, betale av på, legge av en uvane, skrive av, venne seg av med, streve etter, ta etter, gå fra sitt ord, legge fra seg ansvaret, gå for seg (gå føre seg, jfr. foregå), stå for arbeidet (stå føre, jfr. forestå), ta i, gå med på, ta med, gjøre om, ordne om, gå over, tenke over, finne på, ta på seg, bli til, rå til, ta til, være til, skrive under, komme ved, stå ved osv. Flere av disse verbene har eldre bokmål brukt i fast sammensetning, men løs sammensetning er mer norsk og bør i regelen foretrekkes.

I noen tilfelle har vi løs og fast sammensetning ved siden av hverandre. Den første har da en opphavlig, konkret betydning, den siste overført, mest abstrakt betydning: kalle fram — framkalle et fotografi, stille fram — framstille varer el. en sak, hente inn — innhente opplysninger, gå i møte — imøtegå, sette seg ned — nedsette seg, fylle opp — oppfylle et ønske, holde opp — oppholde seg, lyse opp — opplyse, føre ut — utføre et oppdrag, rette ut — utrette noe, slå av — avslå et tilbud, vende om — omvende, legge på prisen — pålegge en å gjøre noe, tale til — tiltale, vende seg til — tilvende seg, slå under seg — underslå. Tallet på slike dubletter minker.

SUBSTANTIVET

Substantivene skiller seg i egennavn (*Per, Oslo*) og fellesnavn (*gutt, by*), fellesnavnene igjen i konkreter (*øye, øre*) og abstrakter (*syn, hørsel*). Fellesnavnene har bundet form og i regelen flertall, egennavnene har ikke noen av delene uten reint unntaksvis. Konkretene faller i personnevninger, tingord (i videste mening), stoffnavn (*jern, sand*), samlingsnavn eller kollektiver (*hær, lauv*). Se også nr. 6.

GRAMMATISK KJØNN

Det grammatiske kjønn eller genus kjennes på den etterhengte bundne artikkelen: *skogen, lia, fjellet*. Fra gammelt er det tre grammatiske kjønn: hankjønn, hunkjønn og intetkjønn (eller en-ord, a-ord og et-ord). I nyere nordiske skriftspråk, svensk og dansk, er tallet redusert til to: felleskjønn og intetkjønn (en-ord og et-ord). Slik har det også vært i norsk bokmål. Derimot har nynorsk fulgt målførene, som alle har tre kjønn, Bergens-målet unntatt. (Også i Sverige og mange steder i Danmark har dialektene tre kjønn. De svenske nord for Skåne har -a i bundet hunkj.: *bjørka, broa, sola* osv.)

I 1917 ble a-former tillatt i BM, og fra 1938 skal en god del ord ha slike former. I rettskrivningsvedtaket er ordene oppregnet og ordnet etter område.

- a. Dyre- og planteliv: geit, rype, fjør, klo, gran, nesle, agn, nøtt osv.
- b. Natur og topografi: bukt, bygd, gate, jord, strand, ur osv.
- c. Lys og luft, vind og vær: vårblyte, vindstille, tåke, sol osv.
- d. Arbeidsliv: øks, sag, tang, kjerre, not, trosse osv.
- e. Leik og friluftsliv: skrepper, ski, løyper osv.

- f. Byggverk og bygningsdeler, innredning og innarbeid: bru, grind, stue, dør, grue, gryte, seng, pute, saks, nål osv.
- g. Mat og drikke: niste, lefse, suppe osv.
- h. Kropp og helse: aksel, leppe, tunge, helse osv.
- i. Klær og plagg: bukse, kåpe, skjorte, fille osv.
- j. Personnevnninger: jente, kone, kokke osv.
- k. Tid, mål, vekt: krone, mil, økt osv.
- l. Abstrakter: kjensle, rørsle, ugreie osv.
- m. Enkeltstående ord: bok, fele osv.

Se ellers rettskrivningsordlistene. Eksemplene viser at de faste a-ordene mest er konkrete. Men en kan også bruke a-former helt ut etter sitt målføre.

56. I NN følger det grammatiske kjønn i noen tilfelle formen:

- (a) Ord på *-leik*, *-dom*, *-nad* er hankjønn: venleik, kjærleik, nærleik, storleik (BM størrelse); ungdom, eignedom, lærdom, fridom (bundet form ungdomen osv.); lagnad, livnad, lovnad, skilnad, saknad, skapnad (BM skapning, skikkelse). Hankjønn er også de fleste på *-skap* og mange på *-ning*: eigenskap, likskap, kunnskap, venskap, reiskap; bygning, rudning, ladning.
- (b) *verbalsubstantiver* på *-ing* er hunkjønn: bygging, tenking, rydjing, lading, lesing, vakning (til vakna), lysning (til lysna). Dessuten noen ord på *-ning*: gjerning, setning. *Personnevnninger* på *-ing* er derimot hankjønn (riking, storing), når de ikke er avgrenset til kvinner (dronning, kjerring). Hunkjønn er videre ord på *-sle*: røynsle, rørsle, ferdsle. Ord på *-sel* fins derimot i alle tre kjønn: trivsel — trivselen, tyngsle el. tyngsel — tyngsla, skræmsel [skremsel] — skræmselet. Hunkjønn er ord på *-semd* og *-løyse* (laget av adj. på *-sam* og *-laus*): tolsemnd, nøysemnd, verksemnd (ofte industriell bedrift); arbeidsløyse, rådløyse, svevnløyse.
- (c) Noen *samlingsnavn* (kollektiver) på *-skap* er intetkjønn: mannskap, borgarskap, presteskap (men buskap/en). Intet-

kjønn er også ord på *-døme*: herredøme, kongedøme, bispedøme.

Også i BM er ord på *-dom* og *-nad* en-ord: ungdom, eiendom, lærdom (bundet form ungdommen osv.); kostnad, skilnad, søknad. Ord på *-leik* er lite brukt (det er ikke så mange av dem i NN heller); derimot har BM en mengde ord på *-het*, som alltid har vært brukt som en-ord: godhet, storhet, nyhet, likhet, sannsynlighet, virkelighet (NN røyndom). Når målførene har slike ord (ofte med *-heit*), er de a-ord, og a-form er sidestilt i BM fra 1938. Jfr. vanske, rettferd, tålmod.

Ord på *-ning* er en-ord: bygning, lesning, setning. Verbal-substantiver på *-ing* er også til vanlig en-ord, men a-formen er sidestilt.

Nesten alle ord på *-else* er en-ord: skikkelse, størrelse, kjennelse, fristelse. Bare spøkelse, værelse er et-ord (men tilværelse/n). Når ord på *-else* er verbalsubstantiver, blir de i dag ofte byttet med de tilsvarende ordene på *-ing*: drøfting, frigjøring, øving. Likeså danning el. dannelse (NN daning), hending el. hendelse, oppleving el. opplevelse. Jfr. avgjør, avvik, skriv, svar.

Ord på *-skap* er oftere intetkjønn i BM enn i NN: egen-skap/en, kunnskap/en, klokskap/en, — vennskap/et, kjennskap/et, redskap/et (men også disse kan få -en).

Ord på *-løyse* blir stundom brukt også i BM: arbeidsløysa el. arbeidsløsheten; ord på *-sem* derimot sjelden eller aldri: virksomheten.

Noen andre ulikheter i grammatisk kjønn mellom BM og NN er:

BM hvelv/et el. kvelv/et (el. -en), kopper/et, kors/et, kyss/et, ledd/et, legeme/t, lem/met, medlem/met (men kjellerlem/men), levnet/et, marked/et, nebb/et, nikk/et, rykk/et el. -en, smil/et el. -en (dra på smilen), sted/et (istedenfor), støt/et, sukk/et, øyeblikk/et—NN kvelv/en, kopar/en, kross/en [kors/et], kyss/en, led/en, lekam/en, lem/en (medlem/en), livnad/en, marknad/en, nebb/en, nikk/en, rykk/en, smil/en, stad/en, støyt/en, sukk/en, augneblink/en. Videre BM erme/t, form/en el. forma, reform/en, snes/et el. sneis/et el. -a, sagn/et, sogn/et el. sokn/et (el. -a), stevne/t — NN erm/a, form/a, reform/a, sneis/a, segn/a, sokn/a, stemn/a (ei stemne).

Merk dessuten BM stand/en, tilstand/en, avstand/en, NN stand/en el. stand/et og likeså ved tilstand, fråstand. NN har også bruk/en el. bruk/et, lov/en el. lov/a, lås/en el. lås/et, narr/en el. narr/et, tale/n el. tal/a, vis/en el. vis/a el. vis/et, mot BM bruk/en, lov/en, lås/et (-en), narr/en, tale/n, vis/et. Videre NN kneik/en el. -a, nyre/t el. -a, okle/t el. -a, skjel/et el. -a, mot BM kneik/en, nyre/n el. -a, ankel/en, skjell/et. BM har heim/en el. hjem/met, NN heim/en.

FLERTALL

57. Flertallsformene i BM:

1. Flertall på -er har de fleste en- og a-ordene: skog/er, li/er, bakke/r, vidde/r, — student/er, villa/er, allé/er. Sammendratt: lengsler, vintrer, setrer (men oftest morgener, aftener, verdener og alltid apaler). Med omlyd og aksent 1: bønder, føtter (fot), stender; ender, bøker, bøter, hender, merker (vekt), netter, nøter, render, røtter (rot), skjæker (skåk), stenger, strender, tener, tenner, tæger. Uten omlyd, men med aksent 1: geiter, lender, nøtter. Med omlyd, men med aksent 2: krefter, steder (stad), æser.

Av et-ord hører de fleste på trykklett -e hit: eple/r, gjerde/r, møte/r, hjerte/r, øre/r, menneske/r. Unntak er høve, tilhøve, tilfelle, målføre. Andre et-ord med mer enn en staving har også ofte -er: herreder, lerreter, lakener, kjøreler, bryluper, vinduer. Sammendratt: midler, esler, møbler (ord på -el, unntatt kjørel). Fremmedord med trykk på siste staving hører også gjerne hit: prinsipper, apparater, organer, fenomener, genier, partier. Det samme kan gjelde fremmedord med trykk på første staving: firmaer, skjemaer osv. Slike ord blir nå etter mønster fra NN stundom brukt uten ending.

Av et-ord med en staving har vi lemmer, lodder, steder, kinner, skrifter, syner. Bymål og sørøstl. bygdemål har ofte også blader, brever, huser o. fl. Endelig har vi noen ord av fremmed opphav: baller, felter, godser, punkter, skjørter, stoffer, tøyer (fartøyer). Somme av dem blir nå også brukt uten ending i flertall.

2. Flertall på -e eller -er: fedre, brødre, mødre(r), døtre(r). Videre personnevnninger på -er: fiskere, lærere, tegnere, kjettere, amerikanere, — eller fiskerer, lærerer osv. Hit hører også kjellere(r) som ikke er personnevning. Jfr. øyne el. øyer el. auer.
3. Enstavings flertall med omlyd og -r: glør, klør, krær, kyr el. kuer, rær, tær. Bare omlyd: menn, gjess (r er assimilert). Uten omlyd: ljar el. ljaer, skor el. sko, og et-ordene knær, trær, klær, håndklær, tørklær (æ p.g.a. r'en etter; også [kne, tre]).
4. Uforandret i flertall er de fleste enstavings et-ordene: berg, hav, skip, ord, navn, barn, dyr, brød, vers, år. Noen flerstavingsord er også alltid uforandret: våpen, eventyr, tiltak, unntak, forhold, forsøk, anlegg, og videre ordene på -er: lager, mønster, offer, under, teater. Av en- og a-ord hører hit: ting, lyd (ulikt lyder), ski (stundom skier), mil, alen, meter, liter, øre (en-ord), feil, tvil, takk, mus, sild, mygg, kreps, spiker.

Flertallsformene i NN:

58.

1. Flertall på -ar har de fleste hankjønnsordene: skogar, bakkar, studentar, fiskarar, lærarar, amerikanarar. Sammendratt: lengslar, hamrar (hamar), vintrar (vinter), morgnar (morgon), aftnar (aftan) o. fl. Av hunkjønnsord alle på -ing (-ning): kjerringar, hendingar, gjerningar, setningar. Dessuten noen enkelte ord som alle valgfritt kan få [-er]: elvar, ermar, heiar, helgar, herdar, kleivar, kvernar, merrar, myrar, møyar, reimar, røyar, røysar, sildar, vikar, øksar, øyar, årar (av år; derimot årer av åre), — eller [elver, ermer osv.]. Med sammendraing: sætrar, gimbrar, gyrrar, nevrar, — eller [sætrer osv.].
2. Flertall på -er har de fleste hunkjønnsordene: lier, sletter. Merk: kos — kaser, nos — naser. Sammendratt: tyngsler, huldrer o. fl. Både hankj.- og hunkj.-ord får -er når de har omlyd: (a) son — søner, ås — æser, fot — føter, nagl — negler, bonde —

bønder; (b) dotter — døtrer, mor — mødrer, and — ender, bok — bøker, bot — bøter, brok — brøker, gås — gjæser, hand — hender, hank — henker, mark — merker (vekt), mus — myser, natt — netter, not — nøter, rand — render, rot — røter, skåk — skjæker, strand — strender, tann — tenner, tåg — tæger, not — netter el. [nøtt — nøtter], stong — stenger, tong — tener. Unntak er far — fedrar og dessuten ordene under punkt 3.

Utenom hankj.-ordene med omlyd har vi alle på -nad og -a: lovnader, villaer, og noen enkeltord som valgfritt kan få [-ar]: bekker, brester, drenger, flekker, gjester, gonger, hegger, klegger, kvister, leder, legger, lemer, leter, luter, moner, (mat)retter, rygger, sauer, seder, sekker, stader, stalker, strenger, vegger, vener el. [venner], venger, øyker, — eller [bekkar, brestar osv.].

3. En stavings flertall med omlyd og -r har hankj.-ordene glør, klør, krær, kyr, rær, tær. Enstavings flertall uten omlyd har hankj.-ordene ljår, skor. Med omlyd derimot menn el. menner.
4. Flertall på -or er valgfri sideform ved hankj.-ord på trykklett -e: [visor, sogor] el. viser, soger.
5. Uforandret flertall har nesten alle intetkj.-ord: berg, ord, år, eple, møte, menneske, prinsipp, parti, kapittel osv. Ett ord har vokalskifte: barn — born.
Noen av de samme hankj.-ordene som i BM hører hit: ting, tvil, takk, meter, øre, mil og miler osv.
6. Noen få intetkj.-ord på -a får -o i flertall: auga — augo. Like ens øyra, hjarta, nysta. De kan også være regelrette og ender da på -e: auge, øyre, hjarte el. [hjerte], nyste.

Merknad til nr. 57 og 58, om fremmedord: a. Trykkskifte: 'lektor — lek'torer, 'motor — mo'torer (lek'torar, mo'torar). b. Fremmedform i entall: radius — radier, sentrum — sentrer, museum — museer. NN har også radius — radiar, men helst ubøyde intetkj.-ord: sentrum — sentrum, musé — musé. c. Fremmedform både i entall og flertall: modus — modi, katus — katus, tempus — tempora, datum — data (i almanakken datumer, datoer), leksikon — leksika, konto — konti, solo — soli, tempo — tempi. De tre siste er italienske.

BUNDET ELLER BESTEMT FORM

Den etterhengte bundne artikkelen var opphavlig et pronomen **59.** (*enn*), som alt i gammelnorsk prosa var vokst sammen med substantivet: hestrenn, sólen, húset. Den virket ikke på substantivets tonelag, og ble bøydd for seg, som vi ennå har noen minner om i genitiver som *dødsens*, *landsens*, *havsens*.

Skriftformene er nå:

NN	båt	båten	båtar	båtane
	fiskar	fiskaren	fiskarar	fiskarane
	bakke	bakken	bakkar	bakkane
	bygd	bygda [bygdi]	bygder	bygdene
	vise	visa	viser	visene
			[visor	visone]
	år	året	år	åra [åri]
	eple	eplet	eple	epla [epli]
	hjarta	hjarta	hjarto	hjarto (el. regelrett som <i>eple</i>)
BM	båt	båten	båter	båtene
	fisker	fiskeren	fiskere(r)	fiskerne
	bakke	bakken	bakker	bakkene
	bygd	bygda	bygder	bygdene
	vise	visa el. visen	viser	visene
	år	året	år	årene el. åra
	eple	eplet	epler	eplene
	hjerter	hjertet	hjerter	hjertene

Om disse formene kan merkes:

60.

1. Utgang på -en. Ikke noen sammendraing: himmelen, trivselen, vinteren, BM sommeren, NN sumaren [sommaren].
2. Utgang på -a i entall. Sammendraing er regel: BM setra, NN sætra. Utgang på -i i enstavingstypen var Aasens form, se nr. 98.

3. Utgang på -et. Sammen draing i ord på -el, -er og -en med aksent 1: midlet, stengslet, mørkret, teatret, våpnet; ikke sammen draing i ord med aksent 2: kjørelet, alteret, ankeret; heller ikke i levenet, tusenet (med aksent 1). Da t er stum, har talemålet ikke noe skille mellom *eple* og *eplet*.
4. Flertall på -ne. Enstavings flertall beholder r: glørne, kyrne, trærne; ellers faller den bort framfor artikkelutgangen. I BM fiskerne, lærerne, arbeiderne osv. kommer -ne etter entallets r. Sammen draing er regel: lengslene, vintrene, setrene (sætrene). I et-ord gjelder dette enten de får -ne eller -a: midlene, våpnene, mønstrene, — midla, våpna, mønstra. Unntak som ved -et.
5. Flertall på -a i et-ord, jfr. a-ord i ent. I BM skal a-utgang brukes i barna, dyra, fjøsa, (fiske)garna, horna, spanna, spetta, svina, trolla, kvinnfolka, storfolka, og videre i ord med særnorsk lydform: andleta, banda, beina, beista, djupa, gjela, hola, kola, kjea, nausta, nauta, reira, segla, seva, skauta, skotta, vatna o. fl. Ut over dette kan -a brukes valgfritt ved alle et-ord som ikke ender på trykksvak -e. — Mange dialekter har »husan«, »husane«, »husene«.

GENITIV

61. Genitiv ender på -s, som i BM kan stå til egennavn og fellesnavn, entall og flertall, ubundet og bundet form: (a) Pers, Arkimedes's (lov), Bergens havn, Bergens folketall (jfr. Oslo havn, Oslos folketall). (b) Manns, mannens, menns, mennenes; ords, ordets, ords, ordenes. Former som *barnas verden*, *bygdas økonomi*, *viddas dyr* blir kritisert, men blir likevel ofte brukt. (c) Genitivs -s kan også stå til en gruppe av ord (gruppegenitiv): *kongen av Danmarks rike*, *mange av studentenes dårlige latin*, *for hustru og barns skyld*.

I NN kan genitiv brukes fritt ved egennavn: *Vinjes skrifter*, *Noregs soge*, *Veslas utolsame tid* (Vesaas). Ved fellesnavn helst bare når ordet er ubundet: *Manns vilje er manns himmerike*.

Ein lærars arbeid. Eit folks liv. Vanligst er den i uttrykk for tid og mål: *Eit års arbeid. Ei veker tid. To mils veg.*

Det er ny språkbruk i begge mål å sløyfe genitivs -s ved egnennavn som står sammen med ord for administrasjonsområder eller institusjoner: Hedmark fylke, Fåberg herred, Otta stasjon, Trondheim bystyre. Jfr. her Eidsvoll landsgymnas, Oslo universitet, men Bergens universitet, Norges tekniske høgskole.

Gammel (og forsteinet) språkbruk er genitiv etter til i begge mål: til skogs, til fjells, til sjøs, til bords, til sengs o. fl. Jfr. for landets skyld, for hans skyld, men: for moro skyld.

Når genitiv blir brukt i BM, faller tilfellene under to hoved- **62.** synspunkter:

- I. Genitiven har adjektivisk funksjon. Det tydnng en sammentrengt setning. Genitiven er etter tanken enten subjekt eller objekt for det ordet den står til. (a) Subjektiv genitiv: *unge menneskers atferd, verdens gang, nordmennesenes kamp, fedrenes synder.* genitiv: *musikkens kunst, akkordens ånd, frekkhetens nådegave, Bergens by* (men Stavanger by, Oslo by). (c) Genitiv i tids- og målsleidd: *et års tid, to dagers venting, et par graders frost.*
- II. Genitivkonstruksjonen er etter sin betydning en sammentrengt setning. Genitiven er etter tanken enten subjekt eller objekt for det ordet den står til. (a) Subjektiv genitiv: *unge menneskers atferd, verdens gang, nordmennesenes kamp, fedrenes synder.* (b) Objektiv genitiv: *arbeidets deling, utstillingens åpning, Amerikas oppdagelse.* Se videre nedenfor.

Genitiv hører skrifttradisjonen til og er lite brukt i levende talemål, bortsett fra de tilfellene som også NN godtar. I Telemark er genitiv vanligere enn andre steder; hos Vinje er den derfor ikke sjelden. Knut Liestøl forsvarer genitiv i *Målreising*, 1927, s. 96, — skriftspråket trenger den.

63. I stedet for genitiv med -s har vi en rekke omskrivninger, mest med preposisjoner.
1. Omskrivning med **til** er vanlig i alle konkrete genitivtilhøve: *brillene til mor, skogen til grannen, silkekåpen til den gamle damen ved siden av* (Sigrid Undset), *far til barnet, datter til presten, makten til folket i England*. NN bruker både til og å t på denne måten: *dotter åt* (el. *til*) *presten, herredømmet åt* (el. *til*) *Sparta*.
 2. Omskrivning med **av** har nesten helt avløst objektiv genitiv: *åpningen av utstillingen, oppfinnelsen (oppfinninga) av kruttet, utfallet av kampen, motiveringen av framlegget*. Stundom står a v for subjektiv genitiv: *betydningen av ordet, innholdet av boka*. Den står også for »det heles genitiv«: *toppen av fjellet, kanten av veien, i et hjørne av hagen*. I dette tilfellet blir den stundom byttet med p å eller i: *taket på huset, golvet i rommet; jfr. mannen på garden, stormennene i landet*.
 3. Sammensetning kan stå for definerende genitiv, subjektiv genitiv og det heles genitiv: *gardsfolket, prestedatteren (prestedottera), menneskesjelen, folkemakten (folkemakta), arbeidslønna, arbeidsdelingen, hustaket, veikanten, fjelltoppen*.
 4. Omskrivning med en hel setning kan tre istedenfor både subjektiv og objektiv genitiv: *Den viktigste oppgaven demokratiet har. Da kongen kom. Da utstillingen ble åpnet. Departementet uttaler* (»departementets uttalelse«).
 5. Vest og nord i landet er omskrivning med sin i bruk, visstnok med utgangspunkt i hanseatenes nedertyske språkbruk: *far sin hatt, far si skuld, det er Stortinget si sak, kommunen sitt hus, borna sine egne pengar*. Både ved denne omskrivningen og ved s-genitiven kommer hovedordet sist.
 6. Omskrivning med hans og hennar i NN (sjelden hans og hennes i BM). Bare ved navn og slektskapsord: *båten hans Olav, lammet hennar Lisbet, handi hans far min, målet hennar mor*.

ADJEKTIVET

KONGRUENS- ELLER SAMSVARBØYNING

Et adjektiv retter seg etter det substantivet det står til. Fra 64. gammelt er det dessuten et skille mellom ubundet og bundet form (bestemt og ubestemt form).

I ubundet form er det nå bare rent unntaksvis skille mellom hankjønns- og hunkjønnsformen; vi har fått en fellesform ved siden av intetkjønn. Dertil kommer flertall. Den bundne formen skiller hverken kjønn eller tall. Da formen faller sammen med ubundet flertall, vil den ikke, eller nesten ikke, bli omtalt nedenfor. Se ellers under artiklene, nr. 73—74.

Skilnadene mellom BM og NN er ikke store:

1. Den regelrette typen: trygg — trygt — trygge, sann — sant — sanne, full — fullt — fulle, viss — visst — visse, stor — stort — store, ny — nytt — nye, søt — søtt — søte.

Ord som *svart*, *bratt*, BM *fillet*, NN *fillut* [*fillet*] kan ikke få ny t tillegg i intetkj. BM *fillet*, steinet osv. kan utvides til *fillete*, *steinete*, og går da til type 4.

Blå, *grå*, *få*, *små* o. fl. får ikke e i fl. i BM. I NN kan en også skrive *blåe*, *gråe*, *småe* — men bare *få*.

Sammendratt fl. har ord som *sikker* — *sikre*, *edel* — *edle*, BM *gammel* (*gammal*), NN *gamal* [*gammal*] — *gamle*. (Ikke sammendratt er *vågale* osv.)

2. A d j. på - e n. I BM er de helt regelrette (med sammendratt fl.): *naken* — *nakent* — *nakne*, *åpen* — *åpent* — *åpne*. I NN er bøyningen slik:

open opi el. ope [opent] opne

Egen og *liten* skiller seg ut i begge mål. De er de eneste adjektiver som må ha hunkj. i NN og kan ha hunkj. i BM.

NN	<i>liten</i>	<i>lita</i>	<i>lite</i>	<i>små</i>
	<i>eigen</i>	<i>eiga</i>	<i>eige</i>	<i>eigne</i>
BM	<i>liten</i>	<i>liten</i> el. <i>lita</i>	<i>lite</i>	<i>små</i>
	<i>egen</i>	<i>egen</i>	<i>eget</i>	<i>egne</i>
	(<i>eien</i>	<i>eia</i>	<i>eie</i>	<i>eine</i> el. <i>egne</i>)

BM *egen* har en regelrett intetkj. form *egent*, *særegent* (jfr. NN *sermerkt*). *Liten* har avvikende bundet form i ent.: BM *den*, *det lille*, NN *den*, *det litle*, foruten *den*, *det vesle* i begge mål.

Sterkt perf. part. skiller seg også ut i begge mål:

BM	<i>skreven</i> el. <i>skrevet</i>	<i>skrevet</i>	<i>skrevne</i>
NN	<i>skriven</i>	<i>skrivi</i> [<i>skrive</i>]	<i>skrivne</i>

Merk BM *en velskreven* el. *velskrevet artikkel*, *en funnen* el. *funnet tiøre*. Merk videre *kommet*, *voks(e)t* (part.), *kjærkomment*, *voksent* (adj.).

[Sammen med bundet hunkj. på -i (*greini*) kan NN ha særskilt hunkj.form i adj. og part. på -en: *ei naki grein*, *ei broti grein*.]

3. Med bare to former:

BM	<i>heldig</i>	<i>heldige</i>	NN	<i>heldig</i>	<i>heldige</i>
	<i>fredelig</i>	<i>fredelige</i>		<i>fredeleg</i>	<i>fredelege</i>
	<i>krigersk</i>	<i>krigerske</i>		<i>krigersk</i>	<i>krigerske</i>

Som *krigersk* går flerstavingsord på -sk, av enstavingsord bare adj. for nasjonalitet: *norsk*, *tysk* osv. Regelrette er derimot *falsk/t*, *fersk/t*, *frisk/t*, *rask/t*.

Bare to former har videre *glad*, *redd*, *lærd*, BM *fremmed*, *lat*, *kåt*, *tilfreds*, BM *gammeldags* (*gammaldags*), NN *gamaldags* o. fl. Regelrett er NN *framand/t*, i begge mål [*fremmend/t*].

4. Svakt perf. part. har bare to former i BM: *dyrket jord* — *dyrkede jorder* (mange skriver *dyrkete*), *kjent mann* — *kjente menn*, *nybygd hus* — *nybygde hus*, *velkledd dame* — *velkledder damer* osv. Med -a for -et i 1. kl. faller bøyning bort: *dyrka jord*.

NN: Perf. part. i 1. kl. er ubøyd: *dyrka*, *samla*. I 2. kl. er det to former: *tenkt tanke* — *tenkte tankar*. I 3. og 4. kl. er det valg mellom bøyning med to og bøyning med tre former:

bygd	bygde	el. bygd	bygt	bygde
stengd	stengde	stengd	stengt	stengde
[stengt	stengte]			
nådd	nådde	nådd	nått	nådde

I 5. kl. er bøyning med tre former regel: *vald* — *valt* — *valde*, *skild* — *skilt* — *skilde*, *spurd* — *spurt* — *spurde*, *havd* — *hatt* — *havde*; jfr. *sedd* — *sett* — *sedde* (sterkt verb). Med valg *kravd* — *kravde* el. *kravd* — *kravt* — *kravde*.

5. Pres. part., komparativ og andre adj. på -e har bare en form:

BM lysende, tryggere, stille, moderne osv.

NN lysande, tryggare, moderne osv.

NN still er regelrett.

Ubøyd i BM er dessuten: *bra*, *tro*, *slu*, *kry*, *edru*, *sanntru*.

NN har *bra*, *slu* (jfr. *sløg*), *sky*, *edru*.

GRADBØYNING

Komparativ i sammenlikning mellom to, helst framfor 65. »enn« (*større enn*), superlativ i sammenlikning mellom to og flere, gjerne framfor »av« (*størst av*). Begge former kan brukes uten sammenlikning, komparativ om en nokså høy grad, superlativ om en særlig høy grad. Brukt på denne måten hører

komparativ mest det litterære språket til, superlativ også det vanlige talemålet. Eks. er *større forhold, eldre dame, eldre og yngre jernalder; på beste måte, uten den minste tvil, i de rikeste bygdene, verdens beste menneske* (jfr. gno. allra kvenna vænst).

Bøyningen er slik:

1. Hovedtypen:

BM trygg	tryggere	tryggest
fredelig	fredeligere	fredeligst
varsom	varsommere	varsomst
NN trygg	tryggare	tryggast
fredeleg	fredelegare	fredelegast
varsam	varsamare	varsamast

Med sammendraing: BM magrere — magrest, åpnere — åpnest, NN magrare — magrast, opnare — opnast.

2. Komparativ -re, superlativ -st, ofte med omlyd:

Begge mål: lang	lengre	lengst
stor	større	størst
ung	yngre	yngst

Videre tung — tyngre — tyngst, få — færre — BM færrest/NN færrest, høy — høgre — høgst, BM også høgere — høgest el. høy — høyere — høyest, NN også høgare — høgast. NN har dessuten lægre — lægst el. lågare — lågast, grøvre — grøvst el. grovare — grovast.

Hit hører videre noen komparativer og superlativer som har adverbier eller preposisjoner til grunnord: (fram) — fremre — fremst, (inne) — indre — inst el. innerst, (ute) — ytre — ytst el. ytterst, (nede) — nedre — nedst el. nederst, (oppe, over) — øvre — øvst el. øverst o. fl. De lange superlativformene hører bare BM til, de korte kan brukes i begge mål. Uten omlyd t. eks. bortre — bortest/bortast, midtre — midterst/mellomst. Bare superlativ

PRONOMENET

Pronomener kan deles i substantiviske og adjektiviske, men grensa er ikke skarp. Det skyldes især at de adjektiviske ofte har substantivisk funksjon. Nedenfor vil det bli skilt mellom:

1. Personlige pronomener (med tillegg av refleksive og resiproke).
2. Eiendomspronomen. 3. Påpekende pronomener. 4. Spørrepronomen. 5. Ubundne pronomener (med tillegg om tallord).

Det relative *som* er ikke tatt med. Se isteden nr. 27 og 29 A.

PERSONLIGE PRONOMENER

66. har disse formene i skrift:

		Subj. form	Obj. form	Genitiv	
NN	1. pers. ent.	eg	meg	—	
	2. » »	du	deg	—	
	3. » »	han	han, honom	hans	
		ho	ho, henne	hennar [hennes]	
		det	det	dess	
	1. pers. fl.	vi [me]	oss	—	
		2. » »	de	dykk	dykkar
		3. » »	dei	dei	deira [deires]
	BM	1. pers. ent.	jeg	meg	—
2. » »		du	deg	—	
3. » »		han	ham (han)	hans	
		hun [hu]	henne	hennes	
		den	den	dens	
		det	det	dets	

1. pers. fl.	vi	oss	—
2. » »	dere, de	dere	deres
3. » »	de	dem	deres

BM »de« uttales di, NN »de« både di og de.

Om former og funksjoner:

67.

- Personlige pronomen er de eneste ordene som skiller mellom en subjektform og en objektform (nominativ og akkusativ + dativ). I NN er skillet langt på vei falt bort i 3. pers. (ent. og fl.). *Honom* og *henne* er enten trykkformer eller særlig tydelige former. *Henne* er mer brukt enn *honom*. I BM er »han« tillatt objektform istedenfor »ham«.
- Etter gammel regel sto predikatsordet i nominativ, og NN har derfor ennå: *Det er eg. Var det du?* Men fordi predikatsordet har samme plassen i setningen som objektet, er overgangen fra subjektform til objektform nærliggende (som i engelsk fra »It is I« til »It is me«). I BM heter det vanlig: *Det er meg. Var det deg? Meg var det sannelig ikke. Det blir nok oss denne gangen.* Men subjektform som i NN kan også brukes. I begge mål må det hete: *Det var du som sa det. Det var deg han sa det til.* Her avgjør relativsetningen om det skal være subjekt- eller objektform. »Jeg er meg sjøl«, »eg er meg sjølv« retter seg etter »å være seg sjøl«, »å vera seg sjølv« (refleksiv bruk). Etter konjunksjonene *som* og *enn* sies ofte: *Han er eldre enn meg. Ingen er som ham.* Streng analyse krever »eldre enn jeg«, »som han«, og det kan det da også hete. »Korrekt« form kan hindre mistak: *Ingen har slik mor som jeg.* — NN: *Han er likare enn du, like god som du.*
- I BM viser *han* og *hun* til personer, *den* og *det* til ting. (Noe annet er at han og hun [hu] kan brukes personifiserende om dyr: hesten — han, kua — hu.) I NN blir *han*, *ho* og *det* fordelt etter grammatisk kjønn: kjelen — han, gryta — ho, fatet — det. »Den« blir helst regnet for påpekende pronomen.

4. I 2. pers. fl. er BM *dere* foretrukket subjektform, fordi formen *de* faller sammen med *de* i 3. pers.
I høflig tiltale bruker BM 3. persons former *De, Dem, Deres*, NN derimot 2. persons former *De, Dykk, Dykkar*.
5. Det refleksive pronomener *seg* er objektform i 3. person og likt i entall og flertall. I 1. og 2. pers. står de vanlige objektformene: *Jeg slo meg, du slo deg, han slo seg. De var redde av seg*. Merk Ibsens »at være sig selv« (se punkt 2 ovenfor). »Seg« kan vise både til et virkelig subjekt og til et tankesubjekt: *Jeg bad ham skynde seg*.
6. Det resiproke pronomener gjelder for alle tre personer i flertall: *Vi er glade i hverandre. De kan ikke være i hverandres nærhet*. NN: *Vi er glade i einannan el. kvarandre*. BM hinannen, svarende til NN kvarannan, skal bare brukes om to, men er nå lite vanlig.

EIENDOMSPRONOMENER

68. Av eiendomspronomen (possessive pronomen), NN egedomspronomen, er det fire, som bøyes slik:

1. pers. ent.	min	mi	mitt	mine
2. » »	din	di	ditt	dine
Refleksivt	sin	si	sitt	sine
1. pers. fl.	vår		vårt	våre

Min, din, vår kommer istedenfor de genitivene som mangler i skjemaet over personlige pronomen, nr. 66. *Sin* er refleksivt og svarer til *seg*. Det viser til subjektet i setningen: *De tok bøkene sine*. Jfr. *Jeg tok bøkene deres*. Likeens i NN: *Dei tok bøkene sine. Eg tok bøkene deira*. Det kan også vise til et tankesubjekt: *Jeg bad ham skrive navnet sitt i boka*.

I BM må hunkjønnsformene *mi, di, si* brukes når pronomener står etter et a-ord i bundet form: *boka mi, han flyttet fra stua si*. F r a m f o r et a-ord kan vi sette *min, din, sin* eller *mi, di, si*.

I regelen må substantivet ha bundet form når eiendomspronomenet kommer etter; bare slektskapsord kan være ubundne:

far din, han møtte bror sin (nå ofte faren din, broren sin). Med eiendomspronomenet først står substantivet ubundet.

I talemål er etterstilling vanlig når pronomenet er trykklett. Med eks. fra NN: *Den beste venen min. Presten vår. Presten i bygda vår. Han selde huset sitt. Han såg att foreldra sine.* Når pronomenet får trykk, må det komme først: *Det er ikkje di bok, det er hans. Mitt arbeid er di vinning.*

I BM gjelder de samme grunnreglene, men pronomenet står mye oftere foran substantivet, av stilistiske og rytmiske omsyn, jfr. »den fillete frakken min« og »min fillete frakk«, »den store landsmannen vår« og »vår store landsmann«. Foranstilling gir færre trykklette stavinger. Dette momentet veier mest ved abstrakte substantiver; her har også NN ofte foranstilling: *Han gjekk åleine med si sorg.* (Tung setningsslutning.) Jfr. Garborg: (Livskjensla) *fyller kvar stund av vårt liv med sin stille fest.*

Dessuten står i begge mål pronomenet først (a) sammen med »egen« og »hver«: *sin egen skyld, hver sin gang; di eiga skuld, kvar sin gong;* (b) i andre faste vendinger: *han gikk sin vei, i hele mitt liv, i sin beste stas, fra hennes tidligste barndom;* (c) i oppregninger: *våre drømmer, våre lengsler og vårt håp.*

Ordstillingsreglene gjelder også for genitivene av personlige pronomen, unntatt BM dens og dets, som sjelden står etter substantivet. (NN dess blir i det hele lite brukt utenom faste uttrykk: *til dess.*)

PÅPEKENDE ELLER DEMONSTRATIVE PRONOMENER

Påpekende eller demonstrative pronomen, 69.
NN peikande pronomen:

1.	denne	dette	BM disse
			NN desse
	den	det	BM de
			NN dei

Denne peker på det nærmere og svarer til adverbiet »her«. *Den* peker på det fjernere og svarer til adverbiet »der«. (Adverbiene kan legges til: *denne her, den der.*)

Dette og *det* kan være subjekt også for predikatsord som ikke er intetkjønn: *Dette er bøkene mine. Det er bror til Ingrid.* Jfr. »det er gode epler« og »de er gode«. I talesammenhengen viser *dette* og *det* ofte til hele setninger: *Han sa at eplene var dyre, men det er ikke sant.* Jfr. det foreløpige subjekt »det«, som viser til en del av en setning. Se nr. 12. I alle andre tilfelle må vi passe nøye på samsvaret mellom pronomen og substantiv (pronominalkongruensen): ungdommen — den, nasjonen — den, folket — det osv. Det er en vanlig feil å skrive »de«, fordi en tenker på de enkelte ungdommene, eller på de enkelte individene en nasjon eller et folk består av.

Om *den, det, de/dei* er ellers å merke at ordet kalles (a) påpekende pronomen når det har trykk og tydelig pekefunksjon, (b) personlig pronomen når det er trykklett og står alene, (c) artikkel når det er trykklett og står foran et adjektiv og/eller substantiv.

I god norsk står *denne* og *disse* sjelden alene; som engelsk »this« bør disse formene følges av subst. Det må hete »Han svarte«, ikke »Denne svarte«.

2. NN *hin, hi, hitt, hine* viser til det fjernere eller til det andre av to: *alle hine, på hi sida.* I BM er ordet foreldet, men kan brukes i arkaiserende stil: *hin natt, hine tider.*
3. NN *sjølv, sjølve* står etter pron. og subst. eller sist i setningen: *han sjølv, dei sjølve, mannen sjølv, han gjorde det sjølv.* BM *selv* el. *sjøl* har som oftest ikke noen særskilt flertallsform: *oss selv, vi selv og våre hjem, mannen sjøl, de så det sjøl* (el. *sjølve*). Bundet form *sjølve (selve)* står foran subst.: *sjølve kongen, sjølve el. selve tingen.* (»Selv han« betyr »til og med han«.)
4. NN *same [samme]*, BM *samme* er bundet form: *Vi skal samme veien* (el. *den samme veien*).

5. NN *slik*, *såvoren*, *dilik*, — BM *slik*, *sådan*, oftest sammen-
dratt *sånn*, har regelrett adjektivbøyning, men ikke bundet
form. *Slik* og *sånn* står ofte ubøyd som adverbier: *Slik*
gikk det. Jeg mente det ikke sånn.
6. Adj. *viss* har heller ikke bundet form i pronominal (ut-
pekende) bruk: *en viss mann*. («Den visse død» betyr »den
sikre død«.)
7. Adverbiet *så* kan brukes som pronomener: *i så måte, i så fall*.

SPØRRENDE PRONOMENER

1. Viktigst er BM *hvem*, NN *kven*, som spør om personer, og **70.**
BM *hva*, NN *kva*, som spør om ting (i vid mening).
Disse ordene skifter med spørrende adverbier: *Hvem var*
han, og hvor kom han fra? Hva ville han? Hvorfor ville
han det?
I begge mål er tillatt [kem, ka].
2. Mens *hvem*, *hva* er substantiviske, er BM *hvilken*, *hvilket*,
hvilke adjektivisk. Det regnes for litterært og blir stundom
byttet med »hva for en«, »hva for« eller bare »hva« (som
da blir adjektivisk): *Hva (for) mening har dette ordet?*
(»Hvilken mening«.) *Hva (for) grunn har du til å mene*
det? (»Hvilken grunn«.) I NN heter det tilsvarende *kva*
for ein, kva for, kva.
3. Det tilsvarende dialektordet *hokken*, *hokke* (jfr. sørøstl.
vekken, vekke) kan brukes i begge mål for hvem og hva,
kven og kva. Det kan også brukes adjektivisk som hvilken,
men må da ha flere former: *hokken*, *hokka*, *hokke*, *hokken*.
Jfr. spørreadverbiet *hossen* el. *assen*, i NN *hoss(en)*.

UBUNDNE ELLER UBESTEMTE PRONOMENER

71. A. Med substantivisk funksjon:

BM *man*, som bare kan være subjekt: *Man sier*. Ordet er utviklet av subst. mann.

BM *en*, NN *ein*, som også kan være objekt, omsynsledd osv. Det har en genitiv: *ens*, *eins*. En/ein blir brukt i almene utsagn, helst når en regner seg sjøl med: *En hører så mangt. Når ens nærmeste sier det, må det vel være sant. Det er trollet i en.*

Til erstatning for substantiv: *en liten en, en annen en.*

Mindre bra er det å bruke en/ein med betydning som »nemnd«, »styre«, »departement« osv.: *En mener, uttaler, skal komme tilbake til saka senere.* Bedre: *Styret mener, departementet uttaler, vi skal komme tilbake til saka senere.* Unngå tvetydige uttrykk som »en ble enig om«, »en vedtok mot to stemmer« (*styret ble enig om, det ble vedtatt*).

B. Noen ubestemt tellende ord, både i adjektivisk og i substantivisk funksjon.

BM *ingen* — *intet* — *ingen*, NN *ingen* — *inga* [*ingi*] — *inkje* — *ingen* [*ingi*]. Hunkj. *inga* er tillatt i BM. *Ingen* er helst subjekt. Til objekt bruker vi heller »ikke noen«. Intetkj. *intet/inkje* er i det hele lite brukt. Isteden sies »ikke noe«, »ikkje noko« el. »ingenting«.

BM *annen* — *annet* — *andre*, NN *annan* — *onnor* el. *anna* *anna* — *andre*. Hunkj. *anna* og *intetkj.* [*anna*] er tillatt i BM. Østlandsk uttale er *aən*, *aənt*. — Se under tallord.

BM *noen* — *noe* — *noen*, NN *nokon* — *nokor* el. *noka* — *noko* — *nokre*, el. [*noen* — *noa* — *noe* — *noen*]. Mest BM er *litt* med samme betydning som »noe«. Begge former kan stå framfor ord som ikke er *intetkj.*: *noe skog, noe mat, noe lærdom* (*litt skog* osv.).

NN *sumt* [*somt*] — *sume* [*somme*]. Felleskj. »sum« er mindre brukt. BM bruker nesten bare flertallet: *somme*. Ordet har en mer konkret, utskillende mening enn »noen«.

BM *mye* el. *meget*, NN *mykje* [*mye*]. Felleskj. megen, mykjen er lite brukt. BM meget er dansk skriftform, vanligst i adverbial funksjon: *meget vakker, tiltalende* osv. (Her kan også stå »svært vakker« osv.). I kollektiv betydning kan *mye* og *mykje* stå framfor en- og a-ord og framfor ord i flertall: *mye skog, mye mat, mye lærdom, mye epler, mye penger*. Ellers er »mange« flertall til *mye/mykje*.

BM *mangen* — *mangt* — *mange*, NN *mang ein* — *mang ei mangt* — *mange*: *Mangen gang, mang ein gong* — *mange ganger, mange gonger*.

BM *hver* — *hvert*, NN *kvar* — *kvalt*: *hver gang, kvar gong*. BM har også *enhver* — *ethvert* (trykk på siste staving), svarende til NN »kvar og ein«. NN *einkvan* — *eikor eitkvart* (trykk på første staving) svarer derimot til »ein eller annan«, BM »en eller annen«.

Begge mål *all* — *alt* — *alle* står ved den motsatte enden av den rekka som begynner med »ingen«.

TALLORD

I motsetning til de siste ordene er tallord b e s t e m t tellende. 72. Av g r u n n t a l l e n e kan bære det første bøyes: BM *en* — *en* el. *ei* — *ett*, NN *ein* — *ei* — *eitt*. Formene fra to og oppover er like i begge mål. M e r k: to, tre, sju, elleve, tretten, fjorten osv., tjue, tretti, førti osv., hundre, tusen.

Ordenstallene er bundne former til grunntallene: BM *den*, det første, NN *den*, det fyrste [*første*], begge mål *den*, det andre, tredje, fjerde, femte, sjette, likeså elleve og tolvte, hundrede og tusende. Fra 7 til 10 og fra 13 til 19 skiller målformene lag, likeså ved tierne fra 20 til 90: BM *sjuende, tretende, tjuende, trettiende*; NN *sjuande, trettande, tjuande, trettiande*.

Til grunntallet *en/ein* er det enda en bundet form: *den, det ene; den, det eine*. Omvendt har ordenstallet »den andre« en

ubundet form ved siden av grunntallet: *en annen gang, et annet land*. Denne formen er tatt med blant ubundne pronomener ovenfor. Også ordenstallet kan ha ubundet eller ubestemt funksjon: *de andre*, jfr. *noen andre*.

Eldre former er BM syv (syvende), tyve (tyvende), tredve (tredevte), jfr. kortformen førr for førti; NN tvo, tri ([tridje] er ennå tillatt), ordenstallene fjerde og sette, grunntallene trettan, fjortan osv., hundrad, tusund.

Ny tellemåte: tjueen, tjueto, trettisju, førtiåtte, syttifem, hundre og tjueåtte osv. Tilsvarende ved ordenstall: den tjueførste (NN tjuefyrste), den tjueandre, den trettisjuende (NN trettisjuende) osv.

Brøker: $1/1$ en hel (ein heil), $1/2$ en halv, jfr. to hele, to halve. Fra $1/3$ nedover til $1/12$: en tredjedel, to fjerdedeler osv. som før, eller: en tredel, to firedeler osv. Ved større nevnerer er den siste måten påbudt: $1/13$ en trettendel, $4/20$ fire tjuedeler, $8/25$ åtte tjuefemdeler osv.

ARTIKLENE

73.

Vi har tre skilte artikler:

1. Ubundet eller ubestemt artikkel, samme ord som tallordet en, ein. Framfor a-ord kan BM velge mellom en og ei: en bok el. ei bok. NN har ei. Begge mål skriver én t i et, eit.
2. Foranstilt bundet eller bestemt artikkel, samme ord som det påpekende pronomen den, det, de/dei.
3. Etterhengt bundet eller bestemt artikkel, se nr. 59—60.

Den etterhengte artikkelen blir brukt når substantivet står alene, og når det står med et komplement eller en infinitiv: *Mannen. Mannen på garden. Måten å gjøre det på.*

Den foranstilte artikkelen blir brukt når substantivet står med et adjektiv, og har derfor vært kalt »adjektivets bestemte artikkel«. Samtidig kan vi sette den etterhengte, så vi får dobbelt binding (dobbel bestemmelse): *Den gamle mannen. Den gamle mannen på garden. Den rette måten å gjøre det på.*

Dobbelt binding har sitt opphav i talemålet og gjør framstillingen muntlig, fortellende og anskuelig. Enkel binding har litterær bakgrunn og er derfor ikke sjelden ved abstrakte substantiver: *Det økonomiske grunnlag(et) må være trygt. Det kristne livssyn(et) kan ikke skilles fra vår kultur. Den moderne oppfatning(en) av sjelelivet.* Avgjørende for valget mellom enkel og dobbelt binding er både stilen og rytmen, jfr. eks. fra Garborg: *Endelaus synest den nakne hei. I den tindrande dag. Dei største gjerningar døyr.* Thesen: *Den inste årsak til krisene i hans sinn.*

I visse tilfelle kan den foranstilte artikkelen mangle: *Hele dagen. Midt i tjukke bygda. Alene i ville skogen. Han var ikke stor(e) karen. Ikke rare greiene.*

Når substantivet er fulgt av en nødvendig relativsetning, er dobbelt binding rådende hvis *som* er utelatt: *Det emnet han talte om. Den lærdommen vi har fått. Den veien vi går.* (Eller bare: *Veien vi går.*) Med det relative *som* er enkel binding vanligere: *Den lærdom som gjør levende. Det åndsliv som grodde opp i avstengte bygder.* Men også her kan etterhengt artikkel legges til.

Jfr. relativsetning tu et subst. med ubundet artikkel: *En tanke som ikke har falt meg inn for.*

Unødvendige relativsetninger krever ikke noen artikkel, se nr. 27.

74. Om bruk av bundet og ubundet form:

1. Ubundet artikkel fører noe nytt inn i talesammenhengen: *Vi kom til en gard.* Neste gang står bundet artikkel: *Garden var stor og velstelt.* Men substantivet kan også ha et avgrensende tillegg som krever bundet form med en gang: *Mannen på garden kom bort til oss.* Annerledes når tillegget er en genitiv, jfr. »grannens hus« og »huset til grannen«. (Her som ellers er omskrivning med »sin« en parallell til genitiv med -s: »grannen sitt hus«.)

Det hender at substantivet er så bestemt i seg sjøl at det må få bundet artikkel, uten noe tillegg: *Sola står opp kl. 10. Han studerte ved universitetet. Østlandet har mer dyrkingsjord enn Vestlandet.*

2. Når substantivet er brukt rent alment eller generaliserende, kan det ha både ubundet og bundet artikkel: *En plante består av rot, stengel, blad, blomst. Hunden er et pattedyr. Mennesket er dødelig.* (Jfr. med flertall: *Alle mennesker er dødelige.*)

Stoffnavn står uten artikkel: *Jern er et metall. Leire har finere korn enn sand.* Her avgrenser artikkelen: *Vatnet i våre elver.* (Ikke alt vatn.) Abstrakter står både med og

uten bundet artikkel: *Frihet, likhet og brorskap. Livet gir både sorg og glede. Håpet er lysegrønt. Jfr. å leve i håpet, å være i sannhet.*

3. Predikatsordet er gjerne et ubundet adj.: *Han er ung.* Eller et ubundet subst.: *Han er lærer.* Jfr.: *Han er en dyktig lærer. Det er flere lærere (dyktige lærere) enn denne ene.* Derimot: *Han er den fremste matematikeren i landet.*
4. Et adjektiv i substantivisk funksjon kan stå uten artikkel: *Skilnaden mellom godt og vondt.* Vanligere er artikkel, ubundet og især bundet: *En syk. En kristen. Den ensomme gamle. Blånende åser i det fjerne. Det avgjørende i saka. Det rare. Det ufattelige.*

Somme adjektiver kan få etterhengt artikkel: *gammeln, småen, tjukken, vesla, Blakken, Bruna, norsken, tysken.*

UBØYDE ORD

ADVERBIER

75. Noen adverbier er opphavlige grunnord: *her, der, nå, da*. Fra andre ordklasser er overført t. eks. *heim, stundom, alltid, tilbake* (subst., de to siste sammensetninger), *pent, stygt, visst, sikkert* (adj. i intetkjønns form). Slik har vi *godt, (v)ondt, langt* i adverbial funksjon ved siden av adverbiene *vel, ille, lenge*.

Etter betydningen kan adverbiene ordnes i (1) stedsadverbier: *hvor, her, der, fram, tilbake, unna* osv. (2) tidsadverbier: *når, nå, da, ofte, sjelden, aldri, ennå, enda, sia* el. *siden, i dag, i går* osv. (3) måtesadverbier: *hvorledes, hvordan, således, sånn, så, vel, ille*, og adj. i intetkj.: *pent, stygt* osv. (4) gradsadverbier: *hvor* (mye, stor), *så* (mye, stor), *svært, altfor, enda* osv. (5) årsaksadverbier: *hvorfor, derfor, altså* osv. (6) motsetningsadverbier: *likevel, derimot, tvert imot* osv. (7) uthevende: *ellers, også, nettopp, især, bare* osv. (8) nektende: *ikke, ikke noe, ei* (foreldet). Jfr. tidsadverbiet *aldri*. (9) innrømmende: *visstnok, visst*. (10) forsikrende: *visselig, sikkert*.

Avvikende former i NN er: *kvar* el. *kor, attende* v. s. a. *tilbake* (stedsadverbier); *no* [*nå*], *då* el. *da, sjeldan, sidan* [*sia*] (tidsadverbier); *korleis* el. *koss* el. *hoss(en), såleis* (måtesadverbier); *kor* (mykje, stor), *endå* el. *enda* (gradsadverbier); *kvifor* el. *korfor, difor* el. *derfor* (årsaksadverbier); *elles, iser, berre, ikkje, ikke noko, visseleg* osv.

I BM er tillatt [*kor*] (sted og grad), [*koss, hossen, åssen*] (måte), [*korfor, åffer*] (årsak). Videre kan *framleis* og *såleis* brukes for *fremdeles, således*. For det første ordet er *ennå, enda* ofte bedre, for det andre *sånn* eller *slik*.

Helt uten bøyning er adverbene ikke. For det første har vi noen formskifter i stedsadverbier for betydningene »på stedet« og »til stedet«: *her — hit, der — dit, inne — inn, ute — ut, oppe — opp, nede — ned, borte — bort, heime — heim, framme — fram, henne — hen* (det siste helst i BM). »Fra stedet« ble i eldre mål uttrykt ved endingen *-an* (*den heimanfarande sonen*). Nå bruker vi mest preposisjonstillegg: NN *heima(n)frå, uta(n)frå* osv.; BM *heimefra, utenfra (utefra)* osv.

(Merk i denne sammenhengen en del tilfelle med *-a(n)* i NN, *-en* el. *-a* i BM: *inna(n)for, ova(n)for; innenfor* el. *innafor, ovenfor* el. *ovafor* osv. I begge mål skal det hete *nordafjells, nordavind* og tilsvarende BM *sønna-, vesta-, østa-*, NN *sønna [sunna-], vesta-, austa-*.)

For det andre har vi noen adverbier med *gradbøyning*:

BM lenge	lenger, lengre	lengst
ofte	oftere	oftest
titt	tiere	tiest
sjelden	sjeldnere	sjeldnest
fort	fortere	fortest
gjerne	heller	helst
meget (mye)	mer	mest

NN lenge	lenger, lengre	lengst
ofte	oftare	oftast
tidt, titt	ti(d)are	ti(d)ast
sjeldan	sjeldnare	sjeldnast
fort	fortare	fortast
gjerne	heller	helst
mykje [mye]	meir	mest

Dessuten kan adjektiver i adverbial funksjon gradbøyes med sine vanlige former i komparativ og superlativ. *Lenger* er den opphavlige adverbformen, men adjektivformen *lengre* blir også brukt adverbialt.

PREPOSISJONER OG KONJUNKSJONER

77. Til slutt har vi preposisjoner og konjunksjoner:

1. Preposisjoner i BM er: *av, bak, blant, etter, for, foran* (stundom *framfor* el. *føre*), *forbi, fra, før, gjennom, hos, i, innen, med, mellom, mot, om, over, på, sia* el. *siden, til, under, uten, ved*.

Avvikende former i NN: *frå, inna(n), sidan [sia], uta(n)*. I stedet for »foran« har NN *føre, framføre*, og *framom* ved siden av *forbi*. Ved siden av *hos, til*, har NN også *hjá, åt*. Dessuten har NN en prep. *or, ut or*, svarende til *ut av*. Merk inn i — inne i (el. *inni*), opp på — oppe på (el. *oppå*) osv. Preposisjonsuttrykk er *på grunn av, ved hjelp av, for — skyld* (NN også *for — skuld*), *for — siden, for sia* (NN *for — sidan [sia]*) osv.

Delt komplement: *Det vet jeg ikke noe om. Hvem sa du det til?* Jfr. nr. 27, 1.

2. Sideordnende konjunksjoner, se nr. 9. Utvidede former er BM *både — og, enten — eller, hverken — eller*; NN *både — og, anten — eller, korkje — eller*. Sideordnende konjunksjoner står mellom like ord, like ledd, like setninger (to hovedsetninger eller to bisetninger).

(Om *og* og *å*)

I valget mellom infinitivmerket **å** og konjunksjonen **og** må vi derfor først se om det står infinitiver på begge sider. Hvis så er, må vi dernest undersøke om infinitivene er sideordnet eller ikke:

Vi kan lese og skrive.	(Vi leste og skrev.)
Vi må lære å lese.	(Vi lærte å lese.)
Å gjette og prøve seg fram.	(Han gjettet og prøvde —)
Å prøve å finne en løsning.	(Han prøvde å finne —)

Parentesene til høyre viser »fortidsprøven«. Særlige vansker er (a) at en infinitiv kan være sideordnet et presens

partisipp: *Han ble liggende og lese*, (b) at den første infinitiven kan mangle («være underforstått»): *Vi skal ut og danse*, dvs. *gå ut og danse*. I det siste tilfellet kunne vi også skrive »å danse« = »for å danse«. Det ene som det andre er en tolkning av uttrykket. Vi pleier å velge den første måten, danskene den andre.

3. Underordnende konjunksjoner er *at* og *om*, og alle de adverbiale som er oppregnet i nr. 28. Blant dem er det mange som samtidig er adverbier og/eller preposisjoner.

LYDLÆRE

STAVINGSFONETIKK

78. I den nedstigende rekka talesammenheng — setning — ord — staving — lyd er det de to siste leddene som hører lydlæren til.

En vanlig norsk ordtype er på en staving, men ord og staving er ikke derfor det samme, heller ikke staving og lyd i slike minimumsord som »i«, »å«. Ved siden av enstavingstypen (*berg*) har vi en like vanlig ordtype på to stavinger (*bakke*). Mellom de to stavingene er det en grense, som vi kan høre når vi sier ordene *åa*, *øya*, *elva*, *gryta*, *hytta*, *setra*. I »gryta« ligger den like foran konsonanten, i »hytta« ligger den i konsonanten, som derfor blir »dobbel«. Vi sier at første staving i »gryta« er å p e n, i »hytta« l u k k e t. (En skrevet dobbelkons. i utlyd markerer at vokalen foran er kort; i denne stillingen er kons. lang, men den er ikke »dobbel«, jfr. nedenfor.)

Stavingsgrensa er et punkt der klangstyrken synker til et minimum. Omvendt er stavingstoppen et maksimum av klangstyrke. Begge deler gjelder i forhold til det som er foran og etter. Normalt er stavingstoppen en vokal, men vi har også tilfelle der en r, en l eller en n danner staving: *finger*, *vinter*, *handel*, *lengsel*, *vatn*, *våpen*, *gutten*, *stolen*. Den e'en de fleste av disse ordene er skrevet med, uttaler vi ikke i vanlig norsk. Isteden har vi »stavingsdannende sonant« (til skilnad fra konsonant). Men noen målføre skyter inn en hjelpevokal (ə) foran sonanten.

79. Når vi hører en rekke stavinger følge etter hverandre i talen, merker vi at de skiller seg etter l e n g d e, t r y k k og t o n e. Det vil si at rytmen i språket er knyttet til stavingene.

En lang staving må ha lang vokal eller diftong foran stavingsgrensa, eller også kort vokal fulgt av en eller flere konsonanter. Konsonanten etter kort vokal i ord som *spann*, *butt* setter vi alltid lang og skriver den dobbelt. I moderne norsk må stavinger med trykk være lange, mens trykklette stavinger er korte. Dette gjelder både BM og NN, men noen få bygdemål tåler ennå (som gno.) korte trykkstavinger. Fordi trykk og lengde faller sammen, fester vi oss gjerne mer ved trykket enn ved lengden.

Trykket ligger normalt på første staving i ordet, men lånord (*begynne*, *fortelle*) og fremmedord (*stasjon*, *hotell*) kan ha trykklett førstestaving. Sammensatte ord som *husstell*, *bygdeskikk*, *samfunnsliv*, *folkestyre* har redusert trykk eller halvtrykk på andre leddet i sammensetningen. Det må derfor skjelnes mellom tre grader av trykk: trykkstaving, staving med halvtrykk, trykklett staving (eller tung, halvtung og lett staving).

I europeiske språk pleier høg tone å falle sammen med trykk, men i norsk er det omvendt. Tonen går ned på trykkstaving og stiger på trykklett staving, så ordtonen i den vanlige tostavings-typen blir stigende. Bare i Nord-Norge og i den vestlige delen av Sørlandet er toneføringen »europeisk«.

I nr. 30,4 har vi alt nevnt to ulike ordtoner eller tonelag, aksent 1 eller enstavings tonelag, som har enkel senkning på trykkstavingen, og aksent 2 eller tostavings tonelag, som har stigning-senkning på trykkstavingen. Begge stiger på en følgende trykklett staving.

Foruten i enstavingsord har vi aksent 1 i ord som *åker*, *diger*, *hassel*, *stengsel*, *alen*, *vatn*, *sokn*, i flertallsformer som *bønder*, *netter*, *strender*, og i sterkt presens i BM som *biter*, *finner*, *kommer*, — aksent 2 derimot i ord som alt i gno. hadde to stavinger. Det er mange særregler: aksent 1 i *skogskar*, *skiføre*, aksent 2 i *skogbruk*, *trehus*. Ulik trykkfordeling gir *forsvare* med aksent 1, *forsvar* med aksent 2. Viktig er det at tonelaget ofte rekker ut over ordet, så vi får tonelagsgrupper med samme aksent som hovedordet: *bror din*, *barna våre*, *fingeren min*, *vent på oss*, *vent på oss så lenge* med aksent 1, og *eplet ditt*, *stua hennes*, *vente på noen*, *vente en stund* med

aksent 2. Vi merker at hverken etterhengt artikkel eller etterstilt eiendomspronomen forandrer tonelaget. En viktig tonelagsgruppe er verb + adverb med aksent 2: *by fram, bære bort, kjøre inn (bar bort, har kjørt inn)*. Her legger vestlandsk isteden trykk på adverbiet.

VOKALER OG KONSONANTER

80. Enkeltlydene er enten vokaler eller konsonanter. Av v o k a l e r har vi først en rekke uten lepperunding i — e — æ eller i — e — ε — æ, og en tilsvarende rekke med lepperunding y — ø — œ. (For ε og œ skriver vi vanlig e og ø.) Disse to rekkene er fremre vokaler. Så har vi en bakre rekke med lepperunding: u — o — å. Den u'en som passer inn i rekka («europeisk u»), finner vi bl. a. i telemål. Vanlig norsk u er forskjøvet framover i retning av y. Vokalen a er uten lepperunding. Den hører til de bakre vokalene, tydeligst i østl. »mørk« a, men den kan også nærme seg til æ, tydeligst i »lys« vestl. a. Endelig har vi hjelpevokalen eller reduksjonsvokalen ə (en midtre vokal), som ofte står i endinger der gno. kunne ha a, i, u: *viser, synge, alle* osv. Jfr. stavingsdannende sonant eller reduksjonsvokal i *åker, hassel, vatn, gutten, hesten* osv.

Bortsett fra ə er vokalene både lange og korte: *si:l — sild, pe:n — penn, læ:re — lærd, by: — bygd, sø:t — sott, hu:s — buss, o:s — ost, bå:t — blått, da:l — dall*. Det viser seg gjerne at den korte vokalen er åpnere enn den lange, at t. eks. en kort e blir ε (nærmer seg æ).

En d i f t o n g er en kombinasjon av to vokaler i én staving. Norsk har tre diftonger: æi (stæin), øi (løipø), εu eller øu (bræut eller brøut). Vi skriver dem ei, øy, au (*stein, løype, braut*). I lånord har vi dessuten ai og åi: *hai, koié*. Alle disse diftongene er lange.

81. Mens alle vokaler og diftonger er stemte, fins det både stemte og ustemte k o n s o n a n t e r. Noen av dem danner derfor par, som bare skiller seg med omsyn til stemmelyden: b — p (*bære,*

pære), d — t (*dale, tale*), g — k (*gard, kar*), v — f (*var, far*), j — k̄ (*gjøre, kjøre*). Bare stemte er r (*rar*), l (*le*), m (*mor*), n (*ny*), ŋ (*ting*). Lyden ŋ kan bare stå etter vokal. Bare ustemte er s (*sør*), š (*sjø*), h (*her*). Lyden h kan bare stå foran vokal.

Utenfor Norden har de fleste språk stemte s-lyd, t. eks. eng. i:zi, leʒə (*easy, leisure*). Eng. har også stemt og ustemt th-lyd: ðis, þin (*this, thin*). Disse lydene fans i gno. og er bevart i islandsk. ð fins også i dansk og et enkelt norsk målføre.

De fleste konsonantene kan stå etter trykksterk kort vokal og blir da lange (dobbeltskrevne): *papp, hatt, takk* osv. Der- som en ny vokal følger etter så vi får to stavinger, ligger stav- ingsgrensa i »dobbeltkonsonanten«, jfr. nr. 78. Både før og etter trykkvokalen kan vi ha kombinasjoner av konsonanter (konsonantgrupper): *gli, grei, bryte, bjørn, tverr, kvist, stri* osv., *visp, kvist, blomst, vask, dans, svensk, elv, varm, verk* osv.

Unevnt er ennå visse varianter som vi har i dialektene våre. Østnorsk har supradental d og t etter r: fæɾɸi > fæ:ɸi el. fæɸɸi (*ferdig*), svartɸ > svartɸ (*svart*). Jfr. væɾŋ > væ:ŋ (*vern*) ved siden av bjønn (*bjørn*). Østnorsk har også tykk l i bɸå:, so:ɸ, ga:ɸ (*blå, sol, gard*) osv. Nordlige målføre både i øst og vest har palatal ll og nn i *mann, fjell*, gjerne også i *sand, kveld*.

Nordafjells forekommer (delvis) stemmeløs l, vehlə (*vesle*).

LYDARTIKULASJON

Det fysiske grunnlaget for talen er den lufta som strømmer 82. ut fra lungene, men den må tones og formes (artikuleres) av taleorganene, om det skal bli lyd til å forstå. Stemmelyden eller klangen blir til når stemmebanda i strupehodet spennes og svinger med luftstrømmen (det kan kjennes utenpå halsen). Deretter møter luftstrømmen ganeseilet, som kan stenge eller åpne veien gjennom nesa (i siste tilfellet får vi nasale lyd). Viktigere er veien gjennom munnen, som danner et resonans- rom som blir forandret av tunge og lepper sammen med kjeve- vinkelen.

Tunga er det viktigste av taleorganene, og har ofte gitt sitt navn til språket, som når Snorre skrev om »dansk tunge«.

Tungespissen kan settes mot tennene, så vi får dentale lyd (tannlyd): t, d, s, r, l, n. Eller den kan settes mot gommene, så vi får de supradentale variantene, omtalt ovenfor. Med for- tunga lenger bak enn ved s får vi š. Midt- eller baktunga kan løftes mot ganen eller bakganen, så vi får palatale lyd: k, j (og palatal ll, nn som nevnt ovenfor), eller velare lyd: k, g, ŋ. Vokalen i, som står j nær, er også en palatal lyd; det samme kan sies om y og norsk u.

Labiale lyd (leppelyd) er p, b, m, labiodentale (tannleppelyd) er f, v. Dessuten er alle rundede vokaler labiale.

Til r hører rulling. Dersom det ikke er tungespissen, men drøvelen som vibrerer, får vi skarre-r. Til slutt må nevnes ånde- lyden h.

Lydene kan også ordnes etter graden av stenge. Med fri gjennomgang gjennom munnen får vi vokaler. Med svak hemning av luftstrømmen får vi likvider (glidelyd): r, l. Med sterkere hemning eller friksjon får vi spiranter (hem- melyd): f, v, s, š, k, j, h. Med hel stengning av luftstrømmen får vi klusiler (stengelyd): p, b, t, d, k, g. Lyden blir da til i det øyeblikket stengningen opphører. Klusiler er også nasallydene m, n, ŋ, men da noe av luftstrømmen finner veien gjennom nesa, kan vi synge på dem. Det kan vi ikke gjøre på b, d, g. Nasalene og likvidene kan slås sammen til sonorlyd; det er blant dem vi finner stavingsdannende sonanter, se nr. 79.

Både når det gjelder morsmålet, og når det gjelder fremmede mål, er det viktig å bli seg bevisst det som går for seg når lyd artikuleres eller formes.

RETTSKRIVNING

INNLEDNING

Her skal vi bare ta med det viktigste eller nyttigste.

83.

Rettskrivningen er et system av mer eller mindre vilkårlige vedtekter. I lydskrift har hver lyd sitt tegn. I rettskrivningen kan en bokstav stå for to ulike lyd, som når vi ofte skriver e for *ε* eller *æ*: *hest, verk, verre, gjerde* osv. Omvendt blir flere lyd skrevet både med to og tre bokstaver: *sjø, ski, skjære; kjær, kjøre, tjue*, foruten *kinn; gjerne, gjorde*, foruten *gi, jord; ting, synge*. Vi skriver også en del stumme bokstaver, se nedenfor.

De ulike måtene å skrive *š, k, j* på stammer fra den felles dansk-norske rettskrivningen, som danskene seinere har forandret ved å stryke *j* i *skære, kær, gøre*. Det er i samsvar med moderne dansk uttale, men også svenskene stryker *j* her (*skära, kär, göra*), enda de uttaler palatalt som *vi*. Bokstaven *e* for lyden *ε* eller *æ* stammer fra Ivar Aasen, som fulgte *n o r m a l i - s e r t g n o*. — de gamle norske håndskriftene har ofte *æ*. Fast bruk av dobbelkons. stammer også fra Aasen (og *gno. skrift*). Både *e*-skrivning og dobbelkons. i utlyd ble tatt opp i BM i 1917. Det er verdt å merke seg forandringene i skrevet BM på det siste punktet:

Før 1907:	tab — tap	mad — mat	tag — tak
1907:	tap — tap	mat — mat	tak — tak
1917:	tap — tapp	mat — matt	tak — takk

Mellom vokaler har dobbelkons. alltid vært skrevet: *tappe, matte, takke*.

Fra NN kommer også skrivemåten *øy* (før *øi*). Fra svensk er lånt skrivemåten *å* (før *aa* i begge mål).

VOKALER

(skilnader mellom BM og NN).

84. Om skrivning av vokaler skal vi bare merke oss noen avvik mellom BM og NN:

1. NN har i mot BM e i noen ord: livna, rivna, snikkar, sigla el. segla, vinstre el. venstre, vit, el. [vett] som BM vett, samvit, medvit, vitug [vettug]. Verbet er både vita og veta (BM vite). Omvendt har NN fekk, gjekk [gikk] mot BM fikk [fekk], gikk.
2. BM skriver æ framfor r i bære, skjære, være, fjære, tjære, hær, lær, skjær, vær/en, vær/et, især, særlig, særskilt. NN skriver e: bera, skjera, vera, fjere el. fjøre, tjere el. tjøre, her, ler, skjer, ver/en, ver/et, iser, serleg, serskild (-skilt), jfr. gjera [gjøra] mot BM gjøre. NN skriver likevel æ i bær/et, vårbær, kjær, læra, fiskevær, husvære, ære. Omvendt har NN æ i noen ord der BM har e el. [æ]: tjerebræ, fræsa, gjæta, gjæv, kræsen, kvæde, spræk, sæte, sæter. Med sideformer: skræma [skremma], samkvæme el. samkvem; BM bare skremme, -kvem. Merk NN læger — BM leir, NN lækja, lækjar — BM lege, læge el. læke og lege el. læge.
3. NN har y i lyfta, nykel, nykk, stytte, sysken, syster, tyrst, ynskja, ynske/t. BM skriver ø; merk nøkkel, ønske. I noen tilfelle kan NN skrive y el. [ø]: bylgje, fylgje, fyrst, glytt, lygn, lykkje [løkke], vyrda [vøra], vyrdnad [vørnad]. Sidestilte former er sylv, sølv o. fl.
4. NN har sumar [sommar], sume [somme], sumla [somla], summel [sommel], tumsut [tømset], skule [skole]. BM har alltid o. Noen former er sidestilt i NN: lut — lott o. fl. BM har brudd el. brott, skudd el. skott, hull el. hol, kull el. kol o. fl.

5. NN har drope, open, skosole, tola, stoli, skori, no [nå], foruten brote el. bråte, flote el. flåte. BM har å i disse ordene.
6. Begge mål har diftong i ord som hei, grei, lei, stein (BM også edelsten), beite, leite, øy, høy/et, tøy, køye, brøyte, løype, haug, sau, snau, staur, aure (BM ørret i »ufolkelig« bruk). Mindre vanlig er ei, au i sterkt imperf. i BM: beit, braut (bet, brøt). I ordtypene fett el. feitt, trøtt, øst, høst, drøm, drømme, høre, kjøre har BM diftongforenkling i samsvar med mange målføre, især østlandske. NN har feitt, trøytt, aust, haust, draum, drøyma, høyra, køyra. Jfr. også BM mer, flere, hel (heil) mot NN meir, fleire, heil. Med ei og øy uttaler BM jeg, meg, deg, seg, negl, segl, tegl, regn, tegn, døgn, løgn. (I de fire siste ordene har vi også reñn, teñn, døñn, løñn.) Jfr. veg el. vei, høg el. høy.

KONSONANTER

(bl. a. dobbelte og stumme).

Når det gjelder konsonanter, skriver vi i begge mål:

85.

1. g, k, sk framfor i, y, ei, øy: gi (NN gje(va) el. [gi]), gyllen, geit, kinn, kyss, kei, ski, sky, skøyte; gj, kj, skj framfor andre vokaler: gjerne, gjøre, gjorde, kjel, kjær, kjole, skjørt, skjorte, skjul (NN skjol). Bare j i jord, jern, jente (NN gjente), jamn (BM også jevn), juv o. fl.; tj lik kj i tjern/tjønn (NN tjørn), tjør, tjue, tjukk (BM også tykk), tjuv (BM også tyv) o. fl.; sj i sjel, sjelden (NN sjeldan), sjuk (BM også syk), sjø, sjakt, sjal, sjokolade o. fl. Merk djup, ljå, ljore, ljuge (-a).

Merknad. NN har j etter g og k i ending i noen ord (jfr. nr. 37—38): å syngja, å byggja, ei kyrkje, ei rekkje, ikkje, mykje. Jfr. å fylgja — eit fylgje (og ei fylgje), å merkja — eit merke, å ynskja — eit ynske. Ord med gg kan skrives uten j: [bygge, ligge, legge], jfr. [sitte, sette].

2. dobbelk o n s. etter kort trykkvokal: trygg, bratt, foss, bryllup (NN bryllaup), linnet. Den blir forenklet framfor

ny kons. i bøyning: sann — sant, bygge (NN byggja) — bygde, vakker — vakre, middel — midler (NN middel). Derimot skriver vi fullt, visst, visste osv. til skildnad fra fult, vist, viste osv. Videre blir dobbelkons. forenklet framfor -ling, -ning, -ne, -sel, -sle, -sk: ætling, slutning, tykne/tjukne, redsel/redsle, nordafjelsk, finsk. Dobbelt m forenkles i utlyd: lam — lammet. Noen småord har enkel kons.: at, den, enda, gjen-, hos, kan, mis-, nok, skal, til, van-, vel, vil o. fl. Derimot oss, opp, inn, enn, unn-. Jfr. art. *et* og tallordet *ett/eitt*, eiendomspron. *min* og *mitt* osv. Genitivs -s forenkler ikke kons. foran: til fjells, og fordobles ikke: til sjøs.

BM har dobbelkons. i noen flere ord enn NN: (å) bytte, dryppe, glass (el. glas), grønn (el. grøn), gutt, kritt, krutt, kvikk, et ledd (NN ein led), lønn, skall, skill, skinn, skjønne, spill, spille (NN spel, spela), tall, føtter, røtter, (ung)dom/men, (bispe)døm/met, ham/men, kom/me, lem/men, lom/men, sammen. Jfr. gjømme/gjemme, glømme/glemme, strømme o. fl. (NN gøyma, gløyma, strøyma o. fl.) Til boss, brott, drønn, dønn, fokk, kott, lekk, lett, lokk, lønn (tre), monn, monne, skjønn, skott, stønn, venn, vett, døm/men, dom/mer, dømme, gammel/gammal, hammer, lamme, rømme, samme, skremme, sommer, somme, tamme, tømme i BM svarer også former med en kons. i NN, men dobbelkons. er tillatt. Merk vit el. [vett], skræma el. [skremma], sumar el. [sommarr], sume el. [somme]. Jfr. også BM fremmed [fremmend] og NN framand [fremmend]. Sidestilte former i NN er: lut — lott, møk — møkk, net — nett, not — nøtt, skut — skott, rjome — rømme.

86. S t u m m e k o n s. er levninger fra en eldre språktilstand.

(a) t i pron. *det* og i bundet form *huset*, *eplet*.

(b) d etter vokal i ord som har hørt skrifttradisjonen til fra mellomalderen: brød, død, blid, glad, god, smed, ved, slede, klede, tid, side osv. Ord som BM har tatt opp fra dialektene, er oftest uten d: bie (= vente), li/a, stri (adj.), stø/a, stø (adj.), hei, grei, lei, sau, snau o. fl. Slike ord blir

gjerne skrevet uten d også i NN, ikke minst etter diftong, men merk daud, raud, naud, nøyde, aud, øyde, og dessuten reid, baud, osv. i sterkt imperf. BM har død, rød el. rau, nød (stundom nau), nø(de) el. nøye, øde el. øy(d)e, bred el. brei, red el. rei, bød el. bau. Se videre rettskrivningsord-listene.

Merknad. At d ikke alltid er stum i BM-uttalen, har sin grunn i skriftbildet og tradisjonell uttale. Jfr. »ha go ti« (dagligtale) og »gode tider« (mer litterært), »blo« og »blodets bånd«, »allti« og »samtid«. I litterære ord blir d uttalt også i NN: *Gud, nåde, odel, statsråd* o. fl. Begge målformer uttaler d i ord som *lydig, samtidig, tydelig, gledelig, tilrådelig* (NN *tydeleg, gledeleg, tilrådeleg*). Bortfall av d ville ødelegge ordene.

(c) Etter r er d stum i vestnorsk og i vanlig uttale av begge skriftformer: bord, fjord, jord, nord, ord, hard, gard (gård), gjerde, i gjerde, på ferde osv. Østnorsk har tykk l for gammel rð. NN skriver d i skard, skurd, spord, urd; også BM kan skrive d, men det er vanligst å sløyfe den. Jfr. NN byrd [bør], styrd el. støl, vyrda [vøra], vyrdnad [vørnad], uvyrden [uvøren] og BM bør el. byrde, støl, vøre [vyrde], vørnad el. vyrdnad, uvøren. Begge mål skriver mår, i fjor.

(d) Etter l og etter n er tilfellene de samme i begge mål: fald (på tøy), gild, gjeld, gjelde, i godt hold, BM holde, NN halda, eld (BM også ild), eldst, kjelde (BM også kilde), kald, kveld, melde, mold, sild, sjelden (NN -an), skyld el. skuld, BM vold, volde, NN vald, valda [volda] o. fl.; and, andpusten, andlet (men ansvar), BM avind el. avund, NN ovund, band, bende(-a), binde(-a), blande(-a), forstand, fynd, grend, grind, grunde(-a) på (BM også grunne), å hende, i hende, land, lende, ulendt, noenlunde, ond el. vond, rand, sand (subst.), sende, skynde el. skunde, stand, tilstand, stund, slå sund, synd, tind, vand (adj. — men vanske, vanskelig), vende, vind (adj. og subst.), å vinde (= eng. wind), ærend, ånd o. fl. Merk særlig pres. part. *lysende, lysande* og ordenstill *åttende, åttande*.

Merknad. d blir uttalt mellom l og r, mellom n og r, mellom n og l: *alder, aldri, eldre, andre, hundre, mindre, under* (subst.), *handel, bendel, svindel*. Likeså blir d uttalt framfor -ig: *veldig, heldig, fyldig, hendig, fyndig, syndig, grundig, mandig* (de to siste med uhistorisk d). I litterære ord blir d også ofte uttalt: *velde, skald, gilde, blonde, endelig* (NN -leg), *frende, runde, synde* o. fl.

(e) g er stum i endingene -ig, -lig/-leg: *lydig, tålmodig/tolmodig, merkelig/-leg, folkelig/-leg*. I NN kan g uttales, især når e blir lagt til: *lydige* osv. Merk dessuten ordene og, også, BM morgen. (I NN morgon er det vanlig å uttale g.)

(f) h framfor j i begge mål: *hjelpe, hjerne, hjerte, hjord, hjul, hjuring, hjørne* (NN *hyrne*) o. fl. BM har stum h framfor v: *hvem, hva, hvilken, hver, hvis, hvor, hvordan, hvorfor, hverken*.

Videre i hval el. kval, hvalp, hvelv el. kvelv, hvete el. kveite, hvile el. kvile, hvirvel, hviske el. kviskre, hvit el. kvit, hvitte, hvitting, hvæse el. hvese. NN har kv i disse ordene (merk *kvervel, kvæsa*). I noen ord har også BM kv: *kvass, kvesse, kveppe, kvine*. Merk *verv, erverv* som før ble skrevet med uhistorisk h.

(g) l framfor j, mest i NN: *ljod* el. lyd, *ljøs* el. lys, *ljoske, ljome, ljore, ljota, ljuga* el. lyga, *ljuvleg, ljå*.

FREMMEDORD

87. Vi skiller mellom lånord (nr. 100) og fremmedord, enda fremmedordene også er lånt. Våre fremmedord stammer for det meste fra gresk: *teater, rytme, historie, filosofi, geografi, demokrati, energi*, og fra latin: *nasjon, nasjonal, studere, studium, student, doktor, professor, imponere, opponere, disponere*. Noen av dem er nylagede kunstord: *telegraf, telefon, grammofoon, automobil* (forkortet til *bil*), *radium, radio, radar*. Handels- og musikkord er ofte italienske: *konto, saldo, nota; andante, piano, forte, fortissimo*. Fra fransk har vi t. eks. *chance* (*sjanse*), *allianse, sekretær, direktør, sjåfør, seriøs*.

Fremmedordene skiller seg ut i formen. Trykket kan ligge på siste staving (ord på -sjon, -al, -ell, -i, -ikk, -tet, -ent, -ør, -tør o. fl.). Eller på nestsiste staving (ord på -or, -tor, -ale, -anse, verbene på -ere og andre ord på -e, noen franske ord som *allé, idé* unntatt). På tredje siste

staving: *historie, historiker, komparativ*. Stundom er det trykkskifte: *'lektor — lek'torer, poli'tikk — po'litiker, po'litisk, filoso'fi — filo'sofisk*.

Vanlige fremmedord skriver vi etter norske regler (a) med dobbelkons. etter trykkvokal: *hotell, fysikk*; (b) med s for opphavlig c: *sirkel, prosent*; (c) med sj for ch eller g: *sjef, oransje*; (d) med u, ø, æ for ou, eu, ai: *turist, honnør, regulær*.

Men fremmedord kan ha dobbelkons. også i andre stillinger: *grammatikk, attributt, interessant, konkurrere, parallell, symmetrisk* osv. I utlyd skriver vi ng etter uttalen, men ikke inne i ordet: *terreng, salong, balanse, differanse*. I mange tilfelle beholder vi c eller ch: *celle, cello, celsius* (opprinnelig navn), *centigram, centimeter, chance* el. *sjanse, charme* el. *sjarm, match*. Jfr. *geni, ingeniør, journalist, sujet, kvotient, scene, fascist, nazist, sherry, shilling* (eng.), *watt* (navn), *wire* el. *vaier, zoologi*. Merk også *nøytral* (etter tysk uttale), men *neutron, nevrose*.

Geografiske egennavn beholder sin skrivemåte: *Preussen, Sachsen* (men prøyssisk, saksisk), *Leipzig, Bretagne, Provence, Firenze, New York*. Navn på land får likevel ofte norsk form: *Skottland, Frankrike, Sveits* (og likeså *skotte, skotsk* osv.). Merk *China* (men *kinesisk*), *Canada* (men *kanadisk*). Oversatte navn er *De Forente Stater* el. *Sambandsstatene* (el. USA), *Sovjet-Samveldet, Stillehavet, Middelhavet*. Merk *Rhinen, Themsen, Nilen*.

SKRIVEREGLER OG TEGNSETNING

Noen skrivereregler. (a) Når det er mulig, skal adverbiale grupper deles opp i enkelte ord: *i dag, i går, i fjor, av sted, av gårde (garde), der oppe, dit ut, så lenge, så snart, om lag, på ny, til slutt, til sist*. Men noen må skrives i ett ord: *alltid, dertil, dessuten, dessverre, forresten, foruten (-utan), overalt, ingensteds* (NN *ingenstad* el. *ingen stad*), *istedenfor* (men *i stedet for*, NN *i staden for*), *kanskje, liksom, likevel, nokså, omsider*. Merk at *oppå, nedi* betyr *oppe på, nede i*.

(b) Stavingsdeling. Sammensatte ord deles i sine enkelte ledd: *all-tid, damp-båt, storm-varsel, djuþ-ål*. Andre ord

deles slik at en kons. går til siste staving: *ta-le, hu-set, al-le, bin-de, hes-ten, ang-re, blomst-re, ørs-ke*. Avledede ord kan deles etter første eller andre regelen: *kjen-ning* el. *kjenn-ing*, *stei-net* el. *stein-et*. Merk *bror-skap, mann-skap, na-sjon*.

(c) Stor forbokstav etter punktum, etter avsluttende spørsmålstegn og utropstegn og etter kolon ved direkte tale. Videre i *BM De, Dem, Deres, NN De, Dykk, Dykkar* i tiltale. Endelig i egennavn. Merk *Harald Hårfagre*, men *Olav den hellige (heilage)*. Titel er ikke del av egennavnet: *Nils skredder, lektor Hansen, kong Håkon*, men: *Til Kongen*. S sammensatte navn: *De forente stater* el. *De Forente Stater, Nord-Amerika*; jfr. *Samfundets støtter* el. *Samfundets Støtter*. S sammensetning av egennavn og fellesnavn: *Amerika-båten* el. *amerikabåten*.

89. Skilletegn er pausetegn. Da pausene henger sammen med den grammatisk strukturen, får vi visse grammatisk regler for tegnsetningen.

1. Punktum (spørsmålstegn, utropstegn) står etter avsluttet setning — en enkelt hovedsetning, en helsetning eller en storsetning. Når et enda sterkere skille trengs, følger ny linje etter punktum.

Merknad. Punktum settes også etter forkortelser: *ca., t. eks.*, men ikke etter internasjonale nevninger for mål og vekt: *m, cm, hl, l, g, kg* o. fl.

2. Komma står mellom to setninger (hoved- eller bisetninger) som er bundet sammen med en sideordnende konjunksjon: *Hun spurte hvem jeg var, og hvor jeg kom fra*. Men setningene kan trekkes så tett sammen at komma bør sløyfes: *Når dagene går og vinteren nærmer seg, — —* («når» er ikke gjentatt). Foran men må i det minste stå komma: *Stilen er god, men ikke god nok*. Foran et og (eller) som står mellom to predikater, bør vi sette komma når det er knyttet en bisetning eller en annen viktig bestemmelse til det siste av dem: *Hun kjøpte en fiolin, og tenkte han skulle lære å spille*. Mellom hovedsetning og bisetning skal det ikke

sjelden stå komma. (a) Alltid etter bisetning når hovedsetningen følger: *Da han vakna, sto sola alt høgt på himmelen. Alt som er vakkert, er også godt.* (b) Foran bisetning derimot bare når bisetningen er unødvendig (se nr. 10): *Vi bør stelle oss slik at vi ikke har skam av det. Vi bør gjøre det rette, enda vi ikke alltid får takk for det. Huset, som var gammelt da han kjøpte det, var nå reint forfallent.* Apposisjoner (se nr. 18, b) skiller vi ut med komma: *Glomma, Norges lengste elv, — —.* Likeså svar- og tiltaleord: *Er det sant, Per? Ja, det er sant.* Endelig setter vi komma mellom leddene i oppregninger (sidedstilte setningsledd) når konjunksjon ikke er brukt: *Stor og liten, ung og gammel var møtt fram.* Jfr. *stor, deilig makrell* (sideordning), *deilig røkt makrell* (ikke sideordning).

3. Semikolon er sterkere enn komma, men svakere enn punktum. Det kan settes foran et men som følges av en hel setning, og mellom sjølstendige setninger som ikke er bundet sammen ved hjelp av en konjunksjon, i siste tilfelle bare når vi ønsker å unngå punktum. I vår tid blir semikolon relativt lite brukt, men bør ikke gå i glømmeboka.
4. Kolon retter oppmerksomheten mot det som kommer, og settes derfor foran direkte tale, et eksempel, en regel eller en oppregning. Jfr. *Han sa: »——«* og *»——,«* sa han. Denne skjelningen mellom stillingen foran og etter direkte tale finner vi ikke i en engelsk tekst.
5. Anførselstegn eller sitattegn bruker vi når vi ordrett gjengir andres ord og setninger, bl. a. i form av direkte tale: *»Vi har,«* sa han, *»mye å være glade for.«* Men ved replikkskifte i romaner faller tegnet i regelen bort. Anførselstegn kan også brukes til å skille ut ordklassefremmede og stilfremmede ord i setningen: *Det er ikke noe som svarer til »og«* og *»ikke«* i den virkelige verden.
6. Tankestrek og klammer (parentes) kan brukes til å skille ut forklarende innskott eller tillegg. Tankestrek kan også brukes til å markere ikke-grammatiske pauser, t. eks. når det skal komme et uventet poeng.

SPRÅKHISTORIE

INNLEDNING

90. I nr. 2 har vi sett at norsk, svensk og dansk er germanske språk, i slekt med de andre indo-europeiske språkene.

Noen typeord som skiller nordisk fra de store germanske språkene i sør og vest er: (a) trygg, dogg, hogge med gg; jfr. tysk treu, Tau, hauen, og eng. true, dew, hew. Gotisk følger nordisk: triggws. (b) ung, år, ulv, ord; jfr. tysk jung, Jahr, Wolf, Wort, og eng. young, year, wolf, word — i begge disse mål er j og w i framlyd bevart. (c) natt, rett, dotter; jfr. tysk Nacht, recht, Tochter, som har bevart det opphavlige. I eng. night, right, daughter er ght nå bare en skrivemåte som minner om eldre uttale. (d) is, hus. I nyere tid er lang i, u blitt diftonger i tysk Eis, Haus, og i eng. ice, house.

Når det gjelder formlæren, har vi s-former i verbene, opphavig -sk < sik, t. eks. skoðask og skygnask i første vers av Håvamål. Videre har vi den etterhengte artikkelen: maðrenn, jorðen, húset, jfr. tysk der Mann, die Erde, das Haus, og eng. the man, the earth, the house.

Men likhetene er likevel så store at vi lett kjenner igjen en mengde ord og alle hovedbøyninger i tysk og engelsk, t. eks. grunndragene i sterk og svak verbalbøyning.

Foruten norsk, dansk og svensk (med Finnlands-svensk) omfatter nordisk islandsk og færøysk, som begge stammer fra norsk. Det danske og det norske språkområde er redusert ved landetap: Syd-Slesvig er blitt tysk; de skånske land og Båhuslen gikk i 1660 til Sverige. Nordiske språk tales av ca. 15 mill., utvandrere til Amerika ikke medregnet.

KRONOLOGISK OVERSYN OG KJELDER

For vår egen språkhistorie kan vi sette opp disse periodene: 91.

1. urnordisk	ca. 200 e. Kr.	— ca. 500
2. yngre samnordisk	ca. 500	— ca. 750
3. eldre gammelnorsk	ca. 750	— ca. 1100
4. yngre gammelnorsk	ca. 1100	— ca. 1350
5. mellomnorsk	ca. 1350	— ca. 1500
6. eldre nynorsk	ca. 1500	— ca. 1814
7. yngre nynorsk	ca. 1814	

At årstallene må merkes med »ca.«, er sjølsagt. Språkforandringer skjer langsomt og kan ikke festes til noe bestemt år. Derfor finner vi heller ikke nøyaktig de samme årstallene i alle bøker.

Til de tre første periodene er runeinnskrifter de eneste samtidige kjeldene (foruten navn hos romerske og andre fremmede forfattere). Edda- og skaldedikt fra den tredje perioden ble først skrevet ned i den fjerde. Det eldre runealfabetet (fupark'en) har 24 tegn, med grunnlag i latinske og greske bokstavformer. Det yngre runealfabetet, som ble brukt fra det 8. hundreåret av, er redusert til 16 runer og er derfor et nokså ufullkomment skriftsystem. (Runen ↑ står for d og t, og stundom for nd, runen ∩ står for u og o, y og ø).

Skillet mellom eldre og yngre gammelnorsk er satt til det tidspunktet da latinsk skrift kom i bruk til dokumenter og bøker, skrevet med blekk på pergament. Det er lite igjen av tekster fra før 1200. Det meste av den gammelnorske (og gammelislandske) litteraturen hører 1200-tallet til — Kongspeilet, lover, sagaavskrifter, oversatte bøker og endelig dokumenter eller diplomer av alle slag. For mellomnorsk er diplomene en hovedkilde.

Til nynorsk tid hører trykte bøker, men bøkene ble lenge trykt utenfor landet. Vårt eldste trykkeri er fra 1643, om lag hundre år etter at Island fikk sitt første.

ELDSTE NORDISK

92. Typiske ordformer fra urnordisk tid er subst. som wulfar, gastir, horna, perf. part. haitinar, slaginar, 1. og 3. pers. sg. imperf. tawido, tawide (laget). Gjennomgående var ordene en staving lengre enn i yngre mål. (Se tekster i nr. 95.)

Reduksjonen i stavingstallet ble gjennomført i yngre samnordisk tid, som derfor ofte blir kalt synkopetida (synkope er bortfall av vokal). De nevnte ordene ble ulfr, gestr, horn, heitinn, sleginn, og *táða, *táði, hvis ordet hadde levd videre. Korte trykklette vokaler falt bort, og lange trykklette ble korte.

Samtidig kom en rekke vokalskifter, først og fremst i-omlyden som vi har sett eksempler på i gestr < gastir, sleginn < slaginar. Ved i-omlyd ble o til ø og u til y, og dette er nye vokaler i språket. Ny er også diftongen ey (øy) < au. En annen omlyd er u-omlyden o < a, bõrn < *barnu. Årsaken til i- og u-omlyd er en i eller en u i neste staving. En a i neste staving forandret u til o, jfr. dansk og norsk *holt, odde, bori/båret*, med *hult, udde, burit* i svensk, som bare sjelden har a-omlyd. I noen tilfelle manglet den også i dansk; det er derfor BM har *hull, kull, muld, gulv, bunn* ved siden av *hol, kol, mold, golv, botn* (sørøstl. *bonn*).

Brytning av e til ja eller jø skyldes en a eller en u i neste staving: *hjalpa, sjaldan, jafn, hjarta, jørð, björn*; jfr. tysk *helfen, selten, eben, Herz, Erde, Bär*. For det meste er ja og jø i nyere tid blitt je og jø: *hjelpa, sjelden, björn*. På grunn av bøyningen *bjalla* — *bjøllu, tjara* — *tjõru* har vi fått både *bjelle* og *bjølle, tjære* (NN *tjere*) og *tjøre*, og tilsvarende *bjerk* og *bjørk, fjel* og *fjøl, fjær* og *fjør*.

DANSK OG SVENSK

93. Noen virkelig oppdeling innenfor det nordiske området kan vi ikke konstatere før bortimot år 1000, og før tok heller ikke de nordiske nasjonene form. Enda på Snorres tid var ulikhetene ikke større enn at han kunne kalle sitt eget mål »dansk tunge«. Lovene våre bruker »norrøne menn« om alle nordiske folk.

Det første viktige skillet kom med diftongforenklingen i dansk (omkring 1000) og svensk (noe seinere): *sten, høg, ø*, svarende til norsk *stein, haug, øy*. På dette stadiet er svensk blitt stående, mens dansk siden har fått nye diftonger: *egen, meget, tegn, løgn, lög, høj* (sv. *hög*, no. *haug*), *øje, evne, søvn, hævde, øvre, lov, skov, sove, syv, hav, lav* (no. *laug*, opphavlig = *lag*), *gavn*. j eller v etter vokal, svarende til opphavlig g, betyr som oftest diftong.

g i samme stilling kan svare til eldre k. På 1200-tallet er p, t, k etter og mellom vokaler blitt b, d, g: *gabe, skib, gade, hvid, rig, sluge*. Disse »bløte« konsonantene er gjerne spirantiske, ð og gh (tilsvarende uttale av b er trengt tilbake i riksspråket); g er det også etter l og r (*vælge, valg, sorg*). Skrevet t i former som *landet, sunget* er ð. I svensk riksspråk er t bevart i uttalen: *landet, sjungit*.

Moderne dansk har ikke lang eller »dobbelt« kons., enda den hører til rettskrivningen: *natten, væggen*. På dette punktet svarte skriftbildet i dansk-norsk bedre til systemet i norsk. I nydansk betegner dobbelkons. ofte en annen lydverdi enn samme kons. har i framlyd.

De gamle endingsvokalene er bevart i svensk riksspråk og i sørvestl. hos oss: *höra, visor* — *höyra, visor* (og *visur* i fjell-bygdsmål). I dansk er de redusert til *ø*: *høre, viser*. Som vi skal se i nr. 99, er de også mye redusert i norsk.

Både norsk og svensk har de to tonelagene som er omtalt i nr. 79. Dansk riksspråk har dem ikke lenger, men »stød« svarende til aksent 1 minner om det gamle skillet.

Det er viktig å merke seg at lydforandringer ikke alltid følger landegrensene. Mange norske dialekter har mer eller mindre vidtgående diftongforenkling (se nr. 96 og 99). Sørlandske kystmål og målet i store deler av Rogaland har »bløte« kons.: *kjøbe mad, koge graud, røyge pipe*. (Uttalen er ikke spirantisk.) Store områder i Sverige har også »bløte« kons.

GAMMELNORSK (OG ISLANDSK)

94. Eldre gammelnorsk hadde noen gamle former som ble borte siden (det nektende *né*, verbet *vesa*, *vas*, i prosalitteraturen *vera*, *var*). Det viktigste nye i yngre gammelnorsk er den bestemte (etterhengte) artikkelen — ubestemt artikkel var ennå ikke i bruk. Bestemt artikkel var et ledd i kulturutviklingen. Alle vesteuropeiske språk hadde fått eller fikk den, og vårt eget språk måtte kunne uttrykke seg som de. Det ser vi også av ordforrådet, som ble utvidet med ord for kristne tanker, høviske livsformer, nye ting og ordninger.

I tekstene fra 1200-tallet kan vi spore en dialektoppdeling i østnorsk (østlandsk og trøndsk) og vestnorsk (vest- og sørlandsk). Innledningsformelen til et vestnorsk diplom lyder: Ollum monnum þeim sem þetta bref síá eða høyra — (Til alle de menn som ser eller hører dette brevet —). I et østnorsk diplom er de to første ordene gjerne: Allum mannum —. U-omlyd foran stående u er mindre gjennomført. Seinere kommer nye ting til, se nr. 99.

Fordi de fleste landnåmsmennene kom fra Vest-Norge, var islandsk opphavlig en vestnorsk dialekt, og noen islandske lydutviklinger har paralleller på Vestlandet: *aor* < *ár*; *nabn*, *gudl*, *badn* < *nafn*, *gull*, *barn*. Ellers har islandsk lydutvikling ført målet bort fra norsk. *y* og *ey* er falt sammen med *i* og *ei*: *lifta*, *heira*. *au* er blitt *øi*: *høigyr* (*haugur*). Lang *ø* er falt sammen med *æ*, som igjen er blitt *ai*: *bair* (*bær* < *bøer*), *kjair* (*kær*), mens *ö* står for *o*: *bødñ* (*börn*). Lang *o* er *ou*: *skouli* (*skóli*). Lang *e* er *je*: *mjer* (*mér*), jfr. *jeg* < *ēg* < *ek*. *h* har holdt seg foran *v*, *r*, *l*, *n*: *hvítur*, *hringur*, *hlaupa*, *hnakki*. *t* i trykklett stilling er blitt *ð*: *það*, *húsið*. Motsetningene mellom tonelagene er gått tapt.

Men da islandsk skrift dekker over mange av disse forandringene, og da de fleste bøyningene er bevart, minner skrevet islandsk mye om gammelnorsk. Det skyldes også at den normaliserte skriftformen vi gjerne bruker når vi trykker gammelnorske tekster i dag, i det meste retter seg etter skrivemåten i

gammelislandsk. Vi setter t. eks. hringr, hlaupa, hnakki, enda h falt bort i norsk på 1000-tallet. Vi skriver ey og o (= islandsk ö), enda øy og o var vanlig i norsk og sikkert svarte godt til norsk uttale.

Norsk skrifttradisjon hadde sine sentrer ved bispesetene, og ved det kongelige kanselliet, som på 1200-tallet var i Bergen, fra 1300 i Oslo. I hoveddragene var den fast og konservativ helt til manndøden, som setter skjell mot mellomnorsk. Til gjengjeld dekket den over mange nye utviklinger, som likevel stundom kommer til syne.

En slik nyutvikling er reduksjonen av trykklett a (og i), seinere også av trykklett u: høyræ el. höræ, styrkiæ, annæræ godræ mannæ (gen. pl.), til syslæ (syslu, gen. sg.). Se målprøve 10 i nr. 95 og dessuten nr. 99 (om målførene nå).

Andre nye tendenser i gno. tid er assimilasjon: prestanner, budennar (prestarnir, buðirnar), kons. fordobling: komma, samman, better, sittr, sittia; diftongforenkling, i østl. av øy foran r: höræ, men også i flere andre tilfelle.

MÅLPRØVER

1. Innskriften på gullhornet fra Gallehus, Sønderjylland, ca. 400. 95.

ek hlewagastir holtijar horna tawido

Jeg Le-gjest »holtingen« horn(et) gjorde.

2. Tune-stenen, Østfold, ca. 450. Første delen av innskriften: ek wiwar after woduride wita[n]dahalaiban worahto [runor]

Jeg Wiw etter Wodurid brødgiveren (el. husbonden) gjorde runer.
(-hlaiban = gno. hleif, worhto = gno. orta, til yrkja)

3. Opedal-stenen, Hardanger, ca. 500. Slutten:

swestar minu liubu mer wage

Søster min, kjær for meg Wag.

4. Eggjum-stenen, Sogn, ca. 750. (Dateringen er usikker. Mange setter den noe tidligere.) Første delen:

ni s solu sot uk ni sakse stain skorin

Normalisert til gno.: Né es sólu sótt ok né saxi steinn skorinn. Ikke er med sol søkt og ikke med saks (kniv) steinen skåret. (Innskriften har magisk formål. At sol og stål ødelegger trolldom, er vanlig folketru.)

5. Den store Jellinge-steinen, Jylland, ca. 980. Yngre runer, normalisert.

Haraldr konungur bað gǫrwa kumbl þausi (el. þösi) æft Gorm faður sinn ok æft þyrwi moður sina, sa Haraldr es sær wann Danmork alla ok Norweg ok dani gærði kristna.

Harald konge bad gjøre dette minnesmerke etter Gorm, sin far, og etter Tyre, sin mor, den Harald som vant seg hele Danmark og Norge og gjorde danene kristne.

6. Dynna-steinen, Hadeland, ca. 1050.

kunuur kirþi bru þririiks tutir iftir asriþi tutur sina su uas mar hanarst a haþalanti

Normalisert: Gunnvor gerði brú þririiks dóttir eftir Ásriði dóttur sína. Sú vas mæi hannarst á Haðalandi. Gunnvor Trireksdotter gjorde bru etter Astrid, sin datter. Hun var den hendigste mø på Hadeland.

7. Íslendingabók av Are Frode, 1120—30. Fra innledningen, litt normalisert:

Íslendinga bók gǫrþa ec fyrst byscopom órom þorlake oc Cattle oc sýndac bæþe þeim oc Sæmunde preste; en meþ því at þeim licape svá at hava eþa þar viþr auca, þa scrivaþa ec þessa of et sama far Et hvatke es missagt es í fræþom þessom, þá es scyllt at hava þat helldr, es sannara raynesc.

Íslendingeboka gjorde jeg først for biskopene våre Torlak og Kjetil og synte (den) både til dem og til Sæmund prest, og fordi de likte å ha (den) slik eller få den økt, så skrev jeg denne i samme faret Men hva som enn er missagt i denne historiebok, så er det skyldt heller å ha det som viser seg å være sannere.

8. Av legenden om den hellige Blasius. En av de eldste norske tekstene, fra ca. 1150. (Tegnsetningen er rettet.) Trøndermål. þa for han till tjarnarenner med jarle oc med ótallægom lyð oc fiolda liðrs. þa gec han a tiornnena ut sva sem a þyrri jarðu eða a lande, oc callaðe þaðan a jarllen oc a allan lyð oc mælte sua: Ef noccor dað er i guðum yðrum eda yðr sialfum er noc-

cors traust á þæim, þa gangeð ér á vatnet út æftir mer í namfne þeirra. þa toco atta tigr manna at blota dioflum, oc gengo diarflega ut á vatnet, oc succu þegar aller sem bly En þo at jarll sæe slicar jartæinar, þa mate han æigi skilia ne scapasc till truar, oc æigi vildi han hæfta grimlæic sin.

Så for han til tjernet med jarlen og med en utallig lyd og en mengde folk. Så gikk han ut på tjernet som på tørr jord eller på land, og kalte derifra på jarlen og all lyden og sa så: Er det noen dåd i gudene deres eller dere sjøl har noen trøst (tillit) til dem, så gå dere ut på vatnet etter meg i deres navn. Da tok 80 menn til å blote til djevlene (be til sine guder) og gikk djervt ut på vatnet, og alle sank straks som bly Men enda jarlen så slike jærtegn, så kunne han ikke forstå eller vende seg til (rett) tru, og ikke ville han legge band på sin ondskap.

9. Av Kongsspeilet, skrevet i Trøndelag ca. 1260. Håndskriftet er vestlandsk og litt yngre.

þat er raunar at alra annarra er vit minna en þeira er af bokum taca monvit, oc þeir hafa flæst vitni til sins froðleics er bæzt ero lærðer. Gerðu þer allar logbœcr kunnar, en mæðan þu vilt kaupmaðr væra, þa ger þer kunnigan biarkeyar rett. . . . Oc æf þu villt værða fullkomenn i froðleic, þa næmðu allar mallyzkur, en alra hælzt latinu oc valsku, þviat þær tungur ganga vidazt. En þo tyndu æigi at hældr þinni tungo.

Det er erfaring at alle andres vett er mindre enn deres som tar mannevett av bøker, og de har flest vitner på sin kunnskap som er best opplært. Gjør deg kjent med alle lovbøker, og når du vil bli kjøpmann, så sett deg inn i byretten. . . . Og hvis du vil bli fullkommen i kunnskap, så lær alle tungemål, men aller helst latin og fransk, for de målene går videst. Men tyn heller ikke ditt (eget) tungemål.

10. Diplom fra Lom, 1299. Merk særlig alle eksemplene på reduksjon av a i endinger.

Thorstein mz guðs miskun biscup j Hamre sendir allum mannum þeim som þettæ bref sia ædæ høyræ q(ueðiu) Guðs oc sinæ. Ver gerom yðr kunnict at ver gerðom æignæ skipti af kirkiunær haluu a Houe viðr Haldor bondæ j Æfrægardæ. Feck kirkiæn hanum i Vikum iii (þriggiæ) kua læigu, en han kirkiunni iii kua læigu i Æfrægardæ. Skall huar æing uardæ annære. Var þettæ kaup gort margum godom mannum ner verandom.

Firir biodom ver huærium manne þettæ kaupp at riuuæ. . . .
Varo hia þisæ skilorde siræ Ingieltr, Gunnær prester, Ellingær
armader oc mart annæræ godræ mannæ.

Torstein med Guds miskunn biskop i Hamar sender alle de menn som ser eller hører dette brev, Guds hilsen og sin. Vi gjør kunnig for dere at vi gjorde eiendomsskifte på vegne av kirken på Hove (i Skjåk) med Haldor bonde i Øvergard. Kirken gav ham tre kuleier i Vik og han kirken tre kuleier i Øvergaard. Hver eng skal være likeverdig med den andre. Dette kjøp ble gjort med mange gode menn nærværende. Vi forbyr hver mann å bryte dette kjøp. . . . Var hos (til stede) ved denne avtale sira Ingjald, Gunnar prest, Erling årman og mange andre gode menn.

11. Av vitneforhør i Oslo 1423, opptatt av »Sebion Dagxson logman i Oslo«. Tradisjonelt språk i det meste.

— — — þok ek þer j skilrikth vitne er sva eiter Asa Alfs dotter ok a book svor med fullum æidzstaf at meira en firir XI arom rakadhe ek høy j ælfuarengena a Kolby j Jesseim som fader min hafde leikt af Haluarde a Kolby oc var þa engen gardh mellom Kolby ok Sundby vtthan gropen som rennær nydher j Leyro hon skilde at mellom gardannæ oc eingen anner garder plagade þer væra som ek høyrdde Gunilda vermoder Haluardss aa Kolby segja þa Lodhen broder min spurde hona ath. — — —

Tok jeg der som fyllestgjørende vitne (den) som heter Åsa Alvsdotter og (som) svor på bok med full edsformular, at — — — (Herifra taler Åsa i 1. person.) Tegnet þ er brukt galt i þok — lyden er ikke lenger til. Gard, både gjerde og gard.

12. Brev fra Kviteseid, snarere fra 1484 enn fra 1584, som årstallet før har vært lest. Typisk mellomnorsk brevsmål med gammelt og nytt.

Ollum mannom them som thetta breff see eller høre sendher Stenar Kætiwlsson ok Asslak Sellesson sworne logrettismen i Tælamarken quediu guds ok syna, kwnnukt gørandhe at mit vorom a Hwiteseid swnnedaghen nest firi mariamesse sidare, hørdom ok soghom handarbandhe aff eno halwo Tordhe Nerids-son en aff andro halwo Alff aff Brazdale. Fyrnempde Torde kendist tha at han haffde selt aternempdom Alwe iiij mærkebol i

Brasdale som hether Mitgardin, met lutwm og lwndinghom som til liggher ok leget hawer fra forne ok nyo vttan gars ok innan fra sek ok synom ærwinghom vnner Alff ok hans ærwinghom til æværdeligho ægho, ok kendis tha Torder titnempder at han haffde vp borit fyrsthe pening ok sidaste effther thy som i kop ther kom.

Både v og w kan stå for u. Handarband, avtale. Aff eno (andro) halwo, på den ene (andre) siden — om partene i avtalen, jfr. prøve nr. 10. Mærkebol, markebol, jord av en skyldmarks verdi. Lundinghom, lunnende, herligheter; jfr. sanning for gno. sannindi.

MELLOMNORSK OG NYNORSK

Pesten i 1349—50 gikk hardt ut over prester og andre skriftkunnige. Mellomnorsk tid begynte derfor med en oppløsning av skriftradisjonen, som i første omgang lot det nye i talemålet komme fram i skrift i større omfang enn før. Men utviklingen fikk også et raskere tempo. På vel hundre år skiftet språket ham og ble nynorsk. Så store forandringer var bare mulige fordi mye var forberedt før, og fordi bremsende krefter var svake. Litteraturen kunne vært en slik kraft, men tida har ikke etterlatt seg bøker og skrifter ut over de mange diplomer og avskrifter. Folket hadde sitt åndsliv i folkeviser og annen muntlig tradisjon, som ikke ble skriftfestet før i det 19. hundreår. Kirken røktet sitt åndelige kall og sine eiendomsinteresser, men maktet ikke å få skoler eller studier til å blomstre. Adelen gikk tilbake, og byborgerskapet fikk ikke vekstvilkår på grunn av hanseatisk konkurranse. I 1319 begynte de nordiske unionene, og etter 1400 var konge og hoff alltid utenfor landets grenser. Dronning Margretes helstatspolitikk hadde sitt tyngdepunkt i Danmark, og Kristian I og hans ettermenn kunne bruke dansk i norske saker uten å møte noen bevisst reaksjon. Isteden gikk nordmenn i ledende stillinger over til å skrive dansk.

Behovet for et eget norsk skriftspråk har da ikke vært sterkt. I de norske kjeldene står gammelt og nytt, norsk og fremmed ved siden av hverandre, og noen samlende skriftform ut over dialektgrensene ble ikke til. Språkgrensene var også sterkt fly-

tende fordi utviklingen på mange punkter var den samme over hele Norden. Det gjelder både forenklingen i grammatikken og innlåningen av nedertyske ord. Over Båhuslen og Halland-Skåne hang Norge og Danmark nesten sammen. Dertil kom at boklærde menn da som siden leste danske tekster med norsk tunge, i lyduttale og i tonelag. Noe annet kunne de ikke, og de var vant til avstand mellom tale og skrift; helt fram til 1600 brukte de Magnus Lagabøters lover i rettslivet. Kanskje hadde de ikke bare et lesemål, men også et talemål som rettet seg dels etter skriften og dels etter dialekten.

Grunddragene i språkutviklingen kan vi summere opp slik:

1. **Ly d v e r k e t.** Þ gikk over til t: *tåke, torp, ting* < þoka, þorp, þing. Men til d i pron. og adv.: *du, den, da* < þú, þann, þá. ð forsvant etter og mellom vokaler: *li, grei, bie* < líð, greið, bíða. Men i mange ord skriver vi ennå d, se nr. 86. I imperf. av kortverber ble lyden vernet mot bortfall ved fordobling: *nådde* < náði, jfr. *ridder, skredder*. Åpning av korte vokaler i > e, y > ø, u > o, o > å gikk for seg over mesteparten av landet: *fred, vet(t), mørk, skjønne/skjøna, bokk, ong, fåss, tåpp* < frið, vit, myrk, skyna, bukk, ung, fors, topp. Diftongforenkling ble vidt utbredt i typene *glømme, drømme, drøm, høst, fett, trøtt, økt* < gløyma, drøyma, draum, haust, feitt, þrøytt, øykt. I noen dialekter er den enda mer omfattende. Om typen *høre* se nr. 94, slutten.

2. Den gammelnorske vokalreduksjonen (se nr. 94) førte til former som *boken, jorden, kirkien, siden*, og de ble brukt i skrift til det 16. hundreår — så lenge norsk skriftspråk var til. (Bergens bymål har en-former den dag i dag.) Men i mellomnorsk ble hunkjønnsformene nasalert med den følgen at utlydende n gikk tapt. Slik har vi fått typeformene *sole, sola, solå* < sólen, og *visa, viså* < vísan. (Den nasale uttalen er bevart i ett bygdemål, Selbu-målet).

3. **F o r m v e r k e t.** De nye hunkjønnsformene hindret sammenfall med hankjønn. Ellers er sammenfall av grammatiske former vanlig i mellomnorsk. Det skyldes dels vokalreduksjonen og andre lydforandringer, dels en omlegning av språkbruken som

gjorde mange gamle former unødvendige. Isteden kom fastere ordstilling og større bruk av hjelpeord. Skilnaden mellom nom. og akk. ble oppgitt, og bruken av gen. ble trengt tilbake. (Alle-rede i sein gno. finner vi faðir at barninu ist. f. faðir barnsins.) Men bundne dativformer har holdt seg i mange dialekter. Personbøyningen i verbene gikk tapt, i de fleste målførene også flertallsformene. Samtidig gikk konjunktiv helt eller delvis av bruk.

4. O r d f o r r å d e t. Kongsspeilet og andre lærde verk er rike på abstrakter og litterære ord, som ble glømt sammen med det gamle skriftspråket. Nye nedertyske ord ble lånt i mengde, se nr.100. For en stor del kom de fra håndverkerne og kjøpmennene i byene, men de fulgte også med konge og adel som hadde mange tyske kontakter, og med religiøse strømninger, t. eks. den vek-kelsen som gikk ut fra den svenske birgittinerordenen.

N y n o r s k er ikke bare navnet på det ene av våre to offi- 97. sielle skriftspråk, men på talemålet i hele perioden etter mellom-norsk. I denne tida har lyd- og formsystemet forandret seg lite. Enkelte gamle og isolerte former kan ha falt bort, men ellers må vi regne med at dialektene alt på 1500-tallet hadde nådd det steget de står på i vår tid. Derimot har språkets ytre kår skiftet avgjørende med skoler og opplysning, med diktning og vitenskap, med trykte bøker og skrifter i stadig økende mengde.

Denne utviklingen begynte med reformasjonen, som kom til oss i det danske skriftspråks form. De danske reformatorene ble mønster for Peder Clausson Friis, Absalon Beyer og Oslo-humanistene, som likevel blandet mange norskheter inn i sine skrifter. D a n s k ble fellesspråk i kirke, administrasjon og lov-givning, og København ble rikenes åndelige sentrum, hvor Hol-berg virket og unge nordmenn studerte. Til og med Edvard Storms Døleviser ble til der.

Men de som var født og oppvokst i Norge, lærte ikke å tale lydrett dansk, dertil var lydsystemene for ulike, jfr. nr. 93. (Holberg ble engang tatt for svensk spion på grunn av sin uttale.) I Norge ble dansk værende skrift og skriftradisjon,

mens talemålet varierte fra bokuttale på prekestolen over borger-nes og embetsmennes dagligtale til dialektene, som det store flertallet av folket soknet til. Om bygdemålene opplyser mange dikt og ordsamlinger, som embetsmenn har laget, ikke minst etter 1750. Både da og seinere gjaldt vestlands- og fjellbygdsmål for å være særlig norske, men det var bymålene samfunnets ledende klasser holdt seg til. Et bytalemål med sørøstlandsk preg og med tyngdepunkt i Oslo ble en så fast norm at Oslo-gutten Asbjørn-sen kunne gjøre blodig narr av en skolemesters forsøk på å tale etter boka (Rensdyrjakt ved Rondane).

Dette »bedre« talemålet hadde norsk tonelag og lydartikula-sjon, for det meste harde konsonanter osv., men det støttet seg samtidig til skriftspråket. Et slikt samspill mellom dansk skrift og norsk tale var mulig fordi språkene sto hverandre så nær. Det sentrale ordforrådet var det samme i begge: *hav, land, jord, hus, by, glede, sorg, god, stor, sterk, ung, gammel, leve, lide, tale, svare, lese, skrive, før, etter, i, på, til, og, eller, at, da, når* osv. Også lånordene var for det meste felles (etter reformasjonen oftest formidlet gjennom skriftspråket). I former og endinger var det mange ulikheter, men de fulgte gjerne bestemte regler, og hindret derfor sjelden forståelsen. Det som var fellesnordisk i dansk, ble norsk på norsk tunge, mens særdanske ordformer kunne bli uttalt etter bokstaven (*syv, meget, velge* osv.).

Ikke sjelden brukte nordmenn egne ord, eller de la sin egen betydning i dem. Mest av dette var det sjølsagt i talemålet — ord for norsk natur og samfunnsskikk, men også ord som *gutt, kar, bjerk* (da. birk), *furu* (da. fyrr), *dere, mye* el. *møe, vann* i betydningen innsjø, *bord* ved siden av planker, *snill* og *rar* slik vi forstår dem. Norske ord som ble brukt av bokskrivende nordmenn, ble stundom lånt i dansk, noe som fortsatte til Ibsens og Bjørnsons tid og lenger. Noen eks.: *hygge, emne* (også sv.), samtidig, *særsyn, godkjenne, strev, oppgjør, tungvint, fåmælt, skråsikker, samfunnslag*.

98. Sprengningen av den dansk-norske unionen i 1814 fikk ikke språklige følger med en gang. Skolene la heller større vekt på korrekt skrevet dansk enn før. Likevel var situasjonen blitt en annen. Når Norge ikke lenger var et av den danske konges

riker og land, men hadde fått sine egne politiske og kulturelle organer, kunne språkmønsteret i lengden ikke søkes utenfor landets grenser. I 1830-årene ble kravet om et norskere skriftspråk med grunnlag i talemålet reist av Wergeland og Hielm. Kretsen om Welhaven var imot språkblanding, av omsyn til kulturfellesskapet med Danmark, og ut fra det rådende tidssynet at språk var noe organisk som levde sitt eget liv.

Ordsiftet var ennå mest teoretisk, enda Wergeland tok mange særnorske ord i bruk (enkelte som *vassdrag* og *svaberg* skyldes Welhaven). Men i det neste tiåret trådte de to menn fram som har formet programmene for utviklingen siden, Knud Knudsen, som ville fornorske skriftspråket ut fra bytalemålene, og Ivar Aasen, som ville reise et nytt skriftspråk bygd på målførene. Begge var språkrensere (purister), som i pakt med tidssynet ville minke tallet på lånord.

Hovedverk av Knudsen er Håndbog i dansk-norsk Sproglære, 1856, Den landsgyldige norske uttale, 1876, ordboka Unorsk og norsk, 1881, — av Aasen Norsk Grammatik, 1864, Norsk Ordbog, 1873. (I førsteutgavene 1848 og 1850 het de »Det norske Folkesprogs Grammatik« og »Ordbog over det norske Folkesprog«.)

Etter Knud Knudsens syn skulle ordenes skrivemåte være norsk, men den skulle også være enkel og ligge nær opp til talemålet. Hans fornorskingslinje ble fulgt av Bjørnson, men hans egentlige arvtaker ble Moltke Moe, som forberedte den avgjørende rettskrivningsreformen i 1907. Da hadde det alt lenge vært skikk å skrive målføreord i norsk, mest østlandsk form, og det var etter hvert blitt mange av dem. I 1907 fikk også de tradisjonelle skriftordene harde konsonanter og norske bøyingsformer (*båter, nådde, kastet* ist. f. både, nåede, kastede).

Ivar Aasens målreising skulle tjene både det nasjonale som sjølhevding og det sosiale som kulturoppgave — veien til kulturverdiane skulle bli lettere for folket (se fortalen til Norsk Grammatik). Som typeformene *bita, kasta, ei visa, visor, soli, draum, drøyma, skyna, vit, ikkje, nokon* viser, tok han mest omsyn til konservative dialekter, noe som falt sammen med P. A. Munchs ønske om en historisk-etymologisk rettskrivning. Etter

Aasens tanke samlet eldre former mer enn yngre, som varierte sterkt i målførene. (Han skrev også *kastade* — *kastat*, *funnet*, *nokot*, som ble *kasta* — *kasta*, *funne*, *noko*, da landsmålet fikk sin første skolerettskrivning i 1901.)

I 1885 ble landsmålet sidestilt med riksmålet. Det har fått uttrykk i eksamenskrav (lærerskolen 1902, gymnasiet 1907) og i regler for målbruk i statstjenesten (lov 1930). Mellom en fjerdedel og en tredjedel (28 %) av barna i folkeskolen får sin opplæring i denne målformen.

»Landsmål« var Aasens eget ord, og etter mønster av det kom »riksmål« i bruk fra omkring 1870. Men i lover fra 1929/30 ble »nynorsk« og »bokmål« gjort til offisielle navn, det siste med bakgrunn i uttrykket »det almindelige Bogmaal« i noen eldre lover.

Rettskrivningsreformene i 1917 og 1938 har vært felles for begge mål, og begge ganger har det vært en del av oppgaven å nærme målformene til hverandre (se især Indstilling fra rettskrivningskomiteen, 1917). Derfor har BM fått utlydende dobbelkons., historisk fordeling av *ld* og *ll*, *nd* og *nn*, *e* for *æ* i mange ord og diftong i ord som *stein*, *staur*, *røys*. NN har fått *om*, *opp*, *så* ist. f. *um*, *upp*, *so*, *ei vise* — *viser* og valg av inf. ending. Begge mål har fått *bygda* ist. f. eldre BM *bygden*, eldre NN *bygdi*. Men former i BM som *vett*, *venn*, *drømme* osv. har sitt grunnlag i andre dialekter enn (hoved)formene i NN *vit* [*vett*], *ven* [*venn*], *drøyma*.

I utviklingen av en norsk prosastil har Asbjørnsen og Moes eventyr, Vinjes prosa i Dølen, Ibsens replikk-kunst, Bjørnsons taler og artikler, språkbruken hos Moltke Moe, hos H. E. Kinck og i Duuns romaner vært viktige etapper, og enda er dette bare noen få av navnene på alle dem som har vist at det kan skrives god norsk i begge målformer. Fordi vi er arvinger til to måls tradisjoner og ressurser, kan framtidnorsken bli rik. Den purismen som avgrenser ordvalget, er ikke noen nødvendig del av utviklingen mot ett mål.

Målstriden i sin første form er ført til ende. Bokmålet har for godt sloppet forbindelsen med dansk, og det som står igjen, er spørsmålet om grunnlaget for framtidnorsken og om temporet

for tilnærmingen mellom målformene. Fordi BM og NN står hverandre så nær, er en utjevning mellom dem mulig, men den tar sin tid fordi den må skje i språkbruken. I begge målformer er det verdifulle tradisjoner å ta vare på. Det er generasjoners bruk som har gjort dem til gode redskaper for tanke og ånd.

Samtidig med de siste hundre års språklige omveltninger har samfunnet forandret seg mer enn i noen annen tid av vår historie. Knudsens og Aasens Norge var et jordbruksland med dårlige veier og lite samkvem mellom landsdelene. Jernbane og bilvei, elektrisitet og industri har skapt landet om. For 150 år siden var 80 % av folket bønder, i dag om lag 20 %. I den samme tida har tallet på dem som bor i byer og bygde strøk, steget fra 10 % til om lag 50 %. Mer enn $\frac{1}{10}$ av folket bor i Oslo, $\frac{1}{3}$ innenfor en sirkel om Oslo med en radius på 100 km.

Tilbakevirkningene på språket er tilsvarende store. Både det tekniske og det sosiale omskiftet kan avleses i ordforrådet, som viser at det vi taler om i dag er *tog, buss og fly, kraftutbygging og strømforsyning, husnød og boligbygging, velferd og sysselsetting, prisenivå og levestandard, nemnder og vedtak, sport og tipping, kino og radio, helsestell og trygder, vitaminer og råkost.*

MÅLFØRE

Målføre. Hovedskillet går mellom Vestlandet og Sør-landet på den ene siden, Østlandet og Trøndelag (med Nordmøre) på den andre. Vestområdet har bare én ending i inf., østområdet har to («kløyvd» inf.). Årsaken er ulik gjennomføring av den vokalreduksjonen som er omtalt i nr. 94, mot slutten. I vest er utgangen på -a enten bevart: *bita, kasta, sova, koma*, eller den er redusert til -e i alle inf.: *bite, kaste, sove, kome/komme*. I øst er den redusert til -e (eller falt bort) etter gno. lang staving: *bite, kaste*, men bevart etter gno. kort staving: *sova, komma* (el. med -å).¹ Svake hunkj. ord følger samme regler: *visa, vika* el. *vise, veke* i vest, *vise, viku* (el. *veke*) i øst

¹ Et lite område i Sør-Østfold har e i alle infinitiver.

— u stammer fra gno. akk. Om de særskilte trønderformene se nedenfor.

Kons.forlengning er vanligere i øst enn i vest: *vett, venn, skjønne, drømme, hammar* osv.

Østområdet har også tykk l. Den griper over på vestnorsk grunn i Romsdal, men blir borte i Vest-Telemark, som ellers er østlandsk.

Vestnorsk skiller seg i (a) nordvestl. med e-inf. og palatal ll, nn: *fjell, mann*, (b) sørvestl. med a-inf. og dl, dn < ll, rn: *kadla, bjødnl*, (c) sørl. med e-inf. og *kadde, fjødd* i det indre; *kalle, fjell* ved kysten. Bløte kons. rekker fra Tvedestrand til nord for Stavanger.

Østnorsk skiller seg i (a) sørøstl. med *bite* og *veta, han kasta, hestane* el. *hestæne* (-ene), (b) oppl. med *bite* og *væta, han kaste, hesta* (*hestan, -en* i nord), (c) trøndsk med *bit* og *våttå* el. *vetta* (foruten *vis* og *vukku* el. *vækka*). Oppl. og trøndsk har palatal ll, nn som nordvestl.

Mellom indre og ytre mål er det gjerne skilnader; t. eks. har indre sørvestl., indre sørl. og de tilgrensende fjellbygdmaalene på Østlandet sterkt bundet hunkj. av e-typen: *sole*. Målene ved Oslofjorden (sørøstl. i trangere mening) har sterkt pres. uten omlyd: *kommer, sover*, videre *merke, tenke, vann, bonn, vei, skau, gvit* og *vit* (*vem, va*), — *gvit* også i Øst-Telemark. Mest diftongforenkling er det i Østfold, Østerdal (med deler av Hedmark) og i Sør-Trøndelag: *sten, brøt, røs*. De typene som er nevnt i nr. 96, har langt større områder.

Nordnorsk har noen drag felles med vestnorsk, andre med østnorsk, og må derfor regnes for den tredje hoveddialekten. I regelen er det bare en form i inf., som kan ende på -a, på -e eller mangle ending (samtidig som svakt hunkj. kan ende på -a). Tykk l rekker nordover til og med Salta. Merk *fors, korn* uten assimilasjon til foss, konn. Målføret har »europisk« toneføring — høg tone på trykkstaving. På grunn av innflytting er det innslag av østl. i Målselv og Bardu.

Bymålene henger sammen med bygdemaalene omkring, men de har gjerne enklere og mer avslippte former. Mest for seg

står Bergens-målet som har bevart *n* i hunkj. (derfor sammenfall med hankj.). Målet har *eg*, *ikkje*, men *vitt* mot vanlig vestl. *vit/vet*, jfr. østl. *vett*. Oslo-målet er sørøstl. Det har på flere punkter mest sammenheng med målene sønnafor, t. eks. *e* for gammel *æ*: *hel*, *seter* < gno. hæll, sætr (men *æ* foran *r*); imperf. *brøyt*, *frøys* (som fins i mange bymål) og *kasta*, *venta* (ikke *kaste*, *vente* som i oppl.). Sammenheng nordover har derimot bundet pl. *hesta*, *gutta*. — Mer enn bygdemålene varierer bymålene med den sosiale lagdelingen («klassedialekter»). I visse sosiale lag synes imperf. *kastet*, *ventet* å ha holdt seg fra mellomnorsk.

LÅNORD

Lå n o r d er enten så gamle i språket at de har lempet seg 100. etter det, eller de stammer fra nærstående språk, hos oss fra tysk eller engelsk (foruten fra dansk og svensk). Ordlån er kulturlån. Ordene har fulgt tingen eller skikken eller tanken, og forteller om handelsveier, åndsstrømninger og andre påvirkninger.

Til alle tider har folk lånt ord. Et av de eldste som kan påvises i norsk, er *jern*, opptatt fra keltisk før Kr. f. Andre keltiske ord er *rik* (gno. betydning »mektig«) og *rike*. Etter Kr. f. kom etter hvert en mengde ord fra latin, bl. a. *kjøpe* (gno. *kaupa*), *øre* (*aureus* var en gullmynt), *mynt*, *penger*, *pund*, *mil*, *kopper*, *kjel*, *vin*, *eple*, *pære*, *kirse(bær)*, *kål*, *nepe*, *katt*, *mur*, *kalk*, *tegl*, *kjeller*, *peis*, *kiste*, *skrin*, *speil*, *koke*, *kokk*, *kjøkken* — alt sammen ord som forteller litt om hva vi skylder romerriket. Til oss kom ordene over Tyskland og England, noen først i kristen tid.

Med kristendommen kom ikke bare *kirke*, *prest*, *biskop*, *kor* (fra gresk) og *alter*, *kors*, *kloster*, *messe* (fra latin), men også *skrive*, *penn*, *brev*, *segl* (alle latinske), *bok*, *lese*, *lære*, *faste*, *sjel*, *hellig/heilag* (germanske). Verdslige ord fra gammelengelsk er *båt* og *hird*, fra gammelfransk *krone*, *mester*, *sveit*, *dans*. Internasjonale handelsord er *sekk*, *silke*, *sukker*, *pepper*.

På 1200-tallet begynte den store innlåningen av nedertyske ord som varte mellomalderen ut (se nr. 95). Et utvalg neder-tyske lånord vil vise at de ofte hører til språkets mest brukte ord: *handel, håndverk, redskap/reiskap, skomaker, skredder, borger, herre, frue, frøken, slekt, slott, skatt, skikk, vilkår, fri og frihet* (gno. frjals og frelsi — fridom er en nylaging), *from* og *fromhet, klok, streng, akt, akte* og *forakte, ære* (subst., verb) og *forære, forandre* (endre er nyere lån fra høgtysk), *forklare, begynne, betale, bety, bruke, nytte, fatte, mene/meine, regnel rekne, makt og makte, strev og streve, øve, prøve, rope, samle, skje, slutte*. Prefiksene *be-* og *for-* og suffiksene *-er/-ar* og *-het* fulgte denne strømmen, og ble ofte lagt til norske ord.

Etter reformasjonen kom mange ord fra høgtysk: *akse, grense, luft, fornuft, strømpe, stråle, flink, flott, kjekk, hissig, mangle, treffe* osv., foruten omsetningslån som *farvann, land-skap, inntrykk, uttrykk, samvittighet/samvit, regelrett, virksom/verksam, overtrede, gjenløse, avgjøre, undersøke*, og endelig prefiksene og suffiksene i *anlegg* (jfr. gå an, komme an på), *erkjenne, fruktbar, regelmessig*.

Da norsk skipsfart tok seg opp igjen, ble vi nederlendernes lærlinger: *dekk, dørk, ror, ratt, vant, bras* (klare brasene), *losse, skaffe* osv. Den norske hær fra 1643 fikk tyske og franske ord: *menig, gevær, skanse, — marsj, kompani, kaptein* (de franske er ennå mest fremmedord etter formen). I den tekniske utviklingen i de siste hundre årene har tyske og engelske ord konkurrert: *dampmaskin, jernbane, skinne/skjene, tog; stasjon, plattform, pens, gods, tunnel* osv. Nå er det mest engelske som blir lånt: *klubb, snobb, sport, sjokk, test, trål, smart, skvær, jobbe, jumppe, trene, starte, gå inn for*.

Her har vi sett bort fra fagord og lærde ord som er tydelig fremmede i formen. Se isteden nr. 87, foruten fagordene i denne boka.

Noen langfremmede ord kan det være verdt å notere. Fra samisk *pesk, komag, raide*; fra eskimoisk *kajak, anorakk*; fra indianerspråk *sjokolade, tobakk, potet*; fra arabisk *kjemi, al-gebra, alkohol*; fra russisk *drosje, sovjet*; fra tyrkisk *kiosk*;

fra indisk *jungel*, *veranda*; fra kinesisk *te*; fra malaiisk *amok*; fra polynesisk *tabu*.

Ved siden av klare ordlån har vi omsetningslån (*allmektig* etter lat. *omnipotens*, *overdrive* etter tysk *übertreiben*, *inntrykk* og *uttrykk* etter tysk *Eindruck* og *Ausdruck*, igjen etter lat. *impressio* og *expressio*) og betydningslån (fra tysk i »fiskegarn«, jfr. strikkegarn, i »elevråd« og »statsråd«, jfr. gode råd, i »slette mennesker«, jfr. slette jorder).

Lån kan skyldes behov. *Skredder* og *skomaker* kom i tillegg til *smed*, som nesten var vårt eneste håndverkernavn. *Rekne/regne* fra nedertysk rekenen kunne lettere enn vårt *telja/telle* brukes om alle fire regnemåter. Men lån kan også skyldes smak og mote, som når *dame* og *herre* i mange tilfelle blir foretrukket for *kvinne* og *mann*. Stundom kan lån unngås eller erstattes ved nylaging, som *fly* for aeroplan, *nemnd* for komite, *ordskifte* for diskusjon.

Fordi Europa har mange språk, men i hovedsak bare én kultur, har det vært mye låning mellom språkene. De er alle mer eller mindre blandingspråk, og er ikke ringere av den grunn. I engelsk stammer mer enn halvparten av ordforrådet fra fransk og latin. Mye av det er litterært, men mye hører også dagligtalen til. På ett punkt har franske lånord til og med forandret det engelske lydsystemet. Det gjelder framlyden i *gentle*, just osv. Pronomener blir sjelden lånt, men eng. *they*, *them*, *their* stammer fra nordisk. Russisk har ordformer og grammatiske former fra gammelbulgarsk (kirke-slavisk).

SPRÅK OG STIL

SPRÅK OG SPRÅKFORANDRING

101. Etter det rådende synet i vårt hundreår er et språk en sosial ordning eller institusjon. Det lever i samfunnet som en sosial arv, som hver enkelt overtar og bruker. Det har derfor to sider, språkssystemet og språkbruken. Innenfor visse grenser rår den enkelte over sin språkbruk, men ikke over systemet.

Det er lett å skjønne at systemet eller strukturen i språket må ha forrang framfor individuell språkbruk. Når de andre skal forstå den ene, må han rette seg etter det som er alment godtatt i lydverk, formverk, setningsbygning og ordvalg. Ellers blir han misforstått og kanskje utledd. Kjennskap til andre språk vil vise at språkssystemet er vilkårlig i alle sine deler. At det er som det er, er resultatet av en historisk utvikling, men derfor er det ikke mindre tvingende i sine krav.

I språkbruken blir systemet realisert. Barnet lærer sitt morsmål ved å bruke det, og den som lærer et fremmed språk, lærer det best på tilsvarende måte, bare at han også kan få hjelp i en grammatikk, dvs. en framstilling av systemet. Språkbruken varierer alltid en god del, ofte uten at vi legger merke til det. Med tida kan slike variasjoner føre til virkelige forandringer i språket. Gammelt blir glømt, og nytt blir brukt så å si på prøve til det blir akseptert som del av systemet.

Når det gjelder variasjoner i lydverket, er de i regelen små, men de kan summere seg opp og gi utslag i løpet av få mannsaldrer (lydlover). Språkhistorien viser at det har vært perioder med mange og store lydskifter, og perioder med lite av dem. Noe annet er tillempninger og utjevninger innenfor systemets ramme (analogi eller systemtvang), som når et sterkt verb blir

svakt, eller når en regelrett form som »kuer« kommer opp ved siden av »kyr«. I dette tilfellet konkurrerer den gamle og den nye formen til valget er avgjort. Hit hører også tapet av kasus, som blir erstattet av andre uttrykksmidler.

Dernest har vi betydningsskifter, som skyldes at ord blir brukt i nye sammenhenger eller til nye oppgaver: *vindretning* — *tankeretning*, *smalsporet jernbane* — *smalsporet tankegang*, *strøm i elv* — *elektrisk strøm*. Grunnbetydningen kan bli glømt: *ånd* hørte til verbet *ånde/anda*, *spak* var »lovkunnig«, *konkurrere* »løpe om kapp«, *tevle* »spille tavl«. Nye betydninger har stundom opphavsmenn som vi kjenner, jfr. *fortrengning* og *motstand* i Freuds terminologi.

Påvirkning fra andre språk, især i form av ordlån, har vi alt omtalt i foregående nummer.

Når et folk med samme mål brer seg over et større område, vil målet etter hvert bli delt opp i geografiske dialekter, som vi har sett eksempler på i de indo-europeiske språkene, de germanske, de nordiske, og endelig de norske målførene. Grensene mellom dem kan være naturlige (fjell, skog, hav) eller historiske (statsgrenser, grenser for ting- og bispedømmer), men det er alltid mulighet for samme utvikling i to områder eller spredning fra det ene området til det andre, jfr. nr. 93, slutten, og avsnittet om lånord.

Overgangen fra dialekt til språk skulle etter dette være nokså flytende. Det er lite som skifter fra Vestlandet til Østlandet, eller fra Østfold til Dalsland, atskillig mer fra Sør-Sverige til Nord-Tyskland, nesten alt fra Tyskland til Frankrike; jfr. oversynet i nr. 2. I strøk der det bare er dialekter (og det gjelder i grunnen hele Norden), har hvert enkelt dialektmerke sin egen grenselinje. Slik samler tykk 1 Østlandet, Trøndelag, en del av Nord-Norge og det meste av Sverige til et sammenhengende område. Ved ekte språkgrenser går slike linjer sammen i en stor bunt. Det er lite som binder sammen på tvers; språkssystemet skifter brått.

Det er skriftspråkene som får oss til å si at Nord- og Sør-Tyskland har ett språk, Norge og Sverige hvert sitt.

TALEMÅL OG SKRIFTSPRÅK

102. Dialektoppdelingen blir motvirket av skriftspråket, og av talemål som støtter seg til skriftspråket. Hver enkelt dialekt kunne sjølsagt skrives, som de gamle greske ble det. Men når nasjonen er samlet i en stat, kommer behovet for en skriftform som er felles for hele riket. En slik skriftform kan ikke følge alle dialekter. I regelen bygger den på en enkelt dialekt eller på et lite utvalg av dem. Ofte er det hovedstadens mål som danner grunnlaget. Med tida blir skriftspråket dessuten forankret i landets litteratur.

Når et mål blir skrevet for første gang, retter skriften seg så godt det lar seg gjøre etter det talemålet som ligger til grunn. Men så snart skriftmålet er blitt en institusjon, skiller det lag med talen. Folk skriver ikke lenger slik de taler, men slik andre har skrevet før. Det er særlig tydelig i engelsk, men også vår rettskrivning følger den dag i dag mellomalderuttalen med stumme konsonanter og med o for å i *foss, topp, voll, komme* osv. Skrifttradisjonen blir en konserverende makt, og når mange nok kan lese og skrive, blir den også en samlende makt med tilbakevirkning på talemålet.

Det skyldes at skrift får en prestisje som talen ikke har. Skriftspråket krever mer. Det blir et dannelsesmerke hos de skrivekunnige og boklærde, liksom mesteparten av det høgre åndslivet blir knyttet til bokstaver og bøker. Når så folk retter sin tale etter målet i bøkene, blir skriften norm for et rikstalemål, slik tilfellet er i Sverige, Danmark, England osv. Med tida kan det bli mange avvik mellom skriftbilde og uttale (mest i England, minst i Sverige), men rikstalemålet vil likevel stå i motsetning til dialektene og vinne fram på deres kostnad. Særlig er det slik i vår tid med gode skoler og almen opplæring, med stor samferdsel og folkerike sentrer. Hos oss er det litt mer komplisert fordi vi har to skriftmål med tilhørende talemålsnormer, men de drar også hos oss bort fra folkemålet, jfr. uttrykket »normalisering« om overgangen fra dialekt til norm.

I begge mål faller altfor dialektpregede lyd bort i talemålsnormen, som tykk l (sol, bord) og palatal ll, nn (fjell, mann). Det samme gjelder ao i sognemål (baot, pao) og jamvektsformer i østlandsk (viku, snuru). Av de siste er likevel *furu, gutu* godtatt både i skrift og tale.

Et skrift- eller bokmål har ikke bare en tradisjonsbestemt rettskrivning og formlære (et språkssystem). Det har også en egen stil eller språkbruk, som skyldes at skrift har andre vilkår enn tale. I talen blir setningene ikke alltid fullkomne, og vi retter ofte på dem før de er ferdige. Vi gjentar, og vi legger til. I skrift skal en setning »gå opp«. Den skal være riktig etter grammatikken og entydig etter meningen. Det er unødvendig å gjenta ord og vendinger, for det som er skrevet, står på papiret og bør være velordnet. I valget mellom knapp og fyldig form må det knappe ikke bli uklart og det fyldige ikke utflytende.

Skriftlig form er fattigere enn den muntlige fordi meningsbærende variasjoner i tone, trykk og tempo faller bort. Uttrykksmidlene er redusert til ordvalg og setningsbygning. Til gjengjeld kan øyet holde fast mer enn øret kan. Om nødvendig kan øyet gå tilbake og lese om igjen. Skrift innbyr derfor til en gjennomarbeidd setnings- og periodebygning, som stykkevis følger tanken lenger enn vanlig er i tale. Den logiske ledd-delningen får uttrykk i hoved- og bisetninger etter den gamle regelen: »hovedsak i hovedsetning, bisak i bisetning«. Parataktisk stil (se nr. 9, slutten), som er så vanlig i talen, kan virke opphogd og tunglest, jamført med rimelig bruk av hypotakse.

Men også ut over punktumgrensene er det skriftlig stil å holde framstillingen sammen ved hjelp av fram- og tilbakevisende ord og uttrykk som *dernest, videre, dessuten; derfor, av den grunn, følgelig, som følge av; derimot, likevel, på den andre side, omvendt, trass i, til tross for; delvis, i det hele tatt* osv. Hvor sterkt sammenheng og overgang skal markeres, avhenger av emnet.

Det er også skilnad mellom tale og skrift i valget av hovedord. Alle skriftspråk har et stort litterært ordforråd, som vanligvis bare blir brukt i skriftstykker, eller i muntlig foredrag som står skriftstykket nær. Det skyldes i noen grad tradisjonen, men

langt mer at et skriftspråk stadig blir brukt til formål som ligger utenfor den vanlige dagligtalen. All slags vitenskap blir mest behandlet i skriftlig form, likeså filosofiske idéer, kultur- og samfunnsspørsmål. I det hele er emne og formål avgjørende for stil og ordvalg.

STILARTER

104. Stilart og stilnivå. Svenske stilgranskere har ordnet de språklige stilartene skjematisk i tre hovedgrupper: (a) høgprosa eller høgre stil, (b) mellomprosa eller normalstil, (c) lågprosa eller dagligdags stil.

Til den høgre stilen hører religiøst og retorisk mål slik vi finner det i Bibel og andaktsbøker, i taler og poetisk kunstprosa. Til poesi i versform er veien kort. Høgprosa og poesi taler til kjenslene og unngår derfor fag- og fremmedord, presise talloppgaver og denslags. (*Tusen hjem*, — ikke 999.) Slitte ord er mindre yndet enn sjeldne og gammeldagse. Den høgre stilen er konservativ og støt seg til tradisjonen.

Mellomprosa er ofte det samme som fagstil i lærebøker og avhandlinger, men vi finner den også i foredrag og i avis- og tidsskriftartikler (essayer). Mellomprosaen er saklig og taler til forstanden. Det skiller en del om en vender seg til et større publikum eller bare til fagfeller, men nesten alltid interesserer det spesielle mer enn det almene. De ordene høgprosaen vraker, er på sin plass her, ikke minst fagord og fremmedord i den grad emnet krever. Ordvalget skal være nøkternt, men samtidig presist og nyansert. Etter sin karakter er det gjerne abstrakt, preget av substantiverte verber og adjektiver.

Lågprosa er samtalens stil og finner sitt skriftlige uttrykk i privatbrevet. Lågprosaen omgås nokså fritt med språkmaterialet. Halvkvedne viser, innfall og løs sammenheng er gode kjennemerker, likeså ordvalget, som nok er hverdagslig og overveiende konkret, men først og fremst uavgrenset. Derfor glir lågprosa lett over i jargong eller motemål, hvor det kjekke og nyoppfunne rår. På den andre siden er lågprosa vitsens og humorens form, og kan bli en kunstform i kåseriet og petitjournalistikken.

Det må skilles mellom det dagligdage og det vulgære. Vulgærmål er vanskjøttet, i uttale og ordvalg preget av manglende sans for språk og stil.

De tre stilnivåene svarer ikke helt til Vinjes tredeling (Um stil, i Dølen). For ham er mellomsteget en »fantestil« som mest er karakterisert ved fagfolks språklige unoter, mens den fine stilen er en foredling av den folkelige uttrykksmåten. Han har i alle fall rett i at yrket lett kommer fram i de ord og vendinger folk bruker.

Gjennom tidene har den retoriske, den historiske og den juridisk-administrative stilen vært særlig viktige uttrykksformer.

Den talekunst som ble dyrket hos oss fra Jonas Rein til Johan Sverdrup, hadde sine forbilder i Cicero og franske revolusjonstalere. Fra Bjørnson av har en tale vært enklere og hatt mindre av de gamle kunstgrepene (retoriske spørsmål og utrop, antiteser osv.), som lett kan komme til å stå mellom taleren og et jevnt publikum.

Cicero la vekt på bredde og fylde. Historikerne Caesar og Sallust ville heller være knappe og tette i formen. Snorre står på linje med dem, men han er enklere fordi han ikke skrev latin. Historien forteller om det som faktisk har skjedd, den skildrer tilstander, og den greier ut om årsaker og virkninger (resonnement). På denne måten er historisk stil den mest almene og omfattende formen for mellomprosa. Den som vil danne sin egen stil, kan lære mye av å lese gode historikere og essayister, om de ikke alle er like gode stilister.

Den juridisk-administrative stilen eller kansellistilen er et mer ekstremt og mindre følgeverdig eksempel på mellomprosa. Til lover og offentlige dokumenter er det tre krav å stille. Formen skal være nøyaktig, omfattende og upersonlig. Det upersonlige fører til bruk av passiv eller av subjektet »man« (som nå ofte byttes med »en« — i departementsstil er »vi« oftest bedre). Det nøyaktige og omfattende får uttrykk i en regel som så vidt mulig skal dekke alle tenkelige tilfelle og attpåtil nevne unntak og innskrenkninger; les t. eks. grunnlovens § 23 (om embetsmenn) og § 75 (om Stortinget). Moderne lovstil stammer fra romerretten.

Gammelnorske lover uttrykte seg litt annerledes, t. eks.: »Nå bryter en mann tingfreden. Da skal — —.« (Eller: »Om en mann bryter tingfreden, skal — —.«)

Ordet stil blir brukt både om almene stilformer og om individuell stil. Men det individuelle vil ta vare på seg sjøl når en ellers legger vekt på den »kraft og klarhet« som dikteren Esaias Tegnér krevde av god stil.

STILFIGURER

105. Tale- eller stilfigurer er ofte bevisste kunstgrep. Går vi ut fra sammenlikningen (»de ugudelige er lik agner som spres for vinden«), kommer vi først til (a) metaforen eller bildet: *Dagens auga sloknar ut* (Blix). Misbruk av metaforer er en vanlig språkfeil: *Det er et synspunkt som lar seg høre*. Det henger sammen med at bildet lett blekner og blir en klisjé: *kaste seg over, spille en rolle, filmstjerne*. Så blir bildene blandet sammen, kontaminasjon: *Han hadde lagt sine drømmer på hylla. Tidens pulsslag er hetere enn før*. (b) Personifikasjonen er også et bilde: *Fremad, Ord, I Sandheds Helte!* (Wergeland). (c) Likeså metonymien eller navnebyttet: *dele bord og seng* = leve i ekteskap. Nedsettende: *fly etter hvert skjørt*. (d) En synekdoke er pars pro toto, delen for det hele: *kloke hoder sier, finne tak over hodet*. (e) Perifrase eller omskrivning: *Adams barn, Norges hovedstad*. Når skaldekjenninger ikke er billedkjenninger (metaforer), hører de hit: *ringbryter*=høvding, *Mimes venn*=Odin. (f) Eufemisme, formildende omskrivning: *den (v)onde, i løftet stemning. Sovne inn, gå bort* = dø. (g) Allusjon eller hentydning: *parti-medlem, stripet*, begge brukt under krigen. Allusjonen kan være et skjult sitat; i et dikt av Hjalmar Gullberg nevnes en journalist som skrev for »tretti silverpenningar per spalt«. (h) Hyperbol eller overdrivelse: *uendelig langt, en talløs skare, verdens dom*. Motsetningen er (i) en litotes eller på engelsk understatement: De skiltes »med litilli bliðu«, sier sagaen om to som ble uvenner. *Ryktet om min død er betydelig overdrevet* (Mark Twain). (j) Ironi, å gi ord en ny og uvant mening, ofte den

motsatte. *All denne gilde nordmannskapen*, sier Vinje om vanstellet i somme bygder. I slekt med ironien er (k) paradokset, det tilsynelatende meningsløse: *Han som tapar all ting og enda vinn* (Duun).

Lengre stilfigurer er (1) parallelismen, som profetene og salmene i Det gamle testamente gir gode eksempler på. Å gjenta vers eller verslinjer med litt variasjon er vanlig i folkevisene. Videre (m) klimaks, som er stigning (og ikke topp-punkt, altså ikke »nå en klimaks«). Kielland skildrer i Skipper Worse, kap. V, — *en glo som lå etsteds og ulmet og grep om seg og fenget i veggen og fikk makt og omspente huset og fortærte rugen, saltet, tønner og hele kramboden med varelager og altsammen!* Endelig (n) antitesen eller motsetningen, som er yndet i poengtert stil: *Kvinna må gifta seg fordi ho ikkje kan tena maten, og mannen må gifta seg fordi han ikkje kan koka maten* (Garborg).

Pleonasme og ellipse er oftest stilfeil. Den første er å bruke for mange ord eller gjenta ord unødig: *Det er dessverre et beklagelig faktum at —. Et lite spebarn. Smigrende lovord. Eliminere bort. Årsaken til nedgangen i teaterinteressen skyldes kinoen. Om det er sant, vet vi ikke noe om.* Det andre er å sløyfe ord, noe som stundom er korrekt: *gi kyrne, legge i øvnen*, men andre ganger gjør setningen uklar: *Åkerbruket i Lom i gamal tid skilde seg ikkje mykje ut frå andre bygder i dalen. Avisene bringer oss daglig hendelser, kriser og ulykker. I radio kan en høre alt fra nyheter til nedlegging av bær.*

Til slutt skal nevnes to motsatte prinsipper for setningsbygning. Den er periodisk når slutten henger nøye sammen med begynnelsen: *Den som gjerne taler om andres feil, kan ikke alltid være sikker på at hans egne er mindre.* Strukturen er løs når setningen etter hvert utvides med tillegg: t. eks. hos Duun: *Skuledagen var slutt, og han kravla seg heimetter, åleine og liten.* I begge tilfelle taler man om setningenes »fall« og »balanse«.

DIKTARTER

106. Diktarter. Fra grekerne (Aristoteles) stammer en klassifisering i episk, lyrisk og dramatisk diktning. Eposet (Iliaden, Odysseen) fortalte om store hendinger, lyrikken uttrykte stemninger og kjensler, dramaet (tragedie, komedie) ble spilt på teaterscenen.

Et epos bør forene bredde og tempo, som når Iliaden forteller om 17 dager av den trojanske krigen. Slike store episke diktninger fins det ikke så mange av (noen eks. er Vergils Æneide, Dantes Divina commedia, Miltons Paradise Lost). Mindre episke dikt, som gir avkall på bredden, er det mange flere av: Edda-dikt, folkeviser, romanser av Welhaven, Ibsens Terje Vigen osv.

Lyrikk kan godt deles i jeg-lyrikk om kjærligheten, naturen og døden (ofte kalt sentrallyrikk) og vi-lyrikk i salmer, fedrelandssanger osv. En form er lærediktet, t. eks. Håvamål og Til en misantrop av Øverland.

Tragedien toppe seg opp i en dramatisk konflikt med sørgelig utgang (Hamlet). I komedien er konflikten en in-trige som avslører ensidighet, dumhet eller ondskap (Erasmus Montanus). I våre dager fins det mellomformer som hverken er typisk tragiske eller typisk komiske (ofte hos Ibsen).

De tre diktartene var opphavlig alltid på vers, for et opphøyd emne krevde en opphøyd form. Derfor holdt verset seg lenger i tragedien enn i komedien (Holbergs komedier er i prosa). De moderne episke diktformene, romanen og novellen (kort avsluttet fortelling), er i prosa, men de stammer like mye fra historieskrivningen som fra det gamle eposet; jfr. utviklingen fra historisk til oppdiktet saga på Island. Avstamningen fra historie forklarer kravet til illusjon. Leseren skal tro at romanen er sann, enda han vet det ikke er så.

En diktforms svake sider kommer fram i parodien — Holberg parodierte eposet i Peder Paars, Wessel den klassiske tragedien i Kierlighed uden Strømper, Cervantes vandrende ridderes bedrifter i Don Quixote.

VERSFORMER

Versmå1. Rytmen i språket skyldes skiftet mellom lange og korte eller mellom tunge og lette stavinger. I prosa er rytmen fri, dvs. sterkt varierende; i vers er den bundet til visse grunnmønstre. Det er den bundne rytmen som skaper verset, om det enn er så at det stadig er mindre variasjoner innenfor verskjemaet. Greske og latinske vers var kvantiterende — bygd på lengden. Våre er aksentuerende — bygd på trykket. Men da en tung staving samtidig er lang, virker lengden med.

I en verslinje er de tunge stavingene topper, de lette senkninger, og linjen har så mange takter eller føtter som den har topper. Taktene blir ulike etter plasseringen av toppen og etter stavingstallet i senkningen. Lar vi — stå for tung og ∪ for lett staving, får vi disse bildene av de viktigste taktene eller føttene verslæren regner med:

—		t. eks.	sang
— ∪	troké	»	syngende
— ∪ ∪	daktyl (daktylus)	»	syngende
— ∪ ∪ ∪		»	syngende en (sang)
∪ —	jambe	»	en sang, begynn(er)
∪ ∪ —	anapest	»	en begynn(else), i en sang
∪ ∪ ∪ —		»	til en begynn(else)

De fire første har fallende rytme. Topp alene (—) står gjerne sist i en fallende verslinje: *blånende | opp av det | grågrønne | hav*. Pausen etter fyller ut takten. Edda-vers har ikke sjelden topp alene først eller inne i linjen: *Deyr | fé, |*

De tre siste har stigende rytme. Eksemplene viser at våre ord mest er fallende. Det er især de lette småordene som skaper stigende rytme i vers. Men en stigende verslinje kan godt ende med en overskytende lett staving: *den urt | der gror | jo mer | den tre | des |*

Tung staving til slutt kalles mannlig utgang, lett staving til slutt kalles kvinnelig utgang. Som vi har sett, er begge utganger mulige både i fallende og stigende verslinjer.

Stundom begynner en fallende verslinje med en lett staving eller en opptakt: *O, | forår, | forår, | redd meg!* | I Edda-vers er opptakter med mer enn én staving ikke sjeldne, og de er ikke umulige i moderne verskunst heller.

Verslinjer kan følge etter hverandre uten noen fast oppdeling (ofte hos Wergeland, hos Olaf Bull og hos Olav Aukrust). Men de kan også danne vers eller strofer med fast linjetall (folkevisene har to- og firlinjede vers + omkved eller refreng).

Rim er vanlig i moderne verskunst, men var ukjent i den gresk-romerske. I gammel-germanske vers var rimet bokstavrim eller allitterasjon, lik konsonant eller helst ulik vokal.

Vreiðr var þá Ving-þórr
er hann vaknaði

Det fins ennå i mange faste vendinger: *gard og grunn, åker og eng*. Enderimet kom opp i latinske salmer i mellomalderen. Egil Skallagrimsson brukte det i *Höfuðlausn*, men det slo først igjennom med folkevisene, som ellers ofte nøyer seg med nokså ufullkomne rim.

108. Her følger noen eks. på kjente versformer:

1. Heksametret eller »seksmålet« hos Homer kan illustreres med denne latinske linjen: *gutta cavat lapidem, non vi, sed saepe cadendo* (dråpen uthuler steinen, ikke ved makt, men ved å falle ofte). Formen er:

— ◡ ◡ | — ◡ ◡ | — — | — — | — ◡ ◡ | — ◡

Her står — og ◡ for lang og kort, og da to korte er lik en lang, kan vi få takter av denne typen | — — |. I omsettinger blir versmålet »oversatt« til våre daktyler og trokéer.

2. Edda-versmålene er ljóðahátt og fornyrðislag. Ljóðahátt har 6 linjers vers, delt i to like halvvers. De to første linjene i halvverset (helmingen) er bundet sammen med rim, den odde linjen har sine egne rimstaver. Eks.: *Hávamál*. I fornyrðislag er verset på 8 linjer, parvis bundet sammen med rim. Også her er halvverset relativt sjølstendig. Eks.: *Völuspá* og *Þrymskviða*. Skaldeversmålet *dróttkvætt* har tre trokéer i linjen (en fot mer enn fornyrðislag), 8 (4+4) linjer i verset. I linjeparet har den første to rimstaver, den andre en. Dessuten har hver linje innrim ('hending'): *rauð ~ blóði, goggl ~ skogglar*.

3. Den gamle diktningen hadde fallende rytme. I folkevisene er rytmen stigende, men ellers var »alt som høvde med melodien, lovleg i versmålet, — — fyrst når ein kjem noko ut i verset, kjenner ein greitt at rytmen stig« (Liestøl). Vers og rim er nevnt ovenfor.

4. Fem-fotet j a m b e er brukt av Dante i *Divina comedia* og av Shakespeare i alle hans skuespill: *To be or not to be, that is the question*. Shakespeares »blank verse« er ustrofisk og uten rim (derav navnet). Strofiske former er det mange av. O t t a v e r i m e har 8 linjer i verset og rimstillingen abababcc. Eks.: *No ser eg atter slike fjell og dalar*, av Vinje. S o n e t t e n har 14 linjer delt i avsnitt 4+4+3+3. Rimstillingen er abba, abba, cde, cde (eller ced). Eks.: *Norges Dæmring* av Welhaven.

5. I *Brand* og i store deler av *Peer Gynt* har Ibsen brukt fir-fotet trokeisk versmål: *Evigt ejes kun det tabte*. I Bjørnsons *Ja, vi elsker dette landet* veksler fire og tre trokéer.

6. Ofte veksler trokéer med daktyler (fallende rytme) og jamber med anapester (stigende rytme). I *Gud signe vårt dyre fedreland* er den andre foten i hver linje en anapest, mens føttene ellers er jamber. Fallende og stigende rytme skal egentlig ikke blandes, men stundom har det mening å sette en takt mot strømmen.

Diktere kan bruke samme versmålet og likevel gi det individuelt preg. Skjemaet og utfyllingen av det er ikke det samme. Naturlig opplesning bør følge rytmen, men ikke hamre den inn. Avvik fra versskjemaet kan være nødvendige. Det er vill-ledende å lese

Sandheds Sag
seirer kun i Nederlag

med like trokéer i andre linjen. Meningen kommer fram når den leses

| seirer kun i | Neder | lag. |

Også i nederlaget seirer sannheten!

BØKER
FOR NORSKUNDERVISNINGEN

ANGELIQUE SCHANCHE

Våre diktere

Litteraturhistorie for folke- og framhaldsskolen

Boken fyller de krav man med rimelighet kan stille til en så vidt elementær oversikt, og pedagogisk sett er stoffet lagt til rette på en utmerket måte.

BJØRGE OG COWARD

Norsk lesebok for framhaldsskolen I—II

Bind I: Diktning og litteratur

Bind II: Samfunn og kultur, bokmål og nynorsk

»Det var ein rein hugnad å gå gjennom dette verket. Eit slikt verk har eg venta på lenge, og tenkt at det ideelle leseverket for framhaldsskulen måtte vera ordna på den måten,« seier lærar *Lars Tormodsgard*.

BJØRGE, SØRLIE, TORVIK

Innsikt og utsyn. Norsk sakprosa I—II

Bind I: Individ — Arbeid — Samfunn

Bind II: Kunst — Kultur — Vitenskap

Om bind I sier lærer *Ola Gjermundsen*:

»Det kan trygt sies at det er sjelden en publikasjon på 170 sider inneholder så mye verdifullt kunnskapsstoff og så mange kloke vurderinger som en finner her.»

NERDRUM, VOGTH HANSSSEN, TVETERÅS

Norsk diktning i utvalg

»Her fins stoff som passer for alle trinn i det egentlige gymnaset, og det er praktisk og greitt å bruke ved siden av de fem hele verkene. Norsk skole skylder de tre utgiverne en stor takk for det omhyggelige arbeidet de har utført,« uttaler lektor *Gunnulf Kleveland*.

STANG, KROGSRUD, EITREM
Norsk leseverk I—III

ODD BY
Rettingsboka for lærer og elev
Bokmål og nynorsk

LEIV SLINDE
Norsk i framhaldsskolen
Bokmål og nynorsk

LEIV SLINDE
Vi skriver brev
Bokmål og nynorsk

JOHAN BJØRGE
Norsk skriftlig og muntlig i realskolen

NERDRUM, VOGTH HANSEN, TVETERÅS
Norsk i realskolen

NERDRUM, VOGTH HANSEN, TVETERÅS
Stil og stilskrivning

LEIF KAGGE
Lærebok i nynorsk

EITREM OG SANDVEI
Rettskrivning 1938
Regler og ordlister

OLAV NÆS
Nynorsk ordliste

FABRITIUS & SØNNERS FORLAG

OLAV NÆS

NORSK GRAMMATIKK

I. ORDLÆRE

Bokmål og nynorsk på bakgrunn
av språkhistorie og dialekter

Alle som interesserer seg for norsk språk vil her finne saklige opplysninger som tar hensyn til alt vesentlig av eldre og nyere språkforskning. Bokmål og nynorsk er behandlet side om side, og boken er blitt et viktig bidrag til belysning av språksituasjonen i dag.

Boken er ikke beregnet på spesialister, men på alle som ønsker eller trenger kunnskap om norsk språk.

«Vi har her et vitenskapelig arbeid som ikke bare er solid, men også både underholdende og fengslende, fordi det gir et vell av opplysninger og interessante synspunkter. Med et forslitt uttrykk kan en kalle dette «vitenskap for hvermann», eller iallfall for alle dem som ut fra vanlig almindannelse føler behov for grundigere kjennskap til det språk de bruker til daglig, men likevel bare kjenner et lite utsnitt av.»

Lektor A. St. Langeland

FABRITIUS & SØNNERS FORLAG